

---

alternatif politika

Cilt 5, Sayı 3, Aralık 2013

**Türkiye Kökenli Göçmen Kadınların Hollanda'daki
Örgütlenme Deneyimleri Ve Feminist Siyaset
Ece ÖZTAN**

**Bir Kavram İki Düşünce: Foucault'dan Agamben'e
Biyopolitikanın Dönüşümü
Efe BAŞTÜRK**

**Adalet Ve Kalkınma Partisi'nin 'Başkanlık Sistemi'
Önerisi Üzerine Değerlendirme
Faruk ATAAY**

**Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni
Osmanlılık Ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa
Edilen Bir Pragmatizm
Göktürk TÜYSÜZOĞLU**

**Türkiye İle Suriye Arasındaki Krizin Hatay Bölgesi
Üzerindeki Etkileri
Kamuran REÇBER - Veysel AYHAN**

**Bolu'daki Iraklı Sığınmacıların Sosyal Ve Ekonomik
Sorunları: Saha Çalışmasına Dayalı Bir Analiz
Mehmet DALAR - Nazlı Ayhan ALGAN - Ümit ALGAN**

---

alternatif politika

Cilt 5, Sayı 3, Aralık 2013

Türkiye Kökenli Göçmen Kadınların Hollanda'daki Örgütlenme Deneyimleri Ve Feminist Siyaset-Ece ÖZTAN, 214-241.

Bir Kavram İki Düşünce: Foucault'dan Agamben'e Biyopolitikanın Dönüşümü-Efe BAŞTÜRK, 242-265.

Adalet Ve Kalkınma Partisi'nin 'Başkanlık Sistemi' Önerisi Üzerine Değerlendirme-Faruk ATAAY, 266-294.

Milenyum Sonrası Türk Dış Politikası: Yeni Osmanlıcılık Ve Türk Avrasyacılığı Ekseninde İnşa Edilen Bir Pragmatizm-Göktürk TÜYSÜZOĞLU, 295-323.

Türkiye İle Suriye Arasındaki Krizin Hatay Bölgesi Üzerindeki Etkileri-Kamuran REÇBER - Veysel AYHAN, 324-340.

Bolu'daki Iraklı Sığınmacıların Sosyal Ve Ekonomik Sorunları: Saha Çalışmasına Dayalı Bir Analiz-Mehmet DALAR - Nazlı Ayhan ALGAN - Ümit ALGAN, 341-358.

**TÜRKİYE KÖKENLİ GÖÇMEN KADINLARIN HOLLANDA'DAKİ
ÖRGÜTLENME DENEYİMLERİ VE FEMİNİST SİYASET**

**ORGANIZATIONAL EXPERIENCES OF TURKISH IMMIGRANT WOMEN IN
THE NETHERLANDS AND FEMINIST POLITICS**

Ece Öztan

Yıldız Teknik Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü,
Barbaros Bulvarı, Yıldız Kampüsü, 34349, Yıldız Beşiktaş-İstanbul

Tel: +90 212 – 383 25 64

Fax: +90 (212) 327 24 63

ece.oztan@gmail.com

TÜRKİYE KÖKENLİ GÖÇMEN KADINLARIN HOLLANDA'DAKİ ÖRGÜTLENME DENEYİMLERİ VE FEMİNİST SİYASET

ÖZET

Misafir işçilik rejimlerinin geleneksel aile birleşimi yaklaşımı içerisinde, göçmen kadınların konumunun bağımlı ve ikincil bir göç hareketi olarak ele alınması yaygın bir eğilimdir. Göçün kadınlaşması olgusunun kabul edilmesine rağmen, göçmen kadınlara ilişkin literatür ağırlıklı olarak entegrasyon ve işgücü gibi meselelere odaklanmıştır. Göçmen ve etnik azınlık kadınların politik aktörler olarak ele alınarak, siyasal görünürlüklerinin araştırılması ulusaşırı göç perspektifi açısından önem taşımaktadır. Bu makale, “misafir işçilik” döneminden günümüze, Hollandalı Türkiye kökenli kadınların örgütlenme deneyimleri, Türkiye ve Hollanda feminist hareketi ile ilişkilerini konu edinmektedir. Bu çerçevede Hollanda feminist hareketinin kolonyal geçmiş ile günümüz çokkültürlü bağlamında “öteki” kadınlara ilişkisi ve bu ilişkinin günümüzdeki yansımaları ele alınacaktır. Makale, Hollanda feminist hareketinin altın dönemi olan 70’li ve 80’li yıllarda hem göçmen kadın örgütlenmesi hem de Hollandalı kadın örgütlenmeleri içerisinde faaliyet gösteren kadınlarla yapılan derinlemesine görüşmeler ile arşiv çalışmasına dayanmaktadır. Kadın hareketlerinin yerel-ulusal ve ulusaşırı bağlamlarda, toplumsal cinsiyet rejimleri ve siyasal fırsat yapıları ile ilişkilendirme sürecinin analizi, toplumsal cinsiyeti ırk/etnisite ve sınıf ile ilişkiselliği içerisinde değerlendirmek bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Hollanda kadın hareketi; göçmen kadınlar; çokkültürlülük; feminist siyaset

ORGANIZATIONAL EXPERIENCES OF TURKISH IMMIGRANT WOMEN IN THE NETHERLANDS AND FEMINIST POLITICS

ABSTRACT

There is a tendency that women’s migration has still been acknowledged as “dependant” or “secondary” migratory movement in guest worker regimes’ traditional family Reunion schemas. Despite acknowledging the feminization of

immigration, literature on immigrant women in guest worker regimes has mainly been focused on integration issues. However it is necessary to recognize Turkish immigrant women as the political/social actors of the country of residence within multiple attachments and to give immigrant and ethnic minority women greater visibility within receiving country context within transnational migration perspectives. This article examines evolution of Turkish immigrant women's organisational experiences and their ties with Turkish and Dutch feminist movements since the 1970's. In this context, colonial baggage of Dutch feminism and their relationships with "the other" women in contemporary Dutch multicultural context has been addressed. This study is based on in-depth interviews with activist Turkish women in both immigrant women organizations and Dutch feminist movement during since 1970s and archival data collected by International Archive of the Women's Movement (IIAV) and International Institute of Social History (IISH) in Amsterdam. This article argues how women's movement articulates gender regimes and political opportunity structures and how gender ethnicity and class intersects in local-national and transnational contexts.

Key Words: Dutch women's movement; Turkish immigrant women; multiculturalism; feminist politics

TÜRKİYE KÖKENLİ GÖÇMEN KADINLARIN HOLLANDA'DAKİ ÖRGÜTLENME DENEYİMLERİ VE FEMİNİST SİYASET

GİRİŞ

Kadın hareketi bütün çeşitliliği ve renkliliği ile nasıl kavranabilir? Bu soru göçmen kadın hareketlerini düşündüğümüzde özellikle önemlidir, göçmen kadınların feminist mücadele pratikleri çünkü çifte bir görünmezlik içerisindedir. Hem Batı kadın hareketi hem de köken ülkelerdeki kadın hareketlerinin kıyısında yer alırlar. Feminist hareketleri ulusal ölçekte değerlendirdiğimizde, göçmen kadınlar göç edilen ülkelerdeki ana hareket ve grupların bir faaliyet alanı ya da göçmen örgütlenmelerinin “kadın kolları”, köken ülkedeki feminist hareketler bakımından ise Türkiye’deki kadın hareketinin başka bir ülkedeki uzantısı olarak görülebilmektedir. Her durumda bu hareketleri kavramayı olanaksız kılan “evrensel kızkardeşlik” ya da “kültürel görecelilik” iş başındadır. Feminist hareketler uzunca bir dönemdir, bağımsız kadın hareketine vurgu yaparken, etnik-dinsel-ulusal hareketler, sınıf siyaseti ve diğer toplumsal hareketler ile kadın hareketi arasındaki sınırlar konusunda hassasiyet gösterdi. Feminist hareketin özerklik talebi ve iddiası temelde 2. Dalga kadın hareketinin örgütlenme zemini oluşturmuştu. Bir kimlik olarak “kadınlık” tanımlaması ve feminist kuramsal çabalar, 2. Dalga feminist hareketin de gücünü oluşturuyordu. Ancak “kızkardeşliğin” aslında evrensel olmadığına, farklı sınıf, etnik köken ve milliyetlerden gelen kadınların seslerinin, “evrensel kızkardeşlik” paydası altında konsolide edilmesinin içerdiği baskı ve risklere yapılan vurgu 1990’ların ana temalarından biri haline gelmişti. 1990’ların kimlik, kültür, ırk ve etnik kimler üzerinden farklılık tartışması bir yandan beyaz, Avrupa merkezci ve hegemonik bir feminizmin eleştirisine ve Batı feminizminin kolonyal ve emperyal bağlantılarının ortaya konmasına zemin hazırlarken, diğer yandan da kimlik ve farklılık temelli, tikel ve kimi zaman özcü kimi kimlik tahayyüllerine de zemin hazırlamıştı. Avrupa merkezci, soyut bir evrenselcilik ile kültürel görecelik birbirinin ayna imgeleri olarak feminizmin geri çekilmesi olarak tanımlanan süreci de besledi. Hem Avrupa merkezci ve hegemonik feminizmin farklı feminizmlerle olan sorunlu ilişkisi, hem de kültürel görecelilik, feminizmler arası diyalogu önemli ölçüde sınırlamıştı.

Farklı feminizmler arasındaki diyalog sorunu, “neoliberal post-feminizm” döneminde özellikle önem taşımaktadır. 11 Eylül sonrası dünya, Avrupa kentlerinde

İslam karşıtı hareketlilik, göçmen ve sığınmacı grupların yoğunlaşması ve göçün kadınsılaşması gibi olgular feminizmin bir siyasal kimlik olarak yeniden, daha kapsayıcı ancak etnik, ulusal, sınıfsal farklılıklar arasında yerel, ulusal ve uluslararası diyaloglara açık bir biçimde yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede göç bağlamında beyaz ve göçmen kadın hareketleri arasındaki ilişkilere Hollanda örneği üzerinden bakmak istiyorum. Makale, Hollanda feminist hareketinin altın dönemi olan 70’li ve 80’li yıllarda hem göçmen kadın örgütlenmesi hem de Hollandalı kadın örgütlenmeleri içerisinde faaliyet gösteren Türkiye kökenli kadınlarla yapılan 44 derinlemesine görüşme ve arşiv çalışmasına dayanmaktadır. Makalenin ilk bölümünde, misafir işçilik rejimleri altında şekillenen ilk göç dalgası içerisinde Türkiyeli kadınların konumuna ve Hollanda’daki feminist siyasetin üzerinde yükseldiği zemine değinmek istiyorum. Ardından Türkiyeli kadınların örgütlenme deneyimlerini, Hollanda feminist hareketi ile ilişkilerini, yerel, ulusal ve uluslararası bağlamlar arasındaki etkileşimlere yer vererek incelemeyi hedefliyorum. Kuşkusuz göçmen kadın hareketleri, yalnızca göç ettikleri ülkelerin feminist siyasetleri ile ilişkileri üzerinden kavranamaz. Göç eden nüfusun etnik-sınıfsal kökenleri ve köken ülkedeki kadın hareketinin dinamikleri, yerel deneyimleri ve bu deneyimlerin uluslararası bağlamlarda aldığı şekillerin de incelenmesini gerektirmektedir. Bu çalışmada odak noktası, Türkiyeli kadınların Hollanda feminist hareketi ile ilişkileri olmakla birlikte, hareketin yerel, ulusal ve uluslararası dinamiklerine yeri geldikçe değinmeye çalışacağım.

Hollanda’da Türkiye Kökenli Göçmen Kadınlar

Hollanda’ya Türkiye’den göç büyük ölçüde 1960’lı yılların “misafir işçilik” rejiminin etkisiyle gerçekleşmişti. 1960’lı yıllarda başlayan Türkiye’den Avrupa’ya formel işçi göçü, Avrupa iş piyasalarının ihtiyaç duyduğu emek gücünü karşılamak amacıyla karşılıklı anlaşmalar yolu ile gerçekleşen ve “geçici” olduğu düşünülen “misafir işçileri” içeriyordu. Bu anlaşmalar yoluyla gelenlerin çoğu erkekti ve erkek işçi imajı, uzun bir dönem boyunca Avrupa’daki Türkiyeli göçüne egemen olan bir stereotip olarak varlığını korudu. Oysa gelenler arasında sayıca sınırlı da olsa bağımsız olarak göç eden kadınlar bulunduğu gibi, daha sonraki dönemlerde aile birleşimi yoluyla gelen kadınların pek çoğu da Avrupa emek piyasasının farklı alanlarında yer almaya başlamıştı¹. Ancak yine de kadınlar uzunca bir süre, ne emek

¹ Türkiye’den Avrupa’ya çalışmak amacıyla gitmek isteyen pek çok kadın bulunmaktaydı. Örneğin 1969’da Avrupa’ya gitmek üzere İş ve İşçi Bulma Kurumu’na başvuran kadınların sayısı 31.461 iken 1970’de bu

piyasası ile ilgili hesaplamalarda ne de göç ile ilgili siyasa ve tartışmalarda gündeme geldi. Erder'in belirttiği gibi kadınlar emek piyasası bakımından tıpkı çocuklar gibi, iktisadi olarak aktif olmayan, “ekmek parası kazanan işçi erkeğin ailesi”, göç süreci içerisindeki konumları bakımından da “bağımlı” ve “pasif” bir kategori olarak kabul edilmekteydi (Erder, 2006: 301). Bu nedenle de uzunca bir dönem ne etnik azınlıklar politikasında ne de özgürleşme (*emancipatie*) politikasında göçmen kadınlara ilişkin kapsamlı politikalar oluşturulmadı.

Türkiyeli kadınların Hollanda'ya göçü daha başından Almanya, Avusturya gibi diğer misafir işçilik rejimlerindeki kadın göçünden kimi farklılıklar içeriyordu. Endüstriyel kadın emeğinin diğer Avrupa ülkelerine oranla her dönem çok daha düşük seyretmesi, kadınların göçmen işçiliği önündeki sınırlamalar başlangıçta Türkiye'den giden kadınların sayısının sınırlı kalmasına neden olmuştu². Hollanda misafir işçilik döneminin başlangıcında, kadın işçilerin bekar ve çocuksuz olmaları koşulunu aramakta, ilk dönemlerde yapılan göçmen işçilik sözleşmelerinde Almanya'dakinin aksine gelecek kişilerin ailesi veya yakınlarını getirmesi yasaklanmaktaydı (Santing, 1987:75; Schrover, 2009: 196). Hollanda'ya göç eden Türkiyeli kadınların oranı, 1967'de aileleri getirme yasağının kaldırılmasından sonra artmaya başlamış, özellikle 70'lerden itibaren aile birleşimi yoluyla gelen kadınların katılması ile kadınların oranı hızla yükselmiştir. Bütün bu özellikler, Hollanda'ya gelen kadınların koşullarını ve önlerindeki istihdam olanaklarını etkilemekteydi. Bu nedenle ilk dönemlerde Hollanda'ya bağımsız olarak, genellikle tekstil atölyelerinde çalışmak amacıyla gelen az sayıda kadının, oturum ve çalışma izni olmaksızın, kayıt-dışı alanlarda çalışmak üzere geldiği söylenebilir. Bu dönemlerde aile birleşimi yoluyla gelen kadınlar da, yine başta tekstil ve gıda olmak üzere imalat sanayinin çeşitli dallarında, Hollandalı kadınların işgücüne katılım oranlarının bugünün çok gerisinde olduğu bir dönemde iş piyasasına girmeye başlamışlardı³. Özellikle tekstil alanında giderek yoğunlaşan kadın işgücü talebi diğer Avrupa ülkelerinde de göçmen kadın istihdamını arttırmıştır. Tekstil alanındaki bu talep, önce kadın işçinin Avrupa'ya geldiği ve ardından eş ve yakın akrabaların aile birleşimi yolu ile göç

---

sayı 74.595'e, 1974'te ise 136.683'e yükselmişti. Avrupa'ya işçi olarak gitmek için İş ve İşçi Bulma Kurumu listelerine kaydolun kadınların toplam başvurulara oranı 1969'da %4 iken, 1974'te % 16'ya yükselmişti (Akgündüz, 2006: 104).

² Örneğin 1961-74 döneminde Türkiye'den Hollanda'ya gidenler içinde kadınların oranı % 1'in altındayken, bu oran kadınların pek çok endüstri dalında işe alındığı Almanya'da % 21, İsviçre'de % 15, Avusturya'da da % 12'idi.

³ Örneğin 1970'lerde Hollandalı kadınların iş piyasasına katılım oranı % 30 düzeyindeydi.

sürecine dahil olduğu yeni bir modele yol açmıştır (Keyder/Aksu-Koç, 1988: 22). Özellikle Almanya ve Hollanda gibi ülkelerde Türkiyeli kadınların işgücüne katılım oranları diğer Akdeniz ülkelerinin oldukça üzerinde gerçekleşmiştir. Örneğin Hollanda'da Yugoslavyalı kadınlar ile birlikte Türkiyeli kadınlar en yüksek katılım oranlarına sahipti (Brouwer/Priester, 1983). 1980'de iktisadi olarak aktif kadınlar, Avrupa'daki toplam Türkiye kökenli işçilerin % 25'ini oluşturuyordu (Keyder/Aksu-Koç, 1988: 22). Almanya'da göçmen kadınlar, daha erken tarihlerden itibaren toplam göçmen işgücününün % 30'unu oluşturmaktaydı. Göçmen kadınların yarısından fazla iktisadi olarak aktifti ve bu oranlar örneğin Yugoslav kadınlar da % 70'ler seviyesine çıkıyordu. Kosack'ın vurguladığı gibi bu oranlar hem geldikleri ülkelerin hem de Almanya'daki kadınların işgücüne katılım oranlarının ilerisindeydi (Kosack, 1976: 372-3).

Klasik göç şemaları, aile birleşimi yoluyla gelseler dahi, kadınların iş piyasasındaki katkılarının yanı sıra, toplumsal cinsiyetin kurumsal yapı ve süreçlerle ilişkisinin de gözden kaçırılmasına yol açmıştır. Bu nedenle yurttaşlık, siyasal katılım gibi konularda göçmen kadınların görünmezliği devam etmiştir. Oysa kadınlar, göç edilen ülkeye yerleşme ve topluluk hizmetlerinin örgütlenmesinde, göçmenlere yönelik sosyal hizmet alanlarının oluşumu ve gelişiminde, sivil katılım süreçleri ile ana toplumla kurdukları bağlar yoluyla göçün sürdürülmesi ve entegrasyon süreçlerinde de önemli roller oynamışlardır. Bu çalışmada özgül olarak göçmen kadınların, hak ve özgürlükleri için mücadele veren kadın örgütlenmeleri içerisindeki deneyimleri temel alınmış, karma örgütler ve/veya diğer topluluk örgütlenmeleri içerisindeki deneyimlerine yer verilmemiştir. Hollanda örneğini önemli kılan, Türkiye kökenli göçmen kadınların görece erken bir dönemde ulusal çapta örgütlenen, mahalle ve semt düzeyinde çalışmalar yürüten ve Hollanda kadın hareketi ile ilişkili bir göçmen kadın örgütlenmesini gerçekleştirmiş olmalarıdır.

GÖÇMEN VE HOLLANDA KADIN HAREKETLERİ

Yirmi yılı aşkın bir süre ve görece erken bir tarihte ulusal düzeyde göçmen kadınları temsil eden tek örgüt konumunda olan Hollanda Türkiyeli Kadınlar Birliği (HTKB), 1974 yılında Hollanda Türkiyeli İşçiler Birliği⁴ (HTİB) bünyesinde yer

---

⁴ HTİB, 12 Mart 1971 muhtırası sonrasındaki dönemde Türkiye'den ayrılan Türkiye Komünist Partisi (TKP) üyelerinin girişimiyle Utrecht'te kurulmuştu. Daha sonra derneğin merkezi Amsterdam'a taşınmıştır. HTİB halen Hollanda'nın beş şehrinde (Amsterdam, Leiden, Den Haag, Rotterdam ve Eindhoven) önceki dönemle kıyaslanabilir olmasa da faaliyetlerine devam etmektedir.

alan kadınların girişimiyle kurulmuştu⁵. O dönem, Türkiye’de de, TKP’nin BM Dünya Kadın On yılı öncesindeki çağrısıyla paralel bir şekilde, İlerici Kadınlar Derneği(İKD) kurulmuştu. HTKB’nin Türkiye’deki İKD ile de yakın bağlantıları ve ortak çalışmaları olmuştur. HTKB genel bir çatı örgüt olmakla birlikte, özellikle çeşitli mahallelerdeki semteveleri kanalıyla yerel faaliyetler örgütlemeyi başarabilmiş, göçmen kadınları bünyesine katmak ve farklı kesimlere ulaşmayı hedeflemiştir. HTKB’li kadınlarca 1979 yılından itibaren 10 yılı aşkın bir süre 3 ayda bir “Kadınların Birliği” (*Turkse Vrouwenkrant*) adı altında Türkçe ve Hollandaca olarak iki dilde yayın yapan bir dergi çıkarılmıştır. Dergide, başta bağımsız oturma hakkı mücadelesi olmak üzere, eşit haklar mücadelesi, Türkiye’de demokratikleşme mücadelesi ve kadın hareketi, Hollanda barış ve kadın hareketinden haberler, kadın hakları alanındaki uluslararası gelişmeler, sağlık, eğitim, sosyal haklar alanına ilişkin pratik bilgiler ile örgütün kurs, toplantı ve diğer faaliyetlerine ilişkin duyurular yer almaktaydı. HTKB, özellikle kadınların bağımsız oturma hakkı konusunda diğer göçmen örgütleri ve Hollanda kadın hareketinin de desteklediği etkin bir mücadele yürütmüştü.

Türkiyeli kadınların Hollanda’da örgütlenmeye başladıkları dönem 2. dalga kadın hareketinin de altın yıllarıydı. Bağımsız kadın hareketi sosyalist ve radikal feminist gruplardan oluşmaktaydı. Sadece kadın hareketi açısından değil, 1960’lı ve 70’li yılların iklimi, korporatist tonları ağır basan sütunlaşmış ve elitler arası konsensusa dayanan ortaklaşmacı demokrasi modeli olarak bilinen geleneksel Hollanda siyasal sisteminde bir ara dönem yaratmıştı⁶. Sekülerleşme, refah devleti, büyüyen bir ekonomi, yüksek yaşam standartları, bireyselleşme ve giderek çeşitlenen bir toplum ve yeni sosyal hareketler dönemi geleneksel sütunların toplumsal tabanını eritmişti. Bu anlamda kadın hareketi, geleneksel modele meydan okuyan önemli bir

⁵ 1974 yılında HTİB’li kadınların düzenlediği anneler günü kutlamasında kadın örgütünün kurulması yolunda oluşturulan çalışma grubu, örgütün çalışma planını ve kuruluş ilkeleri toplantıya katılan kadınlarla paylaşılmış ve HTKB’nin kuruluş müjdesi büyük bir coşkuyla karşılanmıştır (Onderwater 2008:7). HTKB’nin kuruluş dönemi ve ilk kuşak göçmen kadınları odak noktası alan bir diğer çalışma için bkz. (Öztan 2010a).

⁶ Sütunlaşma (*verzuiling*) kavramı, 17. ve 18. yüzyıllarda gelişmeye başlayan ve 20. yy’ın başlarında dinsel azınlıkların tanınması sürecinde tipik formuna ulaşan, Katolik, Protestan, Liberal ve Sosyal Demokrat grupların toplumsal hayatın sağlık, sosyal refah, eğitim vb. gibi her alanında kendi örgütlenmelerini oluşturmalarına dayanan toplumsal yapıyı ifade etmek için kullanılmaktadır. Toplum tepedeki elitleriyle yönetilen sütunlara ayrılması ve tarafların hiçbiri çoğunluğa ulaşamaması nedeniyle devlet politikaları bir koalisyon sorunu olagelmış, ortaklaşmacı demokrasi modeli ise bu sütunlaşmış toplumsal yapı içerisinde siyaset yapma biçimi olarak gelişmiştir.

aktör olarak gündeme gelmişti⁷. *Man-Vrouw-Maatschappij* (Erkek-Kadın-Toplum), *Dolle Mina* gibi feminist gruplar ile özellikle sol parti ve sendikalardaki radikal kadın grupları bu döneme damgasını vuran örgütlenmeler olarak göze çarpmaktadır. Schwebel, Hollanda 2. Dalga kadın hareketinin izlediği stratejinin, bir yanda içinden doğduğu sosyalist öğrenci hareketi diğer yandan da pek çok sayıda kadın örgütlenmesi ile ittifak halinde ulusal kurumsal mekanizmalarda yer alma mücadelesi içerisinde kendisini konumlamaya çalıştığına vurgu yapmaktadır (2003: 666). Hem radikal hem de yasal-kurumsal düzemli birarada yürütme stratejisi nedeniyle Hollanda feminist hareketi, İsveç, Norveç ve Danimarka gibi İskandinav ülkeleri ile benzerlik göstermektedir. 1970'lerin feminist gruplarının temel mücadeleleri, kürtaj hakkı, eğitim, iş yaşamı ve siyasette kadınların önündeki engellerin kaldırılması hedeflerine yönelmişti. Bu hedefler öncelikliydi, nitekim hem dinsel örgütlenme temelinde gelişen toplumsal-siyasal yaşam hem de aile modeli Hollandalı kadınların Avrupalı akranlarına kıyasla ailenin dışındaki alanlarda çok daha az varlık göstermelerine yol açmıştı. Bu anlamda mücadele stratejileri benzerlik gösterse de, istihdam piyasasına uzaklık, katı bir annelik ideolojisi ve evcimenlik kültürü Hollanda örneğini, İskandinav örneklerinden farklılaştırmaktaydı.

Bu dönemde Hollanda kadın hareketinin gücünü oluşturan unsurlardan biri, feminist grupların gerek parti ve sendikalar, gerekse kadın özgürlüğü konusunda oluşturulan ulusal ve yerel mekanizmalarda yer alarak, mücadele gündemlerini doğrudan bu birimlere taşıması olmuştur. 1970'lerde kadınların özgürleşmesine ilişkin Sosyal İşler ve Çalışma Bakanlığı'na bağlı bir koordinasyon birimi (*Directie Coördinatie Emancipatiebelied*) kurulmuş ve bu kurul kadın sorunlarını hükümetlerin gündemine yerleştirmede önemli roller üstlenmiştir. Üstelik bu birimin pek çok üyesi *MVM* ya da *Dolle Mina* gibi gruplar içinde yer alan kadınlardan oluşturulmuştur (Widener, 2006). 1970'lerde hızla genişleyen kadın hareketi siyasi partiler içerisindeki kadın gruplarının da radikalleşmesine zemin olmuş, örneğin İşçi Partisi içerisinde *Rooi Vrouwen* (Kızıl Kadınlar) ses getirici eylemlerin yanı sıra, parti programında da önemli etkiler yaratmıştır. Kadınların iş piyasasına katılımlarına ve bu alandaki eşitsizliklerle mücadeleye odaklanan özgürleşme politikaları (*emancipatiebeleid*) geliştirilmesinde kadın örgütlerinin doğrudan etkileri olmuş, haneyi refah politikalarının birimi yapan anlayıştan uzaklaştırma yönünde

⁷ Ortaklaşmacı demokrasi ve yeni korportizmi kadın yurttaşlar açısından değerlendiren bir çalışma için bkz. Öztan 2010b: 85-114.

zorlayan bir politika izlemiştir (Bussemaker, 1998; Outshoorn,1997). Kürtaj yasağına karşı protestolar, nükleer silahlara karşı barış eylemleri ve 8 Mart kutlamaları, Türkiye kökenli kadınların da Hollanda kadın hareketi ile yan yana geldiği eylemlerdi. Dolle Mina'ların kimi eylemleri HTKB'li kadınlarca da destekleniyordu.

Hollanda'da 2. Dalga kadın hareketinin başarısı ve ardındaki kamusal desteğin bir sonucu olarak sosyal hakların bireyselleşmesi, çocuk bakımı için kamusal olanaklar ve kadınların işgücüne katılımında artış eğilimleri sağlanmıştır. Ayrıca sekülerleşme, bireyselleşme eğilimleri beraberinde annelik yaşı yükselmeye, boşanma oranları ve yalnız annelerin sayısı artmaya başlamıştır. 1960'lardan itibaren büyüyen ekonomi ve genişleyen refah hizmetleri sektörü kadınların ücretli işe erişimi için önemli olanaklar sağlamıştır. Özgürleşme politikaları spesifik olarak göçmen kökenli kadınlara odaklanmasa da, göçmen kadın hareketi ile Hollanda kadın hareketi arasında kısa bir dönem de olsa dayanışma ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Hollanda feminist hareketin sol ve enternasyonelist hareketlerle ilişkisi (barış hareketi, ırkçılık karşıtı hareketler örneğin), taban faaliyetleri ile doğrudan eylemlere dayanan zengin mücadele pratiği ile kadın hareketlerinin ulusal ve uluslararası zeminde yarattığı etkiler bu ilişkinin zeminini oluşturmuştur. 1975 yılında Birleşmiş Milletler Kadın Konferansı ile Kadın on yılı ilan edilmesi, kadın özgürlüğü konusunda faaliyet gösteren ulusal mekanizmaların oluşturulması gibi gelişmeler bu döneme damgasını vurmuştur. Feminist hareketin canlılığı sol siyasi partiler içerisindeki kadın gruplarının da radikalleşmesini sağlamıştı. Örneğin 1970'li yılların ortalarında İşçi Partisi 3. dünyadaki kadın hareketlerini aktif biçimde destekliyor ve kermesler, dayanışma toplantıları örgütlüyor, partinin Kızıl Kadınlar, *Rooi Vrouw* örgütlenmesi parti içinde ve dışında kadın hakları için mücadele eden ve siyaset oyununu değiştirmeye çalışan bir baskı grubu olarak faaliyet gösteriyordu (Oudijk, 1996: 471). Benzer bir gelişme sendikal hareket içerisinde de yaşanmış, özellikle öğretmenler sendikası ve kamu çalışanları sendikalarında aktif feminist gruplar taleplerini, sendika programlarına eklemişlerdir⁸.

Hollanda Kadın Hareketi ile Ayrışmalar ve Örgütlenme Stratejileri

⁸ Feminist hareketin sendikal alanda Hollanda'ya özgü bir başarısı da, ülke genelindeki sendikalar konfederasyonunun (*Federatie van Nederlandse Vak Verenigingen-FNV*) üyesi olan ve sendika üyesi erkeklerin eşleri ve tüm ev kadınlarını örgütlemeye çalışan Kadınlar Sendikası'nın kurulmasıdır. FNV, ücretsiz emek, ev kadınlarının konumu, eğitim ve istihdam olanakları gibi konularda çalışmaktadır.

1980'li yıllarda HTKB, hem Amsterdam'da mahaller düzeyinde hem de Hollanda'nın diğer şehirlerinde faaliyetler yürütmekteydi. Semtevlere üzerinden örgütlenmek, hem göçmen kadınlara yönelik dil kursları, dikiş kursları, bilgilendirme toplantıları, danışma günleri gibi pratik faaliyetlerin yürütülmesi için bir gereklilik, hem de örgütün HTİB ile mesafesini de koruyan bir örgütlenme yoluydu. Semtevlere aktif bir biçimde kullanılması, Hollandalı feministlerin de 60'lı ve 70'li yıllardaki örgütlenme stratejilerinden biriydi. Ancak Hollanda kadın hareketi, kurumsal yapılanma içerisinde yer almaya ve hızla profesyonel örgütlenmelerde konsolide olmaya başlamasıyla semtevlere ile bağlarını kaybetmişti. HTKB özellikle ilk örgütlenme sürecinin ardından, 1980'li yıllarda kamusal fonların da desteğiyle semtevlere aktif bir biçimde kullanmaya devam etti. HTKB, özellikle o dönemlerde Hollanda'ya aile birleşimi yoluyla gelen kadınların ve genç kızların eğitim yaşamına yönlendirilmesi, dil eğitimi almaları ya da çeşitli becerilere yönlendirilmesi konusunda önemli çalışmalar yürütmüştü. Çeşitli semtlerde kadınlara ve genç kızlara yönelik olarak Hollandaca kurslarından, bilgisayar ve Türkçe kurslarına, dikiş kurslarında sağlık toplantılarına pek çok alanda eğitim faaliyetinde bulunmuştur. Hollanda'da göçmenleri ilgilendiren konular, çıkarılan yasalar kamuoyundaki tartışmalar konusunda da kadınlara yönelik bilgilendirme toplantıları düzenlemiştir. Kadınlara yönelik özel konuşma saatleri oluşturularak, göçmen kadınların oturum hakkından, iş piyasasındaki sorunlara, sağlık ve çocuk bakımı konusundan, eğitim alanındaki sorunlarına kadar pek çok alanda destek sağlanmaya çalışılmıştır.

HTKB'nin o dönemler dayanışma içinde olduğu kadın örgütü, Hollanda Komünist Partisi ile ilişkili olan, *Nederlandse Vrouwen Beweging* (NVB), Hollanda Kadın Hareketi adlı örgüt idi⁹. HTKB'nin 1979 yılından itibaren yıllık kongrelerine NVB'li kadınları da davet etmişti. Ayrıca Hollandalı kadınlardan oluşan dayanışma komitesinde de NVB ile ilişkili kadınlar bulunmaktaydı. O dönem NVB de sosyalist hareketin, Batı dışındaki dünyaya ve farklı toplumsal hareketlere dönük enternasyonalist eğilimlerini yansıtmaktaydı. Bu çerçevede hemen yakınında, gerek Türkiye'deki sol hareketle ilişkili gerekse Hollanda'daki göçmen kadınların sorunlarını temel alan bir örgütlenmeye ilgisiz kalması olanaksızdı. Üstelik 12 Eylül askeri darbesi ve Türkiye'nin demokratikleşmesi sürecine yönelik de aktif bir siyaset

---

⁹ NVB'nin kökeni 2. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde, sosyalist, komünist, sosyal demokrat ve mezhep çevrelerinden dışlanan kadınlarca kurulan anti-faşist bir örgütlenmeydi. Soğuk savaş döneminde de Hollanda Komünist Partisi (CPN) ile yakın ilişkileri olan bir örgütü (Withuis 2000: 34-5).

yürüten kadın örgütü NVB'nin kolaylıkla işbirliği yapabileceği bir örgütlenme idi. Nitekim 1980 tarihli 11. Konhresi'nde NVB, ülkede yaşayan ve çalışan yabancı kadınların özel konumları üzerinde durulması ihtiyacının altını çizmekteydi (Onderwater, 2008: 43). Bu ortamda NVB, HTKB ile birlikte 1981 tarihinde Amsterdam'da düzenlenen Yabancı Kadınlar Konferansı'nın hazırlanmasında önemli bir rol oynamıştı. Bu konferans bir yandan işbirliği ve dayanışmanın ürünü iken diğer yandan da Hollanda kadın hareketi ile ayrışma ve çatlakların da ipuçlarını vermekteydi. Hollandalı kadınlar ile aralarındaki tartışma, aralarındaki ilişkilerin paternal bir hamilik ilişkisine dönüşmesi konusundaki hassasiyet ile kadın sorunlarına ilişkin taleplerdeki ayrışmalar üzerinde yoğunlaşıyordu (Onderwater 2008: 44). Hollandalı kadınlar göçmen kadınları yeterince "feminist" bulmazken, konferansa katılan göçmen kadınlar, yaşadıkları sorunların Hollandalı kadınlardan farklılaştığını öne sürüyorlardı. HTKB, cinsiyet ayrımcılığının yanı sıra ırkçılık ve sınıf mücadelesini, uluslararası dayanışmayı önemli bulmaktaydı. Bu çerçevede göçmen kadın işçilerin sosyal hakları, sendikal örgütlenmeleri, gıda endüstrisi ve tekstil alanındaki çalışma koşulları ve hak mücadeleleri ile iş piyasası, eğitim, sağlık ve gündelik yaşam alanlarındaki ırkçılık örgütün odak noktasındaydı. Bununla birlikte, Hollandalı kadın örgütleriyle birlikte çalışma isteği, *Stichting Ombudsvrouw Amsterdam*'ın Kasım 1982'de düzenlediği İrkçılık Kongresi'nde de dile getirilmiş, bu işbirliğinin eşit bir ortaklık ve dayanışma zemininde yürütülmesi ihtiyacı vurgulanmıştı. Ancak HTKB'liler, bunun önünde önemli engeller olduğu, Hollandalı kadın örgütlerince ciddiye alınmadıkları, eşit olarak görülmediklerini dile getiriyorlardı (Turkse Vrouwenkrant, 1983: 5-10). HTKB'li kadınlar bir yandan Hollanda kadın hareketi ile dirsek temasını kaybetmemek ve bunu gerçek bir işbirliğine dönüştürmek, diğer yandan da örgüt tabanında Hollandalı feministlere yönelik olumsuz bakışı kırmak için de çaba sarf ediyordu. HTKB'nin Türkiyeli kadınlara dönük özeleştirisi ve Hollandalı feministlerle eşit bir ortaklık hedefine rağmen, bu tarz bir ortaklık ve dayanışmanın önünde önemli engeller olduğu anlaşılmaktadır (Öztan, 2010a: 42).

1980'ler ve sonrasında genel olarak Hollanda kadın hareketinde de bir değişimin sinyalleri vardı. Özellikle kurumsal mekanizmalara dahil olma, kürtaj hakkının yasalaşması gibi gelişmeler 2. Dalga kadın hareketinin radikal ve eylemci unsurlarının geri çekilmesine yol açmıştı. Bu henüz feminist taleplerin geri çekilmesi anlamına gelmiyordu kuşkusuz. Kadın hareketinin kazanımlarıyla yerel ve ulusal

düzye de faaliyet gösteren kurumsal yapılar, feministlerin yeni mücadele alanını oluşturmaktaydı. Bu dönemde de, özellikle yerel mekanizma ve örgütlenmelerde, kürtaj hakkında, evli kadınlara da eğitim ödeneği hakkına, ev içi emeğin tanınması ve eşit bölüşülmesi mücadelesinden, iş hayatındaki eşitsizliklere kadar hemen her alanda aktif bir biçimde katılan göçmen kadınlar bulunmaktaydı. Ama hareket olarak göçmen kadın hareketi ve Hollanda kadın hareketi ayrı iki hareket olarak kaldı. 1970 ve 80'ler her ne kadar feministler için "altın yıllar" da olsa, göçmen ve renkli kadınlarla, Hollandalı kadınlar ve örgütler arasındaki dayanışma düzeyi de sınırlı kalmıştı. Essed, ötekileştirme, etnikleştirme ve ırkçılığı Hollanda kadın hareketi içerisindeki çatlağın nedeni olduğunu ileri sürmektedir (Essed, 1996: 117).

HTKB'nin diğer göçmen örgütleri ile birlikte yürüttüğü, Hollanda kadın hareketinin de destek verdiği uzun soluklu tek ortak çalışma 1981 yılında oluşturulan "Yabancı Kadınlar Bağımsız Oturum Hakkı Eylem Komitesi" idi. Bağımsız oturum hakkı mücadelesi 1987 yılında geniş çaplı bir kampanyaya dönüşmüştü (Kadınların Birliği, 1987: 4-6). Kampanyayı örgütleyen Komite, Hollandalı hukukçular, insan hakları örgütleri, siyasi partiler ve kadın gruplarından destek almış, Yabancılar Yasası'na ilişkin değişiklikler için etkili bir baskı grubu oluşturmuştu¹⁰.

1980'lerin Türkiye kökenli kadınlar açısından farkı, örgütlenme deneyiminin kazandırdığı birikimle, tam da Hollanda kadın örgütlerinin semtevlere gibi taban faaliyetlerini terk ettiği bir dönemde, bu merkezleri sıklıkla kullanması ve taban faaliyetlerini geliştirmesi olmuştur. Yine bu dönemde de, yerel düzeyde de olsa Hollandalı kadın grupları ve diğer göçmen kadınlarla ilişkiler devam etti. Örneğin NVB'nin ikinci kuşak örgütlenmelerinden olan "Kadınlar Evi" (Vrouwenhuis), HTKB'nin yanı sıra diğer göçmen kadın örgütlerinin de çalışmalar yaptığı bir mekan oldu (Onderwater 2008: 46). Yine "*Blijf van M'n Lijf*", *Vrouwen Recht Amsterdam*, *Stichting Ombudsvrouw Amsterdam* gibi kadın örgütlenmeleri ile ilişkiler devam

¹⁰ Aile birleşimi yoluyla Avrupa'ya göç eden kadınların önündeki temel yasal sorunlardan biri bağımlı oturma izni meselesidir. Oturma izninin, önce gelen göçmene bağımlı olduğu süre genellikle 2-5 yıl gibi sürelerle düzenlenmiştir. Hollanda'da bu süre 3 yıl, Almanya ve İngiltere'de 2 yıldır. Bağımlı oturma izninde, bu sürelerin eşin yanında ve evlilik bağının koruyarak geçirilmesi, önce gelen eşin oturumunu kaybetmesi veya boşanma halinde diğer tarafında oturma hakkının yasal olarak ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Bağımsız oturum hakkı meselesi Hollanda'da göçmen kadın hareketinin de en önemli taleplerinden biri olmuş, daha önce 5 yıl olan oturma izni 3 yıla düşürülmüş, en son 2003 yılının sonunda Yabancılar Yasası'nda yapılan bir değişiklikle, aile birleşimi yoluyla gelen kadın eğer aile içi şiddete maruz kalıyorsa, bu üç yıllık geçici süre dolmadan da, ancak bu konuda polise çok açık bir şikayette bulunup, doktordan kendisine fiziksel şiddet uygulandığına dair açık bir rapor alırsa, ve kendisine şiddet uygulayan eşile ilişkisini bitirirse kendisine bağımsız oturma izni verilmektedir.

etmiş ve ortak kampanyalar düzenlenmiştir. Bunun yanı sıra HTKB, 1981'den itibaren, 8 Mart kutlamaları için kent ölçeğinde oluşturulan organizasyon komitesinde de diğer kadın örgütlenmeleri ile bir arada yer almıştır. 8 Mart organizasyonları, Hollanda kadın hareketi ile göçmen kadınlar arasındaki ayrışma ve çatlakların su yüzüne çıkmasına sahne olmuştur. Örneğin 1983 yılında HTKB'nin de aralarında bulunduğu siyah, göçmen ve mülteci kadın örgütlerinin komiteden ayrılmasına yol açan gerilim, kutlamaların temasının belirlenmesi konusundaki ayrışmadan kaynaklanmıştır. Hollandalı kadınlar kutlamanın ana temasının velayet hakkına ilişkin olmasında direnirken, göçmen kadınlar uluslararası kadın dayanışması temasında ısrar etmişlerdi (Onderwater 2008: 52-3). Türkiye, Fas kökenli göçmen kadınlarla, Surinam, Antiller ve Endonezya gibi eski sömürgeler kökenli kadınlar “Siyah Manifesto” başlığı ile ayrı bir 8 Mart kutlaması gerçekleştirmişlerdir.

Uluslararası Kadın Günü 1983, “Siyah Manifesto”,
[IIAV, Amsterdam, (A1621)]

Hollanda kadın hareketi ile ilişkilerin giderek bir dayanışma ve ortaklık zemininden, bir tür “kurtarma” ve sosyal hizmet biçimine dönüşmesinin işaretleri mahalle düzeyindeki semteveleri ya da kadın merkezlerinin dönüşümü üzerinden de izlenebilir. 1960 ve 70’lerin bilinç yükseltme toplantıları ve feminist eylemlerine sahne olan bu tür merkezler, göçmen kadınların “entegrasyonu” için hizmet veren birimlere dönüşmeye başlamıştır. Örneğin 80’li yıllarda Oost semtindeki Indische

mahallesinde faaliyet gösteren Türk ve Faslı Kadınlar Merkezi'nde (*Centrum voor Turkse en Marokaanse Vrouwen Centrum*) Türk ve Faslı kadınlarla, merkezin yönetimi arasında yaşanan çatışmalar erken bir tarihte böyle bir gelişimin habercisiydi. Merkezdeki çatışmanın *Stichting Ombudsvrouw Amsterdam*'a (SOA) taşınması, konunun medyada duyulmasına vesile olmuştu. Gazete haberleri ve SOA'nin Uluslararası Kadın Tarihi Enstitüsü'ndeki arşiv belgelerinden de öğrendiğimize göre, mahalleli kadınlar kendilerine danışmaksızın, İşçi Partili kadınlardan oluşan merkez yönetiminin aldığı bazı kararları ve kendilerine yönelik uygulamaları protesto etmek için merkezde tam 12 gün boyunca eylem yapmışlar ve konunun SOA'da ele alınmasını sağlamışlardır. (Het Parool, 3 Kasım 1989; IIAV, SOA Arşivi, No: 273;451). O günün atmosferinde konunun gündeme taşınması ve yasal-kurumsal mekanizmaların devreye sokulmasına yol açan gelişme ise göçmen kökenli kadınların kadın eşitliğine yönelik kurumsal mekanizmalar içerisinde yer almaya başlaması ve göçmen kadınların “sesini” bu platformlara taşıma çabası olmuştur.

Gerek “etnik” örgütlenmeler gerekse kadın hareketi içerisindeki deneyimleri olan Türkiyeli kadınlar, her iki politika alanındaki egemen çizgileri sorgulamaya başlamışlardır. Kadın hareketi ve siyah-göçmen ve mülteci hareketi içerisinde yer alan bir görüşmeci bu durumu “ip üzerinde yürümeye” benzetmekteydi. Toplumsal cinsiyetin yalnızca kadınlarla, etnisitenin ise yalnızca etnik azınlıklarla ilgili olduğu yönündeki egemen anlayış, göçmen kadınların her iki siyaset alanında da marjinal kalmasına sebep olmaktadır (Wekker/Lutz 2001: 11). Bu yaklaşım, Hollanda'da özgürleşmenin Hollandalı kadınlar, etnik ilişkilerin ise göçmenlere ilişkin ayrı alanlar olarak bakılması sonucunu doğurmuştur. Hollandalı feminist hareketin talepleri merceğinden, göçmen kadınlar özgürleşme mücadelesinin akranları olarak görülmediği gibi, etnik azınlıklara ilişkin politika alanlarında veyahut ırkçılıkla mücadele eden göçmen örgütleri içerisinde de kadın olmaları nedeniyle marjinal bir konumda kalmışlardır. Bunun yanı sıra politikalar düzeyinde de, uzunca bir dönem ne etnik azınlıklar politikasında ne de özgürleşme politikasında göçmen kadınlara ilişkin kapsamlı politikalar oluşturulmamıştır.

ULUSÜSTÜ ÖLÇEKLER VE SİYAH-GÖÇMEN-MÜLTECİ KADINLAR DAYANŞMASI

1980'li yılların göçmen kadınlar açısından bir diğer farklılığı da, Hollanda kadın hareketi ile mesafenin artarken, siyah, mülteci ve göçmen kadın grupları

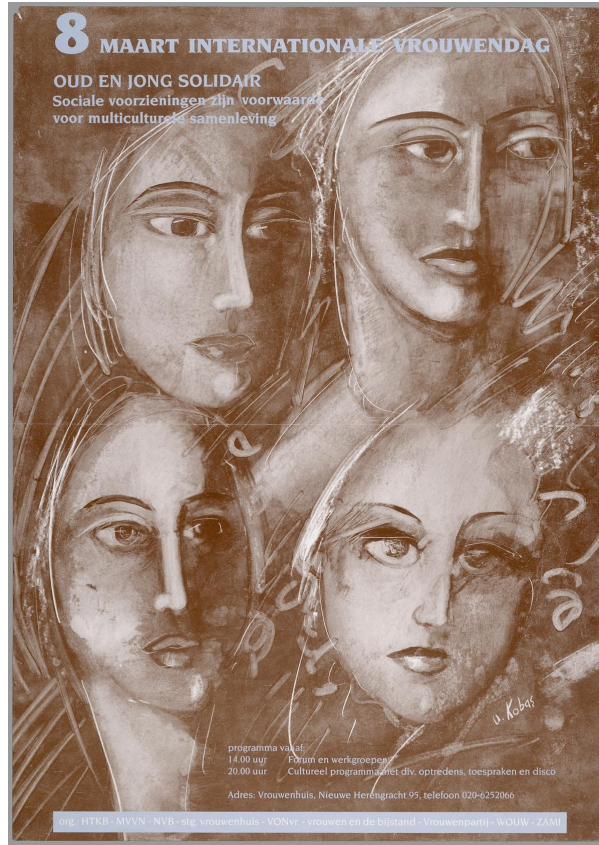
arasında yakınlaşma zemininin oluşmasıdır. Bu işbirliği gerek yerel ölçeklerde, gerekse ulusüstü ölçekte zemin bulmuştur. Örneğin 1984’de Hilversum’da Türkiye, Fas ve İspanyol kökenli kadınların girişimi ile bir Yabancı Kadınlar Merkezi (*Buitenlandse vrouwen centrum 'de Parels'*) açılmış, merkez on yıla yakın bir dönem göçmen kadınlara yönelik faaliyetler yürütmüştür¹¹. Göçmen kökenli kadınlara yönelik bu tür merkezler başka şehirlerde de oluşturulmuştur. Bu girişimlerin yanı sıra, 1985’teki BM Uluslararası Nairobi Kadın Konferansı’na Avrupa çapında bir Türkiyeli Göçmen Kadınlar Delegatesi oluşturma yolunda yürütülen çabalar kayda değerdir. Bu amaçla başta Hollanda ve Almanya olmak üzere, çeşitli Avrupa ülkelerinde yaşayan Türkiye kökenli kadınların katılımı ile 6-8 Haziran 1985 tarihinde Amsterdam’da gerçekleştirilen “Türkiyeli Göçmen Kadınlar Avrupa Konferansı” sonuçları 1985 Nairobi Konferansı’na taşınmış ve Amsterdam’da örgütlenen bu konferans yoluyla, Nairobi’de Göçmen ve Siyah Kadınlar delegasyonu oluşturulmuştur¹².

1990’lı yıllara gelindiğinde ise Hollanda feminist hareketi sol, devrimci ve enternasyonalist hareketlerle bağını kaybetmiş, daha küçük, profesyonel örgütlenmeler içerisinde toplanmıştı. Türkiye kökenli kadınlar sadece HTKB içerisinde değil, Hollanda’nın kadın politikası doğrultusunda, Kadın Özgürleşme Büroları (*Emancipatiebureau*), Kadın Danışman Kurumu (*Stichting Ombudsvrouw*), belediyelerin cinsiyet eşitliği ile ilgili koordinasyon birimleri, ya da Çokkültürlü Özgürleşme Proje Ofisi (*Projectbureau Multicultureel Emancipatie-MCE*) gibi birimlerde yer alarak, özellikle yerel siyaset düzeyinde kendi seslerini katmaya çalışmışlardır. Bu kurumsal mekanizmaların yanı sıra aynı dönemlerde, farklı etnik azınlık ve göçmen gruplarından gelen kadınlar arasında yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde faaliyetler gösteren koalisyonlar da kurulmaya başlamıştır. Örneğin bunlardan biri de 1994 yılında, 21 siyah, göçmen ve mülteci, kadın örgütlenmesini kapsayan bir şemsiye örgüt olan *TIYE International*’dır. Örgütlenmenin temel

¹¹ Merkezin kuruluş ve çalışmaları, kurucu kadroda yer alanlarca kitaplaştırılmıştır: Bkz. (Kılıç/Alpagot 1994).

¹² Örgütün o dönemlerde başkanlığını yürüten Maviye Karaman Avrupa Türkiyeli Kadınlar Kongresi’nde bu toplantının “Türkiyeli kadınların tartışma konusu bir nesne olarak değil, bizzat kendilerinin düzenlediği ve söz sahibi olduğu ilk uluslararası toplantı” olduğunu vurguluyordu (HTKB, 1986, 10). Kongrede, Yasal Haklar ve Hükümet Politikaları, Irkçılık Ayrımcılık ve Yabancı Düşmanlığı, Eğitim, İstihdam, Sağlık, Kültür, Örgütlenme ve Genç Kızlar başlıklı 8 ayrı çalışma grubu oluşturulmuş, bu grupların oluşturduğu raporlar özet halinde bir kitapçıkta toplanmıştır. Konferansa ilişkin tüm belgeler Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü’ndeki HTKB Arşivinde yer almaktadır (IISH, HTKB Arşivi - No: 243-254). Ayrıca derlenmiş kongre raporları için bkz. HTKB, 1986.

hedefleri, siyah, göçmen ve mülteci kadınların hayatın bütün alanlarına etkili katılımı için fırsat eşitliğini teşvik etmek, ırkçılık ve her türlü ayrımcılığa karşı mücadele, ulusal, Avrupa ve uluslararası düzeyde kolektif eylemi teşvik etmek ve Avrupa'daki diğer renkli kadınlar arasında diyalog ve işbirliğini geliştirmek” olarak belirlenmiştir.¹³ TIYE International, küresel bir feminizm için manifesto niteliği taşıyan Pekin Eylem Planı'nın kabul edildiği 4. BM Kadın Konferansı'nın hemen öncesinde kurulmuş ve Pekin'e Hollanda'daki siyah-göçmen ve mülteci kadınları temsilen katılmıştır.

“Yaşlı ve Genç Dayanışma”

8 Mart 1993 tarihinde Amsterdam Vrouwenhuis'de dayanışma ve çokkültürlü toplum için ortak bir forum düzenlenmişti. *HTKB, MVVN, Vrouwenhuis, VON-vrouwen, Vrouwen en de Bijstand, Vrouwenpartij, WOUW* ve *ZAMİ* bu forumun örgütleyicileriydi. Atölyeleri takiben, kültürel etkinlikler ve kadın örgütleri arasında bir parti de yapılmıştı. [IIAV 01:2640]

Bu gelişmeler büyük ölçüde ikinci dalga kadın hareketi ve sonrasında siyah, göçmen ve mülteci kadınlar kadınların ikincil konumlarını açıklamakta kullanılan çerçevelerin yeterliliğinin sorgulanması ve daha kapsayıcı açıklama modellerinin gerekliliğinin ortaya çıkması ile gündeme gelmiştir. Ancak kadınların özgürleşmesi

¹³ TIYE International adlı örgütün oluşumunda HTKB'nin kurucu kadroları arasında yer alan Özden Yalım aktif bir rol oynamıştır.

meselesinin, özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren, "göçmen kadınların topluma entegre edilmesi" meselesine indirgenmiş olması nedeniyle kadınlara yönelik kurumsal mekanizmaların lağvedilmesi ve kadın hareketindeki gerileme, genel olarak göçmen kadın örgütlerini de etkilemiştir. Ayrıca 2000'li yıllardan itibaren çokkültürcü çerçevenin sorgulanmaya başlaması ve yeni realist söylemin güç kazanması ile göçmen kadın örgütleri ile Hollanda kadın hareketi arasındaki mesafe hızla artmış, bir önceki döneminin özgürleşme iklimi, yerini entegrasyon, uyum, kurtarma gibi nosyonlarla ilişkili bir "allochtoon kadınlar"¹⁴ meselesine bırakmıştır.

DOLLE MİNA'DAN DOLLE ZİNA'YA ÖZGÜRLEŞMENİN DEĞİŞEN ANLAMAMI

2004 yılında Hollanda ulusal kanallarında iki kez gösterilen, Müslüman kadınların aşk, cinsellik ve mahrem hayatları ile ilgili bir belgeselin adı *Dolle Zina*. 1970'lerin Hollanda'sında yaratıcı ve ses getiren eylemleriyle tanınan ikinci dalga feminist hareketin etkili gruplarından biri olan *Dolle Mina*'ya gönderme yapan başlığıyla bu belgesel, Müslüman ülkelerde doğan kadınlarla yapılan görüşmelerin senaryolaştırılmasına dayanıyor. Aşka dair kişisel deneyimler, kadın olma, güzellik, erotizm, cinsellik, din ve "İslami bir geçmişten gelmenin avantajları ve dezavantajları" üzerine konuşuluyor. Belgesel'in tanıtımında bu "sıra dışı Müslüman kadınların Türkiye ve Fas'ta bildikleri her şeyi bırakarak tümüyle hazırlıksız bir şekilde Hollanda'ya geldikleri, sonrasında olgun bağımsız ve özgür kadınlar haline geldiklerine" değiniliyor. Müslüman kadınlarla ilgili popüler feminist anlatılar son dönemlerde epey yoğun bir ilginin konusu olmakta, cinsellik ırksal, kültürel sınıfsal hiyerarşilerin kurulduğu popüler bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Göçmen kadınların gelenek ve İslamın kurbanları olarak kamuoyunda dramatize edilmiş biçimleri, yurttaşlık ve entegrasyon tartışmalarındaki dilin kültürel ve cinsel göndermelerle biçimlenişi, toplumsal cinsiyetin etnik kültürel farklılıkların kuruluşunda ne kadar merkezi olduğunu göstermektedir. Prins ve Saharso da (2008: 368) Hollanda'daki entegrasyon tartışmalarında toplumsal cinsiyet boyutunun Hollanda'daki yeni realizmin temel niteliklerinden biri olduğunun altını çizmektedir.

¹⁴ Hollanda Merkez İstatistik Bürosu'nun (CBS) tanımına göre *allochtoon*, "Hollanda'da yaşayan, ancak kendisi ya da ebeveynlerinden en az biri yabancı bir ülkede doğmuş kişidir". Ancak *allochtoon* kavramı ile ilgili olarak yapılan en temel ayırım "Batılı" (*Westerse*) ve "Batılı olmayan *allochtoon*" (*niet-westerse allochtoon*) arasında yapılan ayırmadır. Yaygın kullanımıyla *allochtoon*, batılı olmayanlar için kullanılmaktadır.

Bu tartışmalarda özellikle ön plana çıkan kadınlar, Faslı kadınlarla birlikte Türkiye kökenli kadınlardır.

Uzunca bir dönem özgürleşme politikalarının muhatap almadığı bir kategori olarak göçmen kökenli kadınlar tam da bu dönemlerde, bir “problem kategorisi” olarak gündeme gelmeye, araştırmacılardan, siyasetçilere çeşitli kesimlerin hızla ilgi alanına girmeye başlamıştı. Özellikle 1990’ların sonlarından itibaren göçmen kadınların özgürleşme konusu, göçmenlerin entegrasyonu sorunu bağlamında dile getirilmeye, sorunların teşhisinde “kültürel” sebepler ön plana çıkarılmaya ve göçmen kökenli kadınlar kendi kültür ve geçmişlerin “kurbanları” olarak kırılanlıkları ile ön plana çıkmaya başlamışlardır. Özgürleşme politikasından sorumlu Sosyal İşler Bakanı de Geus Kasım, 2003’de Hollandalı kadınların özgürleşme mücadelesinin başarıyla tamamlanarak, sorunların çözümlendiğine, bundan sonraki dönemde bütün enerjinin “yabancı” kadınların özgürleştirilmesi meselesine aktarılacağını duyurmuştu. Gloria Wekker, bu çağrının Avrupa’da kadın örgütlerinin faaliyet alanlarına ilişkin uzunca bir süredir devam eden kesintileri, kadın özgürlüğü konusundaki “geri çekilme” politikalarını ve daha da önemlisi özgürleşme politikalarının bugüne dek nasıl yalnızca beyaz ve orta sınıf konumu temel aldığına meşrulaştıran güçlü bir argüman olarak öne çıktığına değinmektedir (2004: 490). Böyle bir argüman, 70’li yıllardan itibaren Hollanda’da varlık gösteren göçmen kadın hareketinin deneyim ve mücadele pratiklerini de yok saymakta, Hollanda kadın hareketinin yalnızca “beyaz” kadın örgütlerinden oluştuğunu varsaymaktadır. Aynı yıl dünya kadınlar günü vesilesiyle Hollanda’nın Somali kökenli ünlü siyasetçisi Ayan Hırsi Ali de, bir “üçüncü dalga” feminizm çağrısı ile feministleri Müslüman kadınların kurtuluşu ve aile içi şiddete karşı mücadeleye çağırıyordu (Trouw 2003). Özgürleşmiş kadına karşı “kurban kadın” karşıtlığı ile işleyen bu mantık çeşitli şekillerde siyasalardan raporlara, akademik belgelerden medyanın ve sokağın diline kadar hemen her yerde egemen görünmekteydi. Bu çerçevede “ithal gelinler”, görücü usulü evlilikler, kadın sünneti, aile içi şiddet, bekaret tabusu gibi konular medyatik bir dil ile yoğun ilgi görüyor, Medyada “özgürleşmiş Müslüman kadın” imgeleri ve onların özgürleşme serüvenleri çok “tutuyordu”. İşin ilginç yanı, özgürleşme mücadelesinin yalnızca bu kadınların kendi kültürel, dinsel geçmişlerine ve çevrelerine karşı verilen mücadeleler olarak tanımlanmasıydı.

Bu dönemde önceki dönemlerde arka arkaya hazırlanan özgürleşme politikaları yerini göçmen kadınlar sorununa bırakmış görünmektedir. Örneğin 2007 başlarında bu konu ile ilgili bir araştırmada Hollanda’da kadın özgürlüğünün artık sistematik ve yapısal bir odak olmaktan çıktığı sonucuna ulaşmıştır (de Volkskrant 2007). Oysa özellikle iş piyasaları, ücretler ve yönetsel kademeler açısından veriler “tamamlanmış bir özgürleşme”yi yansıtmamaktadır. 1960 ve 70’lerdeki feminist siyasetin kazanımlarına rağmen, özellikle evli ve çocuklu kadınların asıl alanının ev olduğuna dair kültürel kod yaygınlığını sürdürmeye devam etmiştir. Üstelik tam da bir önceki dönemim kadın bakışlı politikalarının etkilerini göstermeye başladığı, kadınların eğitim alanında ilerlemeler kaydettiği ve ücretli iş ve ekonomik bağımsızlığın bir alternatif olarak düşünüldüğü 1990’larda iş piyasası son derece sıkışmış, Hollanda refah devleti de çözülmeye başlamıştı. Neoliberal politikaların uygulanmaya başlaması ve hizmet alanlarının piyasalaşması sürecine işgücünün “esnekleşmesi” süreci eşlik etmiştir. Bu nedenle 1990’lar yarı-zamanlı çalışmanın patlama gösterdiği yıllar olmuştur¹⁵. Kadınların işgücüne katılımları giderek artmaktadır, ancak hala pek çok Avrupa ülkesinin epey gerisindedir. Çalışan kadın sayısı artsa da, çalışma saatleri, ücretler ve geçici iş sözleşmeleri ile ilgili veriler toplumsal cinsiyet eşitliğini yansıtmaktan uzaktır. 2004 yılında yarı zamanlı işler toplam istihdamın neredeyse yarısını oluşturmaya başlamıştır. Son verilere göre Hollanda’da çalışan kadınların hemen hemen % 70’i yarı zamanlı olarak çalışmaktadır (Merens ve Hermans, 2009: 26).

Roggeband ve Verloo (2007), son on yıllık süreç içinde cinsiyet eşitliği politikalarında problemlerin teşhisinde kültürel sebeplere doğru bir genişleme yaşanmasının yanı sıra, hem nedensel mantıkta bir terse çevirme hem de çözümlerde daralma yaşandığına dikkat çekmektedir. Önceki dönemlerde sosyo-ekonomik sorunlar açıklayıcı bir çerçeve iken, yeni dönemde kültürel sebepler sosyo-ekonomik problemlerin açıklaması olarak ele alınmıştır. Oysa göçmen kökenli kadınlar, gerek aile birleşimi sürecindeki bağımlı oturma hakkı düzenlemeleri, gerekse iş piyasalarına girdikleri ilk dönemlerden itibaren karşılıklarına çıkan yasal engeller ve dönüşüm halindeki iş piyasalarındaki eşitsizlik ve sınırlılıklardan kaynaklanan nedenlerle “kırılgan” hale gelmişlerdi. Bunun yanı sıra geçmişte kadınların

---

¹⁵ İş piyasası sorunlarına “Hollanda mucizesi” olarak adlandırılan çözüm, yarı zamanlı ve esnek çalışmayı kolaylaştıran ve teşvik eden bir dizi yasa ile sağlanmıştır. 1990’daki gelişmeler sonrasında Hollanda literatürde dünyadaki ilk “yarı-zamanlı ekonomi” olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Visser 2002).

özgürleşmesine yönelik politikaların hayata geçirilmesinde devlet aktif ve destekleyici bir rol oynarken, bugün göçmen kadınlara yönelik sorunların çözümünde “bireysel sorumluluk” vurgusu ve piyasa aktörleri ön plana çıkmıştır. Bugün, genel olarak göçmenlerin entegrasyonu alanında olduğu gibi, *allochtoon* kadınların özgürleşmesi meselesi “karlı” bir proje alanı haline gelmiştir. Üstelik özgürleşme, entegrasyon probleminin bir görünümü olarak hem ehil yurttaşlarla, ehil olmayanlar arasında sınır çizen bir simge, hem de içerik olarak yeni realizmin dramatik dili ile “batılı olmayan *allochtoon* kadınları “kötü annelik”, “gerilik”, “izole yaşam” ve “refah bağımlılıklarından” kurtaracak bir yurttaşlık stratejisi olarak ön plana çıkmıştır.

Kadınların özgürleşmesi yolundaki mücadelede Hollanda’daki belirgin gerilemeyi kurumsal yapıların ortadan kaldırılması izlemiştir. Hollanda Sosyal İşler Bakanlığı Hollandalı kadınların özgürleşme sürecini tamamlandığını ileri sürerek, bu konuda ayrı bir teşkilatın fuzuli olduğunu, iş piyasası alanındaki kimi zorlukların da ciddi bir “kariyer planlaması” ile çözümlenebileceğini belirtmiştir. Aynı eğilim akademik alanda da yankı bulmuş, siyasa yapım süreci ile yakın ilişkileri olan Hollanda akademilerinde kadın çalışmaları yapan birimler, enstitüler kapatılmış, öğretim üyeleri sayıları düşürülmüş ya da var olanlar başka alanlarda üniversiteye hizmet etmeye ve dersler sunmaya yönlendirilmiştir (Davis 2004). Cinsiyet eşitliğine yönelik kurumsal mekanizmaların lağvedilmesi ve kadın hareketindeki gerileme genel olarak göçmen kadın örgütlerini de etkilemiştir. Örneğin Amsterdam Belediyesi, Fas, Türkiye ve Surinam kökenli kadın örgütlerini, kentsel yönetim ve “çeşitlilik politikası” ilkeleri ile uyumlu bir şekilde, tek bir yere toplamış ve tahsis edilen kaynaklarda önemli kısıtlamalara gitmiştir. HTKB’nin 1995’te dağılmasından sonra Amsterdam’da yerel bir kadın grubu olarak faaliyetlerine devam eden ATKB’li bir görüşmeci yeni dönemi şu sözlerle özetlemekteydi.

Mesela ATKB’yi zorlama birleştirdiler Faslı Surinamlı örgütlerle. Ne oldu? Eğer bir hareket aşağıdan bir taleple gelmezse, iğreti oluyor. Birkaç insanın fikri ile gidersen kitlelere ulaşamıyor. Dernekler de bunu yapamıyor artık. Öyle bir sürece girdik ki, parça parça her şey. Kadınları bir araya getiren önceki programlar yok. Eskiden kadın örgütleri çok farklıydı... Bizim kadınlarımıza da, yani aktif kadınlarımıza da baktığında hep o proje bu proje dağılmış durumda (Feraye, 48)

Yeni politikalar kategorik olarak azınlık örgütlenmelerini desteklemek yerine, çeşitlilik politikası çerçevesinde oluşturulan proje ve girişimleri desteklemek,

sübvansiyon etmek ve bu alanda çalışan aktörlerin “hizmet performanslarını” geliştirmek amacını taşıyordu (Uitermark vd. 2004: 11). Aslında yerel düzeyde farklı gruplar-yurttaşlar arasında yeni koalisyon ve ortaklıkları özendirme yönünde vurgusu bir yana, yeni siyasal çerçevenin neoliberal iktisadi temeli, uygulamaları biçimlendirmede etkili olmuştur. Bir başka deyişle, yumuşak kültürel retoriğine rağmen, siyasa çerçevesinin şekillendiği katı bir iktisadi siyaset zemini bulunmaktaydı. Yeni yaklaşımda Türkler, Faslılar, Surinamlılar gibi kategorilerin yerini “dil yetersizliği olan kişiler”, “yoksun mahalleler”, “iş piyasasından uzak kadınlar”, “radikalleşen gençler” gibi sosyal dezavantajlılık temelinde şekillenen tanımlar almaktadır. Proje ve sübvansiyon rejimlerindeki değişimin göçmen kadın örgütlerine bir başka yansıması da, cinsiyet eşitliğine yönelik kimi yapısal fonların tahsisinden, göçmen örgütlerinin asla yararlanamamış olmasıdır. Örneğin Hollanda’daki siyah-göçmen ve mülteci kadın örgütlerinin şemsiye örgütü olan TIYE International, faaliyetlerinin etnik azınlıklarla ilgili bakanlığın alanına girmesi nedeniyle kadın özgürleşme politikaları kapsamında tahsis edilecek ulusal ve uluslararası fonlardan yararlanamamıştır (Dutch Beijing +10 Report 2005: 12). Bu bağlamda özgürleşme ve entegrasyon sektörünün kentsel düzeyde bu profesyonelleşmiş ve piyasalaşmış yapısının bir sonucu da, göçmen kadınlar ve örgütlenmelerin genellikle projelerin oluşum sürecinden dışlanması ve projeleri yürütecek araçlara indirgenmeleri olmuştur.

Proje temelli sübvansiyonların yaygınlık kazanmasının önemli sonuçlarından biri de Rossi ve diğer yazarların da vurguladığı gibi, örgütlenmelerin kendilerini yerel siyaset içinde konumlarını yükseltmeye ilişkin uzun vadeli hedeflerle sosyal hareketler olarak değil de, kısa-dönemli bir perspektif ile hizmet tedarikçileri olarak konumlanmaya teşvik edilmesidir (Uitermark vd. 2004: 13). Prischener’in de (2003: 13-4) belirttiği gibi, böyle bir ortam bir örgütlenme ancak dil kursu, bilgisayar kursu ya da spor faaliyetleri gibi sosyal olarak ilgili hizmetleri etkin bir biçimde sağladığını göstermesi durumunda meşru kabul edilmektedir. Bu bağlamda göçmen dernekleri ve örgütlenmeleri de bu yeni çerçeve içinde varlık göstermeye çalışmaktadır.

Essed’in belirttiği gibi Hollanda özelinde çeşitlilik meselesinin bir “yönetim” sorunu olarak ortaya konarak, iş ve piyasa ethosu ile harekete geçirilmiş olması, çeşitliliğin adalet ve hak nosyonları ile bağlantısının unutulmasına yol açmıştır (Essed, 2002). Wekker ve Lutz da 1990’lardan itibaren çeşitli siyasa belgelerinde “bir ilham ve zenginlik kaynağı” olarak tanımlanan çeşitliliğin, orta sınıf olma-

beyazlık ve erillik temelindeki egemen normu sorgulamaksızın, bu normdan sapanların öteki olarak sınıflandırıldığı, güç farklılıklarından çok “ne kadar çok farklılık, o kadar iyi” tarzında bir yönetsel bir slogana dönüştüğünün altını çizmektedir (2001:15). Sorunların apolitikleştirilmesi ve genel olarak eşitsizlik, ayrımcılık, bölüşüm gibi paradigmalardan koparılmasıyla ilgili olduğu gibi, göçmen kadınların kendi failliğinden kopuk bir alan olarak gelişmesi ile de ilgilidir. Bununla ilgili bir başka sonuç da, ihtiyaç gruplarının marjinalleştirilmesidir. Yoksunluk ve kurban perspektifinin öne sürülmesi, gerekli fonlama ve teşviklere ulaşmanın bir yolu olduğunda, ihtiyaç gruplarının marjinalleştirilmesi ve sorunların entegrasyon, kültür gibi meselelere indirgenmesi kolaylaşmaktadır. Bu nedenle de politikaların hedeflerinin aksine güçlenme çok sınırlı kalmakta, yerini “müşterileşme” ve “marjinalleşme” almaktadır. ATKB’de görev yapan Nilgün bu duruma katılım konusundan örnek vererek yeni dönemdeki siyaset yapmanın güçlüklerinden bahsediyordu:

Şimdi benim burada 10 tane kadını alıp belediye binasını göstermem, tanıtmam *participatie* (katılım) mi olacak? Bunu sosyal olarak geliştirmen gerekiyor. Eğitimde bunu gerçekleştirmen gerekiyor, semtinde bunu gerçekleştirmen gerekiyor. Katılımı o sosyal içerikle doldurmak gerekiyor... Çoğu proje gruplarının gerçekten üzerinde proje yapılanlar ile ilgili gerçek kaygıları yok. Bu projeler kimi zaman da bir kariyer olanağı, insanlara iş sağlayan araçlar haline dönüşmüş durumda (Nilgün, 54, ATKB).

Hollanda bağlamında “*emancipatie*” kavramı 1960’larda feminist hareketin “*vrouwen emancipatie*”, yani kadınların kurtuluşu ifadesi ile kadınların topluma eşit olarak katılım sürecini ifade eden bir kavram olarak kullanılagelmiştir. Göçmen kadınlar bağlamında kavram temelde entegrasyon politikaları ile ilişkilendirilmekte, göçmen nüfusun entegrasyonu için etnik azınlık kadınların “kurtarılması” biçimine bürünmektedir. Bu anlamda göçmen kadınların “kurtarılması” bir entegrasyon stratejisi olarak belirlemekte ve kavramın ilk kullanımındaki kadınların özgürleşmesi ve bağımsız kadın hareketine vurgu yapan özerk kullanımı ortadan kalkmış görünmektedir.

SONUÇ YERİNE...

Feminizimin 1. ve 2. dalgası döneminin diğer toplumsal hareketleri gibi ulusal temelli, ulusal ölçekte hedefleri olan hareketlerdi. 2. Dalga feminizmin “evrensel kızkardeşlik” nosyonu, bütün dünya kadınlarını kucaklayıcı sesine rağmen, dışlayıcı ve ötekileştirici bir pratik de üretmişti. Bu anlamda 3. dalga olarak

adlandırılan feminist hareket, kronolojik bir ardılıktan öte, feminist hareketin coşkulu yıllarında, görünmez kalanlar, dışlanan ve ötekileştirilenlerin geliştirdiği eleştiri ve mücadele pratiklerinden gelişti. Bu süreçte gerek Batı merkezli evrenselciliğe, “kurban feminizmine” ve Batı feminizminin örgütlenme stratejilerine yönelik farklı feminist mücadele pratiklerinden gelişen eleştiriler, gerekse feminizmin zihinsel evreninde, postmodernist şüphecilik ve kültürel göreceliğin açtığı gedikler Batı feminist siyaset ve kuramın geri çekilmesine yol açmıştı¹⁶. Ancak “geri çekilme” saptaması ile Batı feminizminin evrenselciliğinin düştüğü yanılgıya yeniden düşmemek için, siyah-göçmen-mülteci kadın hareketleri ve 3. Dünya kadın hareketlerinin feminist siyasetlerinde, kapitalizm, ırkçılık ve Batı merkezlilik ile hesaplaşma meselesini elden bırakmayan tarihlerini hatırlamak ve feminizmler arası diyalogu zenginleştirmek gerekiyor. Buradaki diyalog ve dayanışma zemininin, neoliberal yönetim çerçeveleri içinde şekillenen, “çeşitlilik” veya “kültürlerarasılık” gibi farklı adlarla tanımlanan bir “kimlikler” diyalogunun ötesine geçmesi gerekmektedir. Siyah-göçmen-mülteci kadın hareketlerinin deneyimleri, beyazlık, ırksallık ve kimlik etrafında şekillenen mücadelelerinin, sınıf ve sosyal haklar mücadelesi ile ne kadar iç içe geçtiğini göstermektedir. Bu nedenle, Hollanda örneğinde “neoliberal post-feminizm” döneminin dramatik, “ezilen Müslüman/göçmen kadın” imgeleriyle “refah bağımlısı göçmen kadın” imgelerinin eş zamanla dolaşıma girmesi tesadüf değildir.

Hollandalı feministler açısından böyle bir diyalog ve sorgulamanın önünde önemli engeller bulunmaktadır. Bu engellerin bir kısmı, ırk ilişkilerinin Avrupa’daki tarihinden kaynaklanan engellerle, neoliberalizmin kamusal alanın işleyişi ve muhalif hareketler üzerinde yarattığı tahribatlar ile ilişkilidir. Günümüzde üçüncü dalga kadın hareketinin birinci ve ikinci dalga kadın hareketinin özgürleşme projelerine yönelik, post-kolonyal perspektiften yapılan eleştirilere rağmen, Hollanda’daki güncel feminizm ağırlıklı olarak, Müslüman kadınları kurtarmaya yönelik bir başka dalga içinde neoliberal ve neo-muhafazakar politika ve söylemlerle yoğun bir ortaklık içindedir. Halleh Ghorshi’nin de belirttiği gibi Hollanda’da Müslüman kadınlarla ilgili olarak yapılan tartışmalarda, üçüncü dalga feminizmin eleştirilerini hatırlayan çok az kişiye rastlanmaktadır. Ghorshi, siyah, göçmen ve

---

¹⁶ İngilizce’de “backlash literature” olarak adlandırılan feminizmin geri çekilmesi, temelde Batı feminizmin elde ettiği mevziler sonrasında, gerek feminizm içinden gerekse dışından, farklı siyasal pozisyonlardan (muhafazakarlıktan, postmodernizme, neoliberalizmden, postkolonyalizme) gelişen eleştiriler ile popüler anti-feminist yazını içeren geniş bir cepheden oluşmaktadır.

sığınmacı kadınların bir araya geldiği gruplar böyle eleştirel bir perspektifi korumakla birlikte hem genel olarak Avrupa’da, hem de Hollanda’da bu hareketlere medyada yer verilmediğini, ana tartışmalar içinde de görünür olmadıklarını belirtmektedir (Ghorashi 2005).

Öncelikle “beyazlığın” cinsiyet ilişkilerindeki görünmezliğinin Avrupa’ya özgü bir farklılığı bulunmaktadır. İrksallaşmış konumları eleştiren bir kavram olarak “beyazlık” 1990’lar boyunca Toni Morrison, bell hooks gibi beyazlığın ırksallaşmış ve ırksallaştırıcı anlamlarını ortaya çıkarmaya çalışan Amerikalı siyah feministlerce formüle edilmiştir. Griffin ve Braidotti tartışmanın kıta Avrupa bağlamına aktarılmasının ise, Amerikan kölelik ve ırksal ayrımcılık tarihine ilişkin belli bir siyah-beyaz ilişkileri dinamiği etrafında ve daha çok kültürel temsil alanına yönelik çalışmalar (edebiyat ve sinemada olanlara dair bir mesele anlamında) ekseninde gerçekleşmesi nedeniyle önemli eksiklikler içerdiğini vurgulamaktadır (2002: 225). Kavramın Avrupa bağlamına ilişkin eleştirel kullanımı ise güncel etnik/ırksal ilişkiler bakımından değil, kolonyalizmin tarihi ile sınırlı kalmıştır¹⁷. Kolonyalizme ilişkin böyle eleştirel bir okumanın ise tarih disiplini içerisinde marjinal bir konum olarak kaldığını söyleyebiliriz. Bir başka deyişle belirli ırksal pozisyonlara (siyah-beyaz) odaklanma, göçmenler ve mültecilerle kurulan güncel ilişkiler açısından “beyazlığın” problematize edilmesine engel olmuştur. Benzer bir şekilde ırk ve ırkçılık gibi kavramların, özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa bağlamında yarattığı tahayyülle bir araya gelince, yeterince “siyah” olmayan etnik azınlıkları ile ilişkilerde ırkçılıktan da söz edilmesini güçleştirmiştir. Avrupa feminist hareketi içerisinde de etnik/ırksal meseleler Avrupa’da güncel süreçler açısından değil; “Bosna’daki savaşta yaşanan ‘etnik temizlik’ ya da “cinsel ve ekonomik sömürü amacıyla kadınların ticareti” gibi başlıklarla, başka yerlerde ya da geçmişte olanların ele alınmasıyla sınırlı kalmıştır genellikle (Griffin ve Braidotti, 2002: 226).

Farklı feminizmler arası diyalog, çeşitlilik, kültürlerarasılık gibi kimlik siyasetlerine referans veren basit bir “farklılıkların biraradalığı”, çağrısı olarak okunmamalıdır. Farklı coğrafyalarda feminist hareketler üzerinde önemli etkileri olan küreselleşme, ulusaşırı göç, etnik ve dinsel kimlik temelli mücadelelerin yükselişi, Batı’da İslam karşıtı konjonktür ve neoliberalizmin iktisadi, sosyal ve

---

¹⁷ Hollanda’da feminizm ile kolonyalizm arasındaki ilişkilere ilişkin feminist tarihçilerin çalışmaları için bkz. Locher-Scholten, 2000; Waaldijk, 1999; Waaldijk, 2003

kültürel alanları kapsayıcı hegemonyasının yarattığı tahribatlar düşünüldüğünde, bu diyalog feminizm için sadece bir “zenginlik” değil, feminist siyasetin bütüncül bir iktidar eleştirisi için bir gerekliliktir de.

KAYNAKÇA

ABADAN-UNAT, N. (1977), “Implications of Migration on Emancipation and Pseudo-Emancipation of Turkish Women”, **International Migration Review**, 11(1) : 31-57.

ABADAN-UNAT, N. (2002), **Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-ötesi Yurttaşlığa**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

AKGÜNDÜZ, A. (2006), **Labor migration from Turkey to Western Europe, 1960-1974. A Multidisciplinary Analysis**. Doktora Tezi, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam.

BROUWER, L. ve M. PRIESTER(1983), “Living in between: Turkish women in their homeland and in the Netherlands”, der. Annie Phizacklea, *One-Way Ticket: Migration and Female Labour*. London: Routledge & Kegan Paul: 113-129.

BUSSEMAKER, J. (1998), Gender and the separation of spheres in twentieth century Dutch society: pillarisation, welfare state formation and individualisation. Aldershot Ashgate.

DAVIS, K. (2004), Editorial *European Journal of Women's Studies*, 11(2), 139-142.

DUTCH BEIJING+10 NGO Report (2005), “Did the Beijing Platform for Action accelerate Progress?”, Initiatiefgroep Beijing+10 Netherland.

ERDER, S. (2006), Uluslararası Göç Sürecinde Kadının Gündeme Gelişi ve 'Getto'daki Kadın. S. Erder (der.), *Refah Toplumunda Getto içinde*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 299-320.

ESSED, P. (1996), *Diversity: gender, color, and culture*: University of Massachusetts Press.

ESSED, P. (2002), Cloning Cultural Homogeneity While Talking Diversity: Old Wine in New Bottles in Dutch Organizations. *Transforming Anthropology*, 11(1), 2-12.

GHORASHI, H. (2005). "Agents of Change or Passive Victims: The Impact of Welfare States (the Case of the Netherlands) on Refugees." *Journal of Refugee Studies*, 18(2): 18:181.

GRIFFİN, G. & R. Braidotti (der.) (2002). *Whiteness and European Situatedness*. London: Zed Books, s. 221-36.

HET PAROOL, 3 Kasım 1989.

HTKB. (1986). 'Sesini Yükselt!' Türkiyeli Göçmen Kadınlar Avrupa Konferansı Raporları ve Önerleri, Ekim 1986, Amsterdam.

IIAV, SOA Arşivi, No: 273;451)

IISG (1983), HTKB Arşivi, Texel Eğitim Toplantısı Raporu (1-2 Ekim 1983), No: 209.

IISG (1985), HTKB Arşivi, No: 243-254.

KADINLARIN BİRLİĞİ, “Bağımsız Oturma Hakkı”, Haziran 1987, s.4-6.

KEYDER, Ç. VE A. AKSU-KOÇ (1988), *External Labour Migration from Turkey and Its Impact*, Ottawa: International Development Research Centre.

KILIÇ, A VE Ş.S. ALPAGOT (1994), *Eigen wijze eigen tempo: het proces van kadervorming van een groep migrantenvrouwen*, Utrecht : Nederlands Centrum Buitenlanders.

KOSACK, G. (1976), “Migrant Women: the Move to Western Europe – a step towards Emancipation?”, *Race and Class*, 17(4): 369-380.

LOCHER-SCHOLTEN, E. (2000), *Women and the colonial state : essays on gender and modernity in the Netherlands Indies, 1900-1942*. Amsterdam: Amsterdam University Pres;

- MERENS, A. & B. HERMANS (2009), *Emancipatiemonitor 2008*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Centraal Bureau voor de Statistiek.
- MOGHADAM, V.M., "Transnational Feminist Networks", *International Sociology*, 15(1) March 2002, s. 57-85.
- ONDERWATER, P. (2008), *Wij zijn geen 'zielige vrouwtjes'! : een onderzoek naar de houding van de Turkse vrouwenbeweging in Nederland ten opzichte van het seksedebat tussen 1970 en 2008*, Utrecht University Pres.
- OUDIJK, C. (1996), "In the Unions, the parties, the streets, and the bedrooms", *Sisterhood is Global: The International Women's Movement Anthology*, der. R. Morgan, NY: Feminist Press.
- ÖZTAN, E. (2010a), "Unutulan bir Göç ve Yurttaşlık Deneyimi: İlk Kuşak Göçmen Kadınlar ve Hollanda Türkiyeli Kadınlar Birliği, *Fe Dergi*, 2(2): 31-49.
- ÖZTAN, E. (2010b). "Cumhuriyetçi Yurttaşlık, Çokkültürlülük ve Kadın Yurttaşlar", *İdea İnsan Bilimleri Dergisi*, 2(1): 85-114.
- PRINS, B. & SAHARSO, S. (2008), In the spotlight: A blessing and a curse for immigrant women in the Netherlands. *Ethnicities*, 8(3): 365-384.
- PIRSCHNER, C. (2003). *Diversity Policy in Amsterdam: Greater Empowerment and Representation or Backlash? Paper presented at the 8th International Metropolis Conference, 15-19 Eylül 2003, Vienna, Austria.*
- ROGGEBAAND, C. & VERLOO, M. (2007). "Dutch women are liberated, migrant women are a problem: the evaluation of policy frames on gender and migration in the Netherlands (1995-2005)". *Social Policy and Administration*, 41(3): 271-288.
- SANTING, F. (1987), *O Kadın Benim İşte*. Rotterdam: Samen Wonen Samen Leven Derneği.
- SCHROVER, M. (2009), *Family in Dutch migration policy 1945-2005. The History of the Family*, 14(2), 191-202.
- SCHWEBEL, D.F.(2003), "Feminism in the 1970s", *Political and Historical Encyclopedia of Women*, New York: Routledge: 649-686.
- TROUW (2003). Hirsi Ali roept op tot een derde feministische golf. 10 Mart 2003. <http://www.trouw.nl/tr/nl/4324/nieuws/archief/article/detail/1762374/2003/03/10/Hirsi-Ali-roept-op-tot-een-derde-feministische-golf.dhtml>
- TURKSE VROUWENKRANT (1983), Een Reactie op het Kongres; Enkele Opmerkingen Over Het Kongres, 5 (15), Jan/Feb 1983, s.5-10.
- UITERMARK, v.d. (2004), *Urban Citizenship and the Negotiation of Ethnic Diversity: an Inquiry into Actually Existing Multiculturalism in Amsterdam*: Nijmegen School of Management.
- VISSER, C. (2002), "The first part-time economy in the world: a model to be followed?", *Journal of European Social Policy*, 12(1):23-42.
- DE VOLKSKRANT (2007), "Emancipatiebeleid zit in versukkeling.", 5 Şubat 2007. <http://www.volkskrant.nl/vk/nl/2686/Binnenland/article/detail/837504/2007/02/05/lsquo-Emancipatiebeleid-zit-in-versukkeling-rsquo.dhtml>
- WAALDÏJK, B. (1999). *Colonial Constructions of a Dutch Women's Movement: 1898'*. K. Röttger & H. Paul (der.), *Differenzen in der Geschlechterdifferenz-Differences within Gender Studies: Aktuelle Perspektiven der Geschlechterforschung içinde*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 285-299.
- WAALDÏJK, B. (2003). *Subjects and Citizens: Gender and Racial Discrimination in Dutch Colonialism at the End of the 19th Century*. G. ð. Hálfðanarson (der.) *Discrimination, Imperialism and Fascism içinde*. ? :Edizioni Plus, 101-116.
- WEKKER, G., AND H. LUTZ. (2001). *A wind-swept plain: the history of ideas on gender and ethnicity in the Netherlands" (Een hoogvlakte met koude winden: de geschiedenis van her gender-en ethniciteitsdenken in Nederland)*. M. Botman, N. Jouwe & G. Wekker (der.), *Caleidoscopische visies. De Zwarte, migranten en vluchtelingenvrouwenbeweging in Nederland içinde*. Amsterdam: Koninklijk Instituut voor de Tropen. (http://www.iiav.nl/epublications/2001/windswept_plain.pdf , 22.11.2007)

WEKKER, G. (2004). "Stil Crazy After All These Years", *European Journal of Women Studies*, 11(4), s: 487-500.

WIDENER, A. J. (2006). *Sharing the caring: State, family and gender equality in parental leave policy*. Joke Smit Institute for Research in Women's Studies, Faculty of Social and Behavioural Sciences, Leiden University, Leiden.

WITHUIS, JOLENDE (2000). "Mothers of the Nation: Post-war Gendered...", *When the War was Over: Women, War and Peace in Europe*, (der. C. Duchon ve I.B. Schoffmann), London: Leicester Univ. Pres : 29-43.

**BİR KAVRAM İKİ DÜŞÜNCE:
FOUCAULT'DAN AGAM BEN'E BİYOPOLİTİKANIN DÖNÜŞÜMÜ**

Efe Baştürk*

ÖZET

Biyopolitika kavramı klasik egemenlik doktrininde bir sapma momenti olarak düşünülebilir. Daha önceki dönemdeki egemenlik anlayışı bedeni ölüme terk etme gücü ve söylemi üzerine kurulu iken, biyopolitika anlayışına göre iktidarın asıl etkisi bedenlerin güce tabi kılınması değil, onların yönetimselliği üzerinedir. Yönetimsellik, Foucault'ya göre, yaşamın iktidar karşısında nesneleştirilmesi ve iktidara tabi kılınması değil; tersine, yaşamın yeniden üretimidir. Yaşamın, yeniden üretilebilir bir formda ele alınması, asıl işlevi “yaşatmak” olan yeni bir yönetim stratejisini açığa çıkarır. Biyopolitikanın Agamben'ci yorumu ise iktidarın istisna hali üzerinden toplumsallığı kuşatıcı işlevi üzerine odaklanır. İstisna, iktidarın yasal ve yasal olmayan ya da yasak ile serbestlik arasındaki çizgide kendisini serbest bırakmasıdır. Agamben, istisnanın bu yönüyle yaşam ile ölüm arasında bir iktidar kurulumu olarak biyopolitikayı işlevselleştirdiğini öne sürer.

Anahtar Kelimeler: Foucault, Agamben, Biyopolitika, Yönetimsellik, Çıplak Hayat

ABSTRACT

The term Biopolitics could be thought as a “deviation moment” from the classical understanding of the doctrine of Sovereignty. Unlike the understanding of the sovereignty which was built on a belief revealing the force of power to subject the bodies to death, according to biopolitics, the very influence of power is not to subject the bodies, but to make them to be governmentalised. Governmentality, for Foucault, is not the objectification of life against power; on the contrary, it is a process of re-production of the life itself. Understanding life as a re-productible form reveals a new governance strategy whose main function is to makes lives live. But, the Agambenian paradigm of biopolitics focuses on the surrounding effect of the power in terms of the “state of exception”. Exception means a threshold that power can release itself among legal and non-legal. Agamben posits that the state of exception make biopolitics to be functionalized as a power configuration between life and death.

Keywords: Foucault, Agamben, Biopolitics, Governmentality, Bare Life

---

* Niğde Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi

Giriş

Tarih boyunca ortaya çıkan tüm iktidar yapılarının ortak özelliği, insan hayatı üzerinde denetim kurma amacı taşımış olmalarıdır. İnsan ve hayat arasındaki tüm bağlar iktidarın doğal müdahale sahası olmuş ve bu sayede iktidarın hayat üzerindeki kontrolü mümkün olmuştur. İktidar olgusuna bu şekilde yaklaşmak her şeyden evvel siyasallığın dışında var olan bir “doğal hayat” varsayımının terk edilmesidir. Daha iyi bir ifadeyle, iktidarın insan ve hayat arasındaki tüm ilişkiselliği kapsayıcı boyutunu temel alan bir yaklaşım, siyasal olan ile doğal olan arasındaki kavramsal ayrımı reddetmektedir. Çünkü insan ne sadece doğal bir varlıktır ne de sadece - Aristoteles’çi ifadeyle – siyasal bir hayvandır (zoon politicon). İnsanın hem doğal olma vasfı hem de siyasal olma niteliğini bir arada ele aldığımızda iktidarın boyutu ve kapsamına dair yeniden bir değerlendirme yapılması zorunlu hale gelmektedir. Üstelik bu zorunluluk, iktidarın sadece mekansal örgütlenmesi hakkında bir tartışmayı değil, fakat onun hem dönüştürücü etkisini hem de kendisini yeniden tertip edebilecek mekanizmaları dikkate almayı gerektirir. İktidarın bu niteliği, onun, salt siyasal alanla sınırlı olmayıp yaşamın tüm veçhelerine yayılan geniş bir uzamda faaliyet gösteren bir güçler toplamı olarak anlaşılmasını kolaylaştırır. Dolayısıyla da iktidarı tartışmaya açarken dikkat edilmesi gereken şey, iktidarı, dar kapsamlı bir siyasal hayat tasavvuru içerisinden değil, geniş spektrumlu olarak yaşamın tüm boyutlarında yer alan bir olgu olarak tanımlamak gerekmektedir.

İktidarın doğal hayat ile siyasal alan arasındaki varsayımsal ayrımı silikleştirici vasfı, iktidara sadece aşkın bir nitelik katmaz. İktidar, her iki yaşam dizgesi arasında devamlı gel-git oluşturan ve bu sayede her iki alanı sürekli birbirine yaklaştıran – hatta çoğu zaman yerlerini değiştiren – bir tertibat olarak karşımıza çıkar. İktidarın bu hareketliliği onun devamlı surette bir istisna durumunu dayatmasına zemin hazırlar. İstisna, iktidarın yaşamın olağan çizgisinde bir sapma yaratması değil, tam tersine, yaşamın çoklu alanlara ayrılmış düzeni içerisinde bu alanları birbirine yaklaştırmayı, fakat yaklaştırmayı de bu alanların her birinin içerisinde var olan ve diğerlerinden ayrı tutulmasını sağlayan özgül nitelikleri ortadan kaldırmasıdır. Doğal yaşamın siyasallığa tabi kılınması bu bakımdan bir istisna durumu olarak düşünülebilirken, iktidarın özgül kurgusallığı içerisinde olağanlığı temsil eder. Zira iktidar, kontrol altında tuttuğu siyasallığı doğal yaşama aktarabildiği – yani doğallıkla siyasallık arasındaki çizgiyi ayırdığı – ölçüde iktidar vasfı kazanmış olur. Agamben’in iktidara ilişkin çözümlerinde ortaya çıkan bu yaklaşım, iktidarın yaşamın içerisindeki alanlar üzerinde toplu bir denetim kurması olarak adlandırılır. Agamben’e göre biyopolitika, iktidarın yaşamın içerisine sızmasına ve onu siyasallığın işleyişine dahil etmesine yardımcı olan araçsal bir mahiyet taşımaktadır. Başka bir ifadeyle biyopolitika, çeşitli yaşamlar arasındaki mekansal ayrımı

ortadan kaldıran ve her birini iktidarın karşısında herhangi bir sınırlandırmaya bağlı kalmadan konumlandırılan bir işlev görmektedir.

Siyasallık ve doğallık arasındaki ayrım sadece mekansal değildir. Bu alanların oluşumu söylemsel pratikler çerçevesinde kategorize edilir ve gerçeklik kazanır. Söz konusu ayrımı ortadan kaldırma girişimi de, doğal olarak, söylemsel açıdan oluşturulur. Bu, iktidarın, söz konusu ayrımları ortadan kaldırma girişimini destekleyici hakikat inşasını devreye sokması ile beraber gerçekleşir. İktidarın söylem ve hakikat yasası uyarınca yaşamı kategorize edici boyutu, onun edimselliğine farklı bir boyut kazandırmaktadır. Zira iktidar, bu yönüyle yaşam üzerinde doğrudan ve görünür biçimde hüküm kurmaz; fakat kendisini bu söylemler çerçevesinde işler kılar ve devamlılığını bu söylemsel pratikler üzerinden sağlar. İktidar, bu sayede yaşamın oluşumu ve süregelmesi sürecinde ortaya çıkan ilişkiselliklere anlam kazandırır ve bireyleri bu yönüyle denetim altında tutar. Başka bir ifadeyle, iktidar, oluşturduğu hakikat yasaları ve bu yasalara dayalı biçimde meydana getirdiği söylemsel pratikler aracılığı ile yaşamın anlamlandırılması ve adlandırılmasında etkin bir rol üstlenir. Bireyler, bu yasalara çeşitli pratiklerle tabi kılınmak suretiyle iktidarın devamlılığını üstlenirler. Foucault, bu süreci “nesneleşerek özneleşme” olarak adlandırır. Bu sürecin en önemli özelliği, yaşamın iktidar tarafından çeşitli söylemler çerçevesinde anlamlandırılması ve bireylere bu anlamlandırılmanın çeşitli pratiklerle aktarılmasıdır. İktidar (bundan böyle), yaşamı sona erdirecek çapta bir gücü değil, yaşamın üretimini ve devamlılığını sağlayacak mekanizmaların denetimi ve gözetimini üstlenen aygıt olarak belirir. Foucault, bu bakımdan biyopolitikayı, yani iktidarın yaşatma gücüne dayalı olarak bedenler üzerindeki kontrolünü, moderniteyle ilişkilendirir.

Biyopolitika her şeyden evvel bir iktidar sistematiğidir ve bu nedenle de iktidar kuruluşunu çerçevesinde anlaşılması gerekir. İktidarın bir görünümü olarak biyopolitika, bedenlerin tabi kılınması ya da uyarlanması sürecidir ve bu bakımdan iktidar ile birey arasında var olan egemenlik ilişkisinden daha fazla bir anlam taşır. Başka bir ifadeyle, biyopolitika vasıtasıyla ortaya çıkan iktidar yapılanması, pek çok ilişkiselliği bünyesinde barındıran bir güçler toplamıdır. Tam da bu nedenle biyopolitikayı anlamak iktidarın yönetim kabiliyeti ve işlevini hem kapasite bakımından hem de yayıldığı saha bakımından anlamak demektir. Biyopolitika salt bedenlerin iktidar tarafından kontrolü değildir; biyopolitika, ortaya çıkışını hızlandıran ilişkisellikler içerisinde anlaşılırsa anlam ifade edecektir. Biyopolitika, iktidarın yönetme gücünü değil; yönlendirme, dönüştürme ve koordine etme gücünü ifade eden çok boyutlu bir güçler toplamının genel bir niteliğini sunar. Bu nedenle biyopolitika,

iktidarın özneleştirme ve tabileştirme gücüyle bir arada ele alınmalıdır. Bu çalışmada biyopolitikanın Foucault ve Agamben tarafından ele alınışına ilave olarak her iki düşünürün biyopolitika kavramı üzerinden iktidarı nasıl yorumladıklarına ilişkin argümanlara da değinilecektir. Dolayısıyla çalışmanın genel amacı salt biyopolitika kavramı üzerinden Foucault ve Agamben arasında bir karşılaştırma yapmak değil, biyopolitika kavramı üzerinden geliştirdikleri iktidar anlayışlarının çerçevesini okuyucuya sunmak olacaktır.

Foucault’da Biyopolitika: Özne, Nüfus, İktidar, Yönetimsellik

Biyopolitika kavramı Foucault açısından iktidarı anlamamız için en temel araçtır. Zira Foucault’nun iktidarı anlama yönteminde kullandığı temel araçsal argüman, iktidarın ilişkiselleştirilmesidir. Bu ilişkisellik iktidarı gündelik yaşam pratiklerine sokan ve yine yaşamın içerisinden – yeniden – türeyen bir form olarak ele almamızı sağlar. İktidarın ilişkisellik ile olan bu yakın bağı, iktidarı değişen ve dönüşen bir yapı olarak değerlendirmemizi de zorunlu kılar. Bu düşünce, Foucault’cu paradigmada kilit bir öneme sahiptir; zira Foucault, iktidar gibi makro düzeydeki bir kavramı tarihsel ya da mekansal anlamda aşkın bir form olarak değerlendirmeyi. Diğer bir deyişle, Foucault açısından iktidar kavramı *verili* değildir, fakat insan ilişkilerinin mevcut olduğu ortam ve durumlarda türetilen ve yine bunlara koşut olarak gelişen bir yapıdır.

İktidarın kendiliğinden oluşmayan yapısı, yani iktidarın salt zihinsel bir kategori olarak bulunmayışı, iktidarın *nasıl* ve *hangi* biçimlerde ortaya çıktığı sorusunu beraberinde getirir. Fakat Foucault iktidarın tarihsel yapısını ve sosyallikle olan yakın ilişkisini tek yönetsellik olarak değerlendirmeyi; onun için önemli olan konu, iktidarın değişen, dönüşen ve fakat aynı zamanda değiştiren/dönüştüren kapasitesidir. İktidarın bu “akışkan” niteliği, onun, devamlı surette aynı niteliklere sahip olmadığını, tam aksine iktidarın asli unsurunun herhangi bir niteliğe saplanmaması olduğunu, böylece iktidarın statik bir yapı yerine dinamik bir süreci yansıttığını göstermektedir. Foucault bu dinamik süreci iktidarın biyopolitika yoluyla özneleştirme kapasitesi olarak tanımlamaktadır.

Biyopolitika: İktidarın Yönetimselliği Olarak Özneleştirme

Foucault, “Düşünce Sistemleri Tarihi” kürsüsünde verdiği derslerini (1978-9) biyopolitika alanına ayırır. Dersin ana sorunsalı, biyopolitika olarak nitelendirilebilecek yeni bir “yönetim sanatı” olgusunun izini sürmektir (Foucault, 2010a: 1). Foucault’ya göre bu yeni yönetim sanatını ayırt eden önemli faktörler bulunmaktadır. Bunların başında, bu yeni yönetim sanatının kendisini bir “hakikat yasası”na dayandırması ve söylem düzeyinde

kendisini toplumsallığa aktarmasıdır (Foucault, 1980). İktidarın bir söylemsel çerçeve içinden kendini sunması, iktidarın fiziki bir zorlayıcı güç (power) olarak değil; fakat yönetimsel (governmentality) hale gelmesidir. Bu kavramsal dönüşüm siyasallığın alanı ile ilişkili bir sorunsal ortaya koymaz. İktidarın yönetimselliği, siyasallığın güç ve baskı aygıtlarıyla toplumsallığı kuşatması değildir. Yönetimsellik, güç ve baskı aygıtlarını doğrudan ortaya koymayan, iktidarın fiziki zorlayıcılığını geri plana iten; fakat söylem düzeyinde var olan tüm ilişkileri tasnif ve kategorize eden, bu sayede bireyleri bu söyleme göre yeni baştan tanımlayan bir idare durumunu ifade etmektedir. Bu yönüyle yönetimselliğin en önemli aracı biyopolitikanın kendisini olmaktadır.

Biyopolitikanın iktidar tarafından yönetimsellik çerçevesi içinde kullanılması, iktidarın “özneleştirme” etkisiyle yakından ilişkilidir. İktidar, bireyleri çeşitli söylemler etrafında belirli kimlik düzeylerine bağlayarak onları kategorize ederek gündelik yaşama doğrudan müdahale eder (Foucault, 2011: 63). İktidarın kategorize edici mahiyeti, onun, ikili anlamda bir güç yoğunlaştırmasının da işaretidir: İktidar bir taraftan herkese dayattığı hakikat yasasının sahibi olarak “doğal” bir meşruluğa sahip olur; ikinci olarak da, iktidar, bu yasanın uygulayıcısı olarak kendi varlığını garanti altına almış olur. Ancak önemle durulması gereken nokta, iktidarın devlet baskısına indirgenemeyeceğidir. Zira iktidar, devlet gibi kurumsal bir mekanizma ile sınırlı değildir. Foucault’nun iktidarı devletten ayrıştırması oldukça kritiktir; çünkü modern siyaset teorisine karşı da ciddi bir eleştiri getirmektedir. Foucault, devleti, iktidarın hükmedici tek gücü olarak yorumlamak yerine hükmetmenin tezahürlerinden birisi olarak değerlendirir (Foucault, 2007: 248).

Foucault’cu paradigmada devletin bu şekilde yorumlanması, yönetici-yönetilen ilişkisi konusunda da önemli bir sapma yaratır. Klasik egemenlik doktrini içerisinde yönetici ile yönetilen ilişkisi tamamıyla yöneticinin yönetilen üzerindeki baskısını öngörmekteydi. Bu baskı, yönetilenin yöneticiye olan tabiliğinin bir işaretiydi ve yönetilene toplumsallık içerisinde “sınırlı” bir alan tahsis edilmekteydi. Bu sınırlılık, yönetici ile yönetilen arasındaki ilişkinin ve bu ilişkinin niteliğinin doğrudan gözlemlenmesinde önemli rol oynamaktaydı. Ancak Foucault açısından yönetim ilişkisi yeni yönetim sanatı ile boyut değiştirmiş ve yöneticinin artık yönetilen üzerindeki doğrudan kontrolü olmaktan çıkan bir olgu meydana gelmiştir. Foucault, iktidarın yönetimsellik vasfı kazanmasını burada kritik eşik olarak değerlendirir. Yönetimsellik, yönetilen nesneyi belirli bir yönetim mantığı ve stratejisi içerisinde yeniden konumlandırılan bir kavramdır. Ancak Foucault, bu kavramın - farklı biçimlerde de olsa - yüzyıllardır farklı iktidar biçimleri tarafından halihazırda kullanılan bir

strateji olduğunun da bilincindedir. O halde yönetimselliği biyopolitika olarak değerlendirmemizi sağlayan ölçüt nedir?

Yönetimsellik, iktidarın ikili stratejisinin bütünleşik bir adı olarak karşımıza çıkar. Bu stratejinin bir ayağını, iktidarın yönetilecek olan nesnelere üzerindeki dilsel denetimi oluşturmaktadır. İktidar, söylem ve hakikat yasaları pratikleri oluşturmak suretiyle şeylerin adlandırılması ve anlamlandırılmasında etkin bir rol oynar. Doğru-yanlış gibi kategoriler iktidarın bu söylemsel pratiklerince yeniden kurgulanır ve hayatı anlamlandırılan şeyler böylece yeniden düzenlenir (Foucault, 1980: 118). Hakikat söylemleri, böylece, iktidarın yönetimini ve idaresini üstlendiği ilişkiler ağını meşrulaştırmak ve onları iktidarın stratejik hesaplarına uyarlamak için kullanılan dilsel araçlar haline gelir. Bu söylemlerin üretilmesi ve daha da önemlisi bunların normsal düzeye getirilerek toplumsallık içerisindeki ilişkisel pratiklere aktarılması, iktidarın yayılım ve dolaşımını genişletir. Artık iktidar, birtakım olgular meydana geldikten sonra devreye giren ve kendince hüküm veren ve verdiği hüküm sadece fiziksel baskı içeren bir aygıt değildir. İktidar, artık şeyleri tanımlayan, onları anlamlandırır ve bu anlamlandırma doğrultusunda onları belirli ilişkiselliğe tabi kılan ve bu ilişkiselliği bireylerin eylemselliğine aktararak bir taraftan bireyleri mevcut iktidar tertibatlarını devam ettiren özneler haline getiren; fakat bunu yaparken de kendi oluşturduğu ilişkisel normları bireylere çeşitli kurum ve ilişkiler yoluyla dayatmak suretiyle onları nesneleştiren geniş bir süreçtir.

Yönetimselliğin diğer ayağını oluşturan strateji ise, bu dilsel adlandırma ve bu adlandırmaya dayalı olarak normsallaştırma sürecine bağlı olarak gelişen kurumsallaşma pratikleridir. Foucault özellikle bu konuya özel bir önem atfeder. Çünkü iktidarın dilsel ve normsal düzeydeki denetim alanlarını eline almasıyla beraber gelişen bu olgu, iktidarın var olan şeyleri ve ilişkileri bir taraftan kurala bağlayarak onların hareket alanını kendisine bağlamasıyla sonuçlanırken, öbür taraftan da bu kural pratiklerine uygun olarak kurumsallaştırma süreçlerini yaygınlaştırması ve bu yaygınlaştırmayla iktidarın kendini sabitlemesi durumu ortaya çıkar. Foucault, bu yeni yönetimselliğin ortaya çıkışı olarak hem dilsel hem kurumsal düzeydeki normsal ilişkilerin bir aradalığını yakalamaya çalışır. Bu nedenle de hapishane, okul, akıl hastanesi, vb. kurumlara odaklanır. Bu kurumlar, iktidarın söylem pratiklerince dile getirilen hakikat yasasına bağlı olarak kategorize edilen bireyleri içermek suretiyle iktidarın görüntüsünü oluştururlar. Foucault, dilsellik ile kurumsallık arasındaki etkileşimi, iktidarın denetim süreci olarak yorumlar. Bu dilsellik, iktidarın oluşturduğu hakikat yasası uyarınca kategorize ettiği şeyler üzerinden yarattığı normsal süreçlerle sonuçlanır. Delilik, böylesi bir söylemsel çerçeve içerisinde kurulan dilsel bir

kategori olarak bireyleri bu söyleme göre geliştirilmiş normlaştırmaya tabi tutarken; akıl hastanesi de, bu söylemsel pratiklerin normsal düzeyde yaşatılmasına ilişkin kurumsal mekanizmayı temsil eder (Foucault, 2006: 67).

Foucault'nun iktidarı biyopolitika olarak kavramsallaştırması, sonraki kuramsal çalışmalarından bir tanesi olan *Cinselliğin Tarihi*'nde kendisini gösterir (Foucault, 2010b). Foucault, *Cinselliğin Tarihi* adlı çalışmada, iktidarın özne üzerinde baskı uygulayan bir mekanizma olmaktan ziyade, özneyi inşa edici ve onu iktidar için verimli kılan bir boyut olarak düşünmüştür. Bu anlamda özne, dışsal bir iktidar tarafından tahakküm altına alınan ve ona karşı direnmek suretiyle kendi özneliğini bu direniş ile ortaya koyan bir kategori olmaktan çıkarak, iktidarın kurulum pratikleriyle özdeşleşmiştir. Foucault, öznenin üretilen boyutunu "kendilik kaygısı" olarak dile getirdiği ve biraz da insan davranışının psişik bir doğasını resmeden bir kavramsallaştırmayla açıklamaya çalışır (Foucault, 2010b). Buna göre, özne ile iktidar arasında sanılanın aksine antagonistik bir karşıtlık yoktur. Özne, iktidara tabi olduğu ve iktidarın söylem pratiklerine göre kendisini inşa ettiği sürece kendisini bir özne olarak var edebilir (Butler, 2005: 10). Özne olmak ile tabi olmanın etimolojik olarak aynı köke sahip olması bu bağlamda şaşırtıcı olmamaktadır (subjectivication). Foucault'ya göre özne olmanın tabi olmak ile özdeşleşmesi, iktidarın özneleştirici vasfının yanı sıra, ilişkisellik kurgulayıcı ve bu ilişkiselliğin zeminini hazırlayıcı boyutunu gözler önüne serer. Tabiyet, kişinin kendisini bir özne olarak gerçekleştirme istencinden türeyen ve bu anlamda özsel bir güdünün olağan sonucu olmaktadır. Yaşama istenci veya hayatta kalma arzusu, kişinin, bu arzuyu gerçekleştirme için madun olmayı kabul etmesiyle sonuçlanabilmektedir (Butler, 2005: 15). Yaşamın özne olmanın en temel dinamiği olması, tüm stratejisi özneyi yaratmak ve kontrol etmek olan iktidarın, yaşamı yönetme üzerine kurulu bir stratejiyi hayata geçirmesinin zeminini teşkil etmektedir. Üstelik bu kurulum tertibatı, yaşamı fiziksel bir baskı yoluyla yönetmek değil; tam tersine, yaşamı daha fazla verimli kılacak şekilde özneliştirmeyi üretmek amacıyla düzenlenmiştir. Yaşam, bundan böyle baskı altına alınacak bir kategori olmaktan ziyade, verimli kılınacak bir form olarak ortaya çıkartılmıştır.

İktidarın yaşama doğru yönelmesi ve yaşamı bir nesne olarak ele almasının yanı sıra, birey ile yaşamı arasındaki varoluşsal etkileşimin ele alınışını da bütünüyle yeniden tayin etmiştir. Birey, kendi yaşamı için kaygı duyan, onu verimli kılmak amacıyla çeşitli ilişkilerde bulunan ve bu sayede bir taraftan kendisine yaşamın içerisinde etkin bir rol atfeden özne olmakta, diğer taraftan da mevcut ilişkiselliğin sürdürülmesinde rol oynayan pratikleri devamlı surette üreterek iktidarı yeni baştan yaratan bir aktör haline gelmektedir. Fakat

bundan da önemlisi, bireyin kendi yaşamını verimli kılma amacıyla harekete geçmesi ve kendisini bir özne haline getirme süreci, kişinin kendisini iktidar pratiklerine açması, başka bir ifadeyle kendisini iktidara tabi bırakmasını beraberinde getirmektedir. Bu tabiyet, iktidar tarafından zorla dayatılan bir şey olmamakla birlikte, temel kaygısı “kendisi” olan bireyin, iktidarın söylem ve hakikat prensiplerini içselleştirmesi ile bir arada gelişmektedir. Foucault’ya göre cinselliğin iktidar tarafından ele alınıp yeniden biçimlendirilmesinin altında bu işleyiş yatmaktadır (Foucault, 2010b: 76).

Foucault açısından cinsellik, iktidara ya da iktidar mekanizmalarına kapatılan ve salt bireylerin kendilerine ait kıldıkları ya da birbirileri arasında kalan mahrem ya da beşeriyet dışı bir alanı temsil etmez. Cinsellik, bundan böyle kişinin kendisi hakkında bir kaygı gütmesinin ve bu kaygıyı alt etmek amacıyla harekete geçirdiği bir süreç olmuştur (Foucault, 2010b: 339). Başka bir ifadeyle, cinsellik, kişinin kendisine yatırım yapma süreci olarak ortaya çıkmıştır. Foucault’nun özneleştirme kipleri olarak adlandırdığı iktidar süreçlerinde bu konu ağırlıklı önem taşımaktadır. Foucault’ya göre yeni yönetim sanatı olarak iktidarın, kişiyi özneleştirme, ona birtakım eylem kategorilerinde yetki, hak gibi nosyonlar vermesiyle oluşmaz. Kişi, iktidarın bilgi nesnesi haline dönüştükçe, iktidar tarafından adlandırılan ve bu adlandırmaya dönük olarak kategorize edilen bir varlık olarak konumlandıkça özneleşme mümkün olur. İktidarın doğrudan bireyi hedef alması, onun salt eylem alanını ya da sınırlarını belirleyen yapısal bir mekanizma olmaktan çıkması ve bireyin gündelik yaşamına, bireyin dünyasını adlandırmak ve anlamlandırmak suretiyle dilsel bir belirlenim yaratması ve nihayetinde bireyin, böylece, algısal dünyasını ve psikolojik karar verme süreçlerini etkileyen bir sürece dönüşmesi mümkün hale gelir. Böylece kişi, iktidar tarafından sürdürülen söylem pratiklerine tabi kılınmış olur. Foucault açısından bu yönetim sanatının ayırt edici niteliği, bireyi baskılayan değil, fakat onu üreten bir yapıda çalışıyor olmasıdır.

Bir İdare Sanatı Olarak Biyopolitika: Politik Ekonomi ve Yaşam’ın Üretimi

İktidarın özneyi baskılamak yerine onu üreten niteliği, Foucault açısından modern siyaset epistemolojisinin temel savına dönük güçlü bir eleştiriyi temsil etmektedir. Modern siyasetin temel belirleyicisi olarak “akıl” ve onun işlevi Foucault’nun “kendilik teknolojileri” adını verdiği iktidar pratikleri ile yeniden sorgulanmaya başlamıştır. Akıl, kişinin dış dünyaya karşı algı ve bilgi kapasitelerini harekete geçiren ve şeyleri bu bağlamda tanımlamaya ve tanımladığı ölçüde de hakikate ulaşmasına yardımcı olan epistemolojik işlevi olan bir unsurdu. Foucault, kendilik teknolojileri yoluyla aklın bu işlevinin geriletildiği bir sürece işaret eder. Buna göre, kendilik teknolojileri, olay-algı-benlik arasındaki doğrudan ilişkiyi

zayıflatmaktadır (Foucault, 1988: 24-5). Bu süreç, Foucault'ya göre, akıl yoluyla her şeyin aydınlatılması sorunsalından, beden ve bedensel işlevlerin, insanı bilgi nesnesi haline getiren iktidar ilişkilerine tabi kılınma sürecine dönüşmesidir (Crary, 2010: 160) [**atıf düzeltilmiştir**]. Foucault, modern siyaset epistemolojisinin akla olan vurgusunun iktidar ilişkilerini vurgulamadaki yetersizliğini, siyasetin nesnesindeki değişimi göstererek işaret etmiştir. Bu değişimin temelinde akıl yerini yaşamın kendisine bırakmıştır. İktidar, yaşamı kuşatacak bir dizi teknik ve tertibatı devreye sokmak suretiyle yönetimini kurar. Yaşam, bundan böyle iktidarın eylem sahası ve yöneldiği asıl hedef olmaktadır. Foucault, biyopolitikanın iktidarın idare etme gücü olarak yorumladığı epistemolojik sahaya böylece giriş yapar.

Foucault'nun on sekizinci yüzyıldan bu yana gelişen yeni yönetim sanatı ile ayrıcalıklı olarak ilgilendiğine daha önce değinmiştik. Foucault, yeni yönetim sanatının "yönetimsellik" yolu ile çoklu ilişkiler arasında bir temellendirme yarattığını ve onları birbirine bağlamak suretiyle bir tür zorunlu-nedensellik zinciri kurguladığını söylemiştir. Buna göre iktidar, güç ilişkileri çokluğu olarak yaşamın içerisindeki her alanı ve her ilişkiyi kapsamaktadır (Foucault, 2010b: 71-2). Ancak Foucault'nun dikkat çekmek istediği nokta, iktidarın yaşamın bütününe yayılan bir ilişkisellik zincirini nasıl temellendirebildiği ve bunu nasıl idare ettiğidir. İşte burada politik ekonomi devreye girmektedir.

Politik ekonomi, Foucault'nun biyopolitikayı anlamamız açısından ele aldığı önemli kriterlerden bir tanesidir. Biyopolitikayı salt bedenler üzerinde uygulanan bir iktidar tekniği olarak ele alan sığı bir yaklaşımı geri çeviren Foucault, politik ekonomi ve onun dayandığı çeşitli ilişkiselliklerin biyopolitikanın oluşumundaki etkisini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Foucault iki önemli hipotez ortaya atar: Öncelikle evrenselliğin olmadığı varsayımını vurgulayan Foucault (Foucault, 2010a: 3), böylece makro tarih anlayışı yerine mikro tarihi, yapıları ve pratikleri vurgular. Mikro tarih, mikro düzeydeki yapıların, yani toplumsallığın içerisindeki en küçük parçaların, iktidar ilişkilerindeki konumunu ortaya çıkarmaya dönük bir metodoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci olarak, Foucault, biyopolitikayı makro düzeyde bir yapısalılık olan politik ekonomi ve onu sistematize eden liberalizmi açıklamaya çalışır. Foucault'ya göre politik ekonominin esas mahiyeti, çoklu güç ilişkilerini belirli bir merkeze doğru kaydırma potansiyeli taşımasıdır. İşte politik ekonominin asıl niteliği, parçalı ve dağınık ilişkiler üzerinden, onları yeniden adlandıran ve anlamlandıran bir söylem çerçevesi inşa etmesi ve bu inşaya göre bu ilişkileri belirli bir stratejiye göre kurgulayıp yeniden dönüştürmesidir (Foucault, 2010a: 30). Tam da bu yüzden politik ekonomi özsel

olarak bir yönetim ve idare sanatına tekabül etmektedir. Foucault, politik ekonominin ikili düzeyde bir iktidar tertibatı yarattığını öne sürer: Politik ekonomi, bir hakikat yasası modeli inşa ederek tüm söylemsel vurgusunu buna göre dizayn eder. Böylece kendisini bir norm ve gerçeklik olarak dayatma imkanı kazanır (Foucault, 2010a: 30). İkinci olarak, politik ekonomi, söz konusu normsallığa uygun biçimde çeşitli ilişki yapıları öngörür. Bu ilişkiler, politik ekonominin norm düzeyine uygun biçimde gerçekleşir ve gerçekleştiği ölçüde de normatif bir düzeye yaklaşır. Dolayısıyla politik ekonomi, bir taraftan söylemsel bir dünya inşa ederken, öbür taraftan bu söyleme uygun biçimde ilişkisellik formları öngörmektedir (Foucault, 2010a: 31). Bu bakımdan politik ekonomi, dışsal bir hakimiyet yerine içsel bir üretim ve denetim fonksiyonu içermesiyle bir iktidar mekanizması olarak işlemektedir.

Politik ekonominin bir iktidar tertibatı olarak kurulumu sadece doğruluk söylemi ya da belirlenmiş ilişkisellik kalıpları üzerinden işlemez; aynı zamanda, Foucault'nun özneleşme kiplerinde ifade ettiği gibi, politik ekonomi, yaşamı kategorize edici bir şekilde adlandırır (Foucault, 2010a: 33). Yaşam, böylece politik ekonominin doğruluk söylemi çerçevesinde anlamlandırılır. Foucault, serbest piyasanın sadece yapısal değil fakat aynı zamanda bir gerçeklik biçimi ve belirli ilişki kalıplarını öngören ve buna göre yaşamı örgütleyen bir mekanizma gibi işlemesi üzerinde durmaktadır. Politik ekonominin bu boyutu, onun bir biyopolitika sistematigi içerisinde gerçekleşmesinin en önemli boyutudur. Foucault, merkantilizmle başlayan süreç ile beraber, kaynakların iktisadi kontrolünün ve zenginliğin aynı zamanda, bununla eşzamanlı ve eşgüdümlü olacak şekilde, bu kaynakların dağıldığı ve bu kaynakların yeniden üretildiği saha olarak nüfusun da kontrolü ve denetimini gerekli kıldığını yeni bir dönemeç olarak ifade etmiştir (Foucault, 2010a: 45). Nüfus, bundan böyle, sadece yönetilen bir kitle olmaktan çıkmıştır. Nüfus, yönetim mantığındaki değişimi ifade eden önemli bir gösterge halini almıştır. Klasik egemenlik perspektifindeki hükümler ve tebaa arasındaki **dışsal ve tek'in hükümlerliğine dayalı** ilişkinin hem yoğunluğu hem de niteliği nüfusun yeniden adlandırılmasıyla beraber değişim göstermiştir (Foucault, 2005: 280). Nüfusun bir nesne olarak incelenmesi, kategorize edilmesi ve yeni yönetim sanatının stratejilerine göre yeniden uyarlanması, Foucault'ya göre biyopolitika sürecinin aşamalarından bir tanesidir. Çünkü nüfus, iktidarın özneleştirme kiplerini harekete geçirdiği ve bireylere çeşitli hakikat yasalarını söylemsel pratiklerle dayattığı ve bu ölçüde dönüştürerek yeniden inşa ettiği toplumsal form olarak ortaya çıkar. Foucault, geleneksel yönetimdeki aile temasının yerini alan nüfusun önemini tayin ederken, onu, incelenecek ve devamlı surette takip edilecek bir olgu olarak görür. Nüfus; bireylerin yaşamındaki mental değişimlerden dışsal tehditlere (salgın, hastalık, ölüm, vs.) kadar birçok alanda tanımlanan

bilgi kümelerinin genel bir adı olarak ortaya çıkar (Lemke, 2011: 36). Nüfus, bu sayede yönetimin hem nesnesi hem de yönetim stratejilerinin kapsam, kapasite ve hedefini tayin eden esas ölçüt haline dönüşür. Foucault, nüfus kavramı ile yönetimin toplumu kuşatma ve onu kendi iktidarı içerisine dahil etme stratejisinde ortaya çıkan bilimsel bir söylem olarak yorumlayarak; nüfusun, iktidarın biyopolitikası olarak geliştiğine vurgu yapmaktadır (Foucault, 2005: 251).

Nüfusun biyopolitik içerisindeki yeri, iktidarın özneleştirme kipleri ile doğrudan ilişkilidir. Foucault, politik ekonominin liberal söylemler yoluyla kişilerin zihinsel ve eylemsel dünyalarına nüfuz ettiğini; fakat bununla beraber bu eylemselliği birtakım stratejik hedefler doğrultusunda belirli bir noktada toplayarak bütüncül bir hedef güttüğünü vurgular (Foucault, 2005: 282 ve Foucault, 2010a: 55). Politik ekonomi, böylece, salt yapısal bir karakter olmanın ötesine geçer. Kişilerin belirli ilişkiselliklere zorlanması yoluyla politik ekonomi biyopolitika olarak işlemeye başlar. Nüfus, tam da bu ilişkisellik kalıplarının çeşitli kategorilerde adlandırılmasıdır. Nüfus, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, belirli bir insan kitlesini temsil etmez. Nüfus, iktidar stratejilerine göre belirlenen alanı temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda bilgi içermesi suretiyle iktidarın denetim alanını ve işleyişini yansıtır. Nüfusu yönetmek, geleneksel yönetimdeki gibi bir anlam taşımaz; nüfus artık düzenlenebilen ve yönlendirilebilen bir nesne haline dönüşmüştür. Bu nesnenin en önemli özelliği; yaşamın idaresini üstlenen liberal yönetim sanatına ve onun işleyiş mantığı olan politik ekonomi ilkelerine göre yaşamı yeniden üretmesidir. Kişi, artık iktidarın nesnesi olarak iktidarın yönetimine tabi kılınan bir uyruk olmaktan çıkar. Kişi, iktidar tarafından kategorize edilen, yaşamın üretiminde yeniden konumlandırılan ve iktidar tarafından biçimlendirilip kendisine yatırım yapan; bu sayede de kendisi ile beraber iktidarın yayılım ve etki gücünü artıran öznedir. Kısaca biyopolitik olarak adlandırılan bu süreç, Foucault'cu paradigmada yaşamın idaresi ve tanzim edilmesinde yeni bir aşamayı ve dönüşümü temsil eder.

Agamben'de Biyopolitika: Çıplak Hayatın Kampa Alınışı ya da İstisna'nın (Olağanüstü Hal) Sıradanlığı

Modern siyasallık biçimi ikili bir karşıtlığı temsil eder: Bir taraftan “akıl sahibi özgür insan” modern siyasallık kurgusunun temel taşlarından bir tanesidir; fakat öbür taraftan da bu “ideal” figürün söz konusu idealize edilmişliğinin korunup yüceltilmesi için de çeşitli pratiklerin devreye sokulması gerekir. Bu pratiklerin başında, temel referansı “akıl” olan ve toplumsallığı aklın “hakikat yasası”na göre biçimlendirme gücüne haiz olan modern devlet ve

ona bu güce ulaşımın anahtarını veren modern iktidar kurulumu yatmaktadır. Modern iktidarın doğasına dair bu içkin karşıtlık, aslında bir madalyonun her iki yüzünü temsil eder. Modern imgelemin başat unsuru olan insan figürünün çok çeşitli ve fazla sayıda “hak ve özgürlük” nosyonlarına sahip olduğu fikri, bu hak ve özgürlük çerçevesinin “nasıl” sağlanacağı sorusunu gündeme getirir. Modern insanın toplumsallık içerisinde kendisini gerçekleştirme – Foucault’cu bir deyişle “özneleştirme” – ancak bu hak ve özgürlük listesinin bir katalog içerisinde yerleştirilip norm haline getirilmesiyle mümkün olabilir. İnsan figürünün bu bağlamda kurgulanması ve onun asli niteliği olarak beşeri unsurların (hak ve özgürlükler) bir doğal gerçeklik olarak söylem düzeyine yerleştirilmesi ile siyasallık bir anda yaşamın tümüne entegre olur. Zira, insanın ikili karakteri (doğal ve siyasal) bu bağlamda reddedilir. İnsan, her zaman ve her yerde geçerliliği ve gerçekliği sabit ve sürekli olan bir ilkeler bütünü içerisinde vurgulanır. İnsan, doğal haklara sahip bir canlıdır; ve bu haklar zamansal ve mekansal düzeyde aşkın bir niteliğe sahiptir.

İnsanın böylesi geniş – ve bir anlamda sınırları kestirilemez olan – bir haklar manzumesinin öznesi olarak değerlendirilmesi, bu hakların pratikte gerçekleşmesine dair can alıcı bir sorunsalı ortaya çıkartır. Bu sorunsalın temelinde yer alan unsurlardan bir tanesi, Foucault’cu paradigmanın ortaya çıkardığı “özneleşme kipleri” ile ilgilidir. Foucault, bu kiplerin söylem düzeyinde tertip edilmesine odaklanmıştır: İnsan ve haklar kavramları, birer gerçeklik olarak, hangi söylem tertibatları sayesinde kurulmaktadır? İkinci olarak, birazdan ayrıntısıyla değineceğimiz üzere, bu tertibatlar sayesinde tanım ve kapsamı belirlenen yaşamın hangi düzenlemeler çerçevesinde ele alınıp biçimlendirileceğidir. Foucault, söylem düzeyinde kendisine bir hakikat anlatımı kuran ve buna göre yaşamı üreten bir iktidar biçiminden bahsetmişti. Bu iktidar biçimi, bireyin, kendisini bir özne olarak yaşamın içerisinde ve ilişkilere dahil etmesi üzerine temellenmektedir.

Foucault’cu paradigmadaki “üretici” iktidar biçimi, Agamben’de dönüşüme uğramıştır. Bu dönüşüm, iktidarın üretici boyutunun daha derinine inen ve iktidarı yaşamın kuşatılmasında değerlendiren bir paradigmanın dışavurumudur. Agamben, iktidarı, var olan tüm ilişkiler üzerindeki gücü ya da denetim kapasitesi olarak değerlendirmez. İktidar, her tür simgelemin dışında olan, başka bir ifadeyle kendisine başka herhangi bir değer ya da kimlik yüklenmeksizin var olan “çıplak hayat” üzerindeki etkisi ve onu kendisine katma biçimiyle var olur. Diğer bir deyişle, iktidar, her tür çizgi veya ayrımın ötesine geçme gücüyle iktidardır; ve bu bağlamda iktidarın özünde iki unsur yer almaktadır: Birincisi, çıplak hayatın kuşatılması ve onun iktidar alanına dahil edilmesi; ikincisi ise bu ayrımı bir norm olarak toplumsallığa aktaran “istisna hali” öne sürme yetkisi ve gücüdür.

Egemen ve Hayat: İnsan'ın Kutsanmasından İstisna Hali'ne

Modern siyaset teorisinin insanı ve onun “doğal” ve bu yönüyle “devredilemez” haklarını siyasetin dışında tutması dikkat çekicidir. Siyaset ile yaşam arasındaki bu kavramsal bölünmenin iktidarı sınırlandıracağına ve bu sayede insanın doğal haklarının korunup geliştirileceğine dair iyimser beklenti, mevcut hak ve özgürlükler rejiminin siyasetin dışında tutulma sonucunda korumasız kalmasıyla beraber bir gerilim doğurmuştur. Bu gerilim hattı, bir taraftan hak ve özgürlük çerçevesinin mutlaklığı üzerine kurulu iken, başka bir deyişle bu hak ve özgürlükler tüm beşeri unsurların üzerinde tutulmuşken, öbür taraftan da bu hak ve özgürlüklerin devamlı korunmasına dönük olarak işlevselleştirilen egemenlik tertibatının boyutu ve kapsamının genişliği problemi doğmuştur. Doğal haklar ne denli çeşitlenirse, bu hakların koruyucusu olan yapının da aynı oranda genişlemesi – varsayımsal olarak – olağan sayılmalıdır. Dolayısıyla, insana dair bu bakış açısı ve onun doğal birtakım haklara sahip olduğu düşüncesi, iktidara karşı bir geriletici faktör öne sürmek şöyle dursun, iktidarı yeni baştan yapılandıran ve hatta onu daha da güçlendiren yeni bir olgusalılığı inşa etmiştir.

İktidarın aksiyomatik düzeydeki genişlemesi ontolojik anlamda da gerçekliğe kavuşmuştur. Zira, modern siyaset teorisinin önemli paradigmalarından bir tanesi olan “doğal haklar” yaklaşımı, iktidarı sınırlandırmak ve bireyin iktidar karşısındaki özerk konumunu güçlendirmek suretiyle kabul edilmişti. Ancak, egemenlik ile yaşam arasında kavramsal düzeyde kesin sınırlar çizerek iktidarı sınırlandırma düşüncesi, bu varsayımın kendi içsel önkabulleri nedeniyle baştan çelişkili bir şekilde doğmuştur. Çünkü yaşam, iktidarın söz konusu hak ve özgürlükleri koruma işleviyle donatıldığı ölçüde egemenlik alanından ayrı bir alana sahip olur. Başka bir deyişle, yaşam, zaten iktidarın alanına dahil olduğu için – ve yine bu ölçüde – iktidardan sözde bir bağımsızlık içerir. Haklar, doğal sayıldığı ve bu minvalde siyasallık dışında tanımlandığı ölçüde, bu hakların kendi gerçekliklerini kabul ettirmeleri beklenemez. Kısaca bu haklar kendiliğinden geçerli bir halde olmayıp, iktidar tertibatının süreklileştirilen yapısına her zaman ihtiyaç duymak zorundadır. Hakların doğal sayılması ve bu hakların vazgeçilemez ya da devredilemez olmaları, bu hakların pratiğe aktarım sürecinde tüm edimselliği daha en başından “meşru” sayar. Haklar, bu devredilemezlik ya da vazgeçilemezlik türünden deontolojik önermelerle, kendilerini özerk tutmak istedikleri egemenlik alanına daha fazla dahil olurlar. Kısaca hakların mevcut deontolojik niteliklerinin zorlayıcı baskısı, gerçeklik kazanmaları için her zaman gücün ve iktidarın öne çıkmasına neden olur.

İnsan ve hakları arasındaki ilişkinin bu boyutu yeni bir iktidar pratiğini açığa çıkarmaktadır. İleride açığa kavuşturulacağı üzere, siyaset ve yaşam arasında ikili bir ayrım yaratmak suretiyle haklara pratik gerçeklik kazandırma istemi, açığa çıkan yeni iktidar biçimi ile tam tersine bir sonuç göstermiştir. Siyaset ve yaşam arasındaki ayrım, yerini her iki alan arasında egemen tarafından biçimlendirilen yeni bir bağıntıya bırakmıştır. Bundan böyle iki alan arasındaki ayrım, ancak egemenin “karar verme” üzerine yorumu ve kapasitesi ile mümkün olacaktır. Bunun başka bir anlamı şudur; yaşamın doğasına ilişkin geliştirilen söylem temelinde ortaya çıkan “insan” kavramı, egemenin sınırını değil; tam tersine egemenin yönelim sahasını temsil eder. Siyasetin varlık koşulunu insanın doğal haklarının korunmasına indirgemek, siyaseti sınırlandırmak değil, büsbütün siyasal öncesi duruma kadar ilerletmek ve yetkilendirmek olacaktır. Egemen gücün, yaşam üzerindeki bu yeni yönetim kapasitesi Agamben’de açığa çıkar.

Agamben, insan hayatını politik ve yalın (*bare life*) olmak üzere ikili bir ayrımında inceler (Agamben, 1998: 9 –10). Bu ayrımdaki önemli nokta, her iki alanın içerisindeki insan unsurunun farklı karakteristik özelliklere sahip olmasıdır. Politik yaşam, insanın birey olma halini ve bir grup (kitle) halinde yaşamasını adlandıran bir form iken; yalın yaşam, norm ve politika dışındaki alanı ifade eder. Agamben’e göre, egemenliğin asli unsuru, var olan bu iki yaşam arasındaki ayrımı ortadan kaldırmak her iki yaşamı da kendi politik vücuduna eklemektir. Agamben’in paradigması, Foucault’nun iktidar çözümlemesinden farklı olarak, iktidarın yaşamı kategorize etmesi üzerine kurulu değildir. Agamben, iktidarı, yaşamı bütünüyle kuşatan ve yaşamlar arası sınırları ortadan kaldıran bir faktör olarak ele alma eğilimi taşır. Bu bakımdan Agamben’in odaklandığı nokta, iktidarın yaşamlar üzerindeki geçişgenliğidir. Başka bir ifadeyle, Agamben’in sorusu önemlidir: İktidara, politik toplumun idare edici kuvveti olarak, gücünü ve denetimini yalın yaşama kadar genişletmesine olanak sağlayan ölçüt nedir?

Agamben, egemenin iktidarının politik düzeyden yalın yaşama indirilmesi sürecinde istisna hali kavramına başvurur (Agamben, 2005). Buna göre, istisna hali; yaşamlar arasındaki sınırları normsal düzeyde temsil eden hukuk ile, politik toplumun idaresini üstlenen egemenin var olan tüm yaşamları varoluşsal anlamda kendisine bağlayan bir iktidar tertibatı arasındaki dengesizlik durumu olarak ifade edilebilir (Agamben, 2005: 1). İstisna hali, egemenin, yaşamları ikili düzeyde tanımlayan ve normsal düzeyde sınırları tahsis eden düzene karşı, bu düzeni askıya alma kudretidir. Fakat bu kudreti, yani istisna halini, egemenin basit anlamda totaliter bir refleksi olarak düşünmek yanlış olur. Zira istisna hali, kendi doğası itibarıyla, egemene, tüm yaşamlar arasındaki sınırları bölme imkanı tanınmasının sonucudur. Egemen,

bu nedenledir ki yaşamlar arası çizgiyi kendisi dışında başka hiçbir gücün inisiyatifine bırakmadığı ölçüde iktidardır. Ancak iktidarın istisna hali yaratma kudreti basit bir egemenlik paradigması sorunsalı değildir. İstisna, egemenlik kavramının “olağan” sonucudur ve sanılanın aksine moderniteye özgü bir olgu değildir (Aytaç, 2011: 269). Antik Yunan’dan beri “erdem” veya “iyi hayat” prensibinin arkasından koşan ve bunu bir ideale dönüştürerek aynı oranda politize eden siyasal iktidar, sırf bu yaklaşımıyla dahi, istisnayı bir kurala bağlamış olur. Bunun arkasında yatan temel etmen, iktidarın, varolan yaşamları birtakım etik prensiplere dayanarak kurgulayış biçimidir. Soyut bir yasal şablon, iktidara, gerçeklik üzerinde ideale dayanarak müdahalenin kapısını açar. Birazdan aşağıda değineceğimiz üzere, bu aynı zamanda biyopolitikanın Agamben’ci yorumuna da eşlik eder.

İstisna hali, sadece edimsel anlamda iktidarın hareketindeki konum değişikliğini işaret etmez. İstisna, aynı zamanda egemen iktidarın “doğal sınırsız” halini de yansıtması bakımından önem arz eder. Agamben, burada Schmitt’in temel tezlerinden bir tanesi olan “Egemenlik” kavramına göndermede bulunur. Schmitt’in ifadeleriyle, istisna haline karar veren kişi olan egemen (Schmitt, 2002), Agamben’de bu minvalde yeniden konumlandırılır. Egemen, Schmitt’in kuramında, istisnaya karar veren, bu yönüyle de mevcut hukuk düzeninin hem içinde hem dışında olan bir yapıyı ifade eder (Schmitt, 2002: 15). Egemenin, kendisini bir taraftan hukuk düzeninin içinde konumlandırması, fakat öbür taraftan da kendisini hukuk düzeninin dışına çıkartarak mevcut düzenden soyutlaması ve bağımsız bırakması, temelde iktidarın doğasına ilişkin bir problematiği ortaya çıkartır. İktidar, halihazırdaki hukuk rejiminin korunması ile sorumlu kılınmışsa, o halde hukuk rejiminin varlığını bizatihi kendisine bağlamış olur. Bunun olağan sonucu ise, neyin içeride neyin dışarıda bırakılması gerektiğine karar verici aktör iktidarın kendisi olur.

Belirsizlik ve İktidarın Biyopolitikası

Agamben, Schmitt’in egemenlik kuramını kendi biyopolitika kuramının çıkış noktası yapmıştır. Egemenin aynı zamanda hem içeride hem dışarıda olmasını sağlayan mekanizma, aynı zamanda iktidarın yaşamlar arasındaki normsal ayrımı ve sınırları ortadan kaldırarak tüm yaşamları kendisine bağlaması sonucunu meydana getirir. Buna göre, iktidarın karar verme üzerine edimselliği, var olan tüm hayat *ilişkilerini* normsal düzeyde yapılandırıcı bir etki ortaya koyar (Agamben, 1998: 26). İktidarın bu boyutu, siyasal rejimin hayatı tüm yönleriyle kapsamı altına alması, fakat kapsamı altına alırken de istisna hali üzerinden bir belirsizlik

çevresi yaratarak sadece mevcut düzeni değil, aynı zamanda gelecekteki hukuk düzenini de belirleme edimini ortaya koyar.

İktidar, hayatı ve muhtevasında var olan tüm ilişkileri kapsamı altına alırken, esasında kendisinin egemenliği dışında hiçbir alan tutmadığını ve hiçbir şeyin kendi egemenlik mantığından uzak olmadığını da deklere etmektedir. İktidarın manifesto niteliğindeki bu bildirimini, hayatın bütünüyle iktidarın denetim ve egemenlik sahasında olduğunu işaret eder. İktidar, Agamben’de, tıpkı Foucault’daki gibi, yaşamı kategorize ederek işe başlar; fakat bu kategorizasyon, yaşamın ayrımlara tabi tutulması için değil, bilakis var olan ayrımları silikleştirerek iktidara mevzi kazandırmak için yapılandırılır. Başka bir ifadeyle, iktidar bir taraftan her şeyi kendi içine dahil etmekte, fakat istisna hali üzerinden içerdiği şeyleri dışlamaktadır. Fakat asıl önemli nokta, iktidarın içleyerek dışlarken yaptığı şeydir; çünkü dışladığı şey zaten iktidarın egemenlik mantığının içinde var olmaya devam etmektedir (Agamben, 1998: 18). İktidar, bir taraftan normsal düzeyde şeyleri tasnif eder, onları mevcut norm düzeninin dışına atar; fakat öbür taraftan da dışına attığı ölçüde kendi egemenlik sahasının içinde tutmaya devam eder. Agamben, iktidarın bu edimselliğini politikanın yaşam üzerindeki tüm normlar üzerindeki egemenliği olarak yorumlamaktadır (Agamben, 1998: 10). İktidarın edimselliğinin istisna hali üzerinden realize edilmesi bir belirsizlik mntıkası yaratır. Bu belirsizlik hali, etimolojik anlamda olağan halin normal işleyişinden çıkması değildir. Belirsizlik hali, yaşamın içerisindeki ayrımların ortadan kaldırılması durumudur. Bu ayrım, iktidarın yaşamı normsal düzeyde kendi işleyişi çerçevesinde yorumlaması ve yapılandırması üzerine kuruludur (Aytaç, 2011: 271). Agamben’de iktidarın sınırsız bir egemenliğe sahip oluşunun ilk unsuru olan normlaştırma edimi, Foucault’daki gibi kategorizasyon üzerinden işlemez. Agamben, normlaştırmayı, daha doğrudan işleyen bir iktidar edimi olarak görür. Norm, bir hukuk rejimi içerisindeki düzen sağlayıcı pozitif unsuru temsil ederken; normun iktidara olan bağlılığı, başka bir deyişle iktidar tarafından belirlenimi, normun, yani hukukun, üzerinde yer alan bir iktidar tertibatını görünür kılar. İktidarın norm üzerindeki yerleşimi, yaşamın içerisindeki ilişkileri – ve sınırları – belirleyen normsallığın aksine, var olan her şey üzerindeki sınırları silikleştiren ve bu sınırları kendisine göre yeniden tanzim eden bir yapının doğuşuna neden olur. Agamben, istisna hali olarak özetlediği bu durumu, iktidarın paradigması olarak betimler (Agamben, 2005: 28).

İktidarın istisna hali üzerinden betimlenmesi, Agamben’in biyopolitika kuramı açısından önemlidir. Biyopolitika, Agamben’ci paradigmada, yalın yaşam (bare life) unsurunun iktidar tarafından inşa edilmesi ve kodlanmasıdır (Lemke, 2005: 6). Yalın yaşam, Arendt’çi bir etimolojik anlamda siyasallığın karşıtını temsil etmez (Arendt, 1998). Yalın

yaşamın özelliği, inşa edilmiş normsal pratiklerin dışında kalan saf biyolojik varoluş alanıdır . Yalın yaşam, siyasallık tarafından inşa edilen, iktidar tarafından kendisine “yalın” ismi verilen bir yaşamı ifade etmektedir. Agamben, iktidarın adlandırma işlevi üzerinden kendi normlaştırmasını dayattığını öne sürerken Foucault’ya yaklaşır. Ancak, Agamben’in Foucault’dan ayrıldığı nokta, biyopolitikanın Foucault’cu anlamda bir disipline edici mekanizmalar bütünü temsil etmediğidir. Biyopolitika, kişinin, iktidarın belirsizlik hali yaratma gücüne göre konumlandırılmasıdır (Agamben, 1998: 22). Agamben’e göre iktidarın bu işleyişi, neyin hukuk içerisinde neyin hukuk dışarısında olacağına karar veren politik edimselliğinin de kanıtıdır (Agamben, 1998: 23). Tüm hayat ilişkilerinin hukuk rejimi içerisinde normlara bağlanması ve bu normsal düzenin hiyerarşik biçimde iktidarın varlığına koşut kılınması, iktidarın doğrudan biçimde tüm yaşamlar üzerinde denetim kurmasının önünü açmaktadır. Hukukun iktidara olan bağımlılığı ve iktidarın hukuksal normlar aracılığıyla yaşama müdahalesi, mevcut normların tanımlanmasının ve pratiğe aktarılmasının iktidar tarafından sağlanması sonucunu doğurmaktadır.

Agamben, biyopolitikanın Foucault’cu paradigmada öne sürülen temel tezle, yani biyopolitikanın moderniteyle ilişkilendirilmesine karşıt olarak, biyopolitikanın antikiteden bu yana var olduğunu iddia etmektedir. Bu iddianın temelinde, Agamben’in iktidarın doğasına dönük bakış açısı yatmaktadır. İktidarların tümü ve tüm biçimleri, sadece yaşamı ve ölümü temsil eden yalın yaşam üzerinde denetim iddiası taşımışlardır. Bu nedenle de, amacı yaşatmak ya da öldürmek olan iktidarların tümü, kendilerine hedef olarak yalın yaşamı seçmişlerdir (Lemke, 2005: 7). Agamben, bu argümanı ile, biyopolitikayı yaşamın üretimi olarak gören Foucault’cu paradigmadan farklılık gösterir. Bilindiği gibi Foucault, biyopolitikayı modern iktidarın işleyiş felsefesi olarak görmektedir. Bu iktidar biçiminin temel özelliği, yaşamın üretimi ve bireylerin özneleştirilmesi üzerine kurulu olmasıdır. Ancak Agamben’e göre, amacı yaşatmak olan bu iktidar biçiminin ne biyopolitikayı araçsal olarak kullanmasının ne de yaşamı kendisine amaç olarak ilan etmesinin bir önemi yoktur. Agamben’e göre tüm iktidar biçimlerinin hedefi zaten yaşamın kendisidir. Bu amacın yaşatmak veya öldürmek olmasının iktidarın kategorize edilmesi açısından çok büyük bir farkı yoktur. Peki, Agamben’e göre bu yeni yönetim tipi olan modern iktidar biçiminin ayırt edici yönü nedir? Agamben için bu sorunun cevabı, modern iktidarın işleyiş sahasını yansıtan “toplama kampı” söyleminde saklıdır.

Toplama Kampı: Yaşamın Politizasyonundan Totaliter İktidara

Agamben, modern iktidarın ayırt edici unsuru olarak ele aldığı biyopolitikayı, insanın yalın yaşamının iktidarın siyasi hesaplamaları ve mekanizmaları içerisine dahil edildiğini varsayan Foucault’cu paradigmayı kendisine çıkış noktası olarak ele alır. Bu bağlamda biyopolitika, insan yaşamının siyasallık tarafından belirlenmesi gibi oldukça geniş bir anlatıma hapsedilmiş olur. Bu nedenle Agamben, modern iktidarın salt yalın yaşam üzerindeki belirleyici vasfının bu iktidar düzeneğini açıklamada yetersiz olacağını öne sürer (Agamben, 1998). Bu varsayım, biyopolitika kavramının daha derinlemesine incelenmesiyle değil, iktidar tertibatının görünümündeki olguların ele alınıp, bu bağlamda biyopolitikayla ilişkilendirilmesinde ortaya çıkmaktadır. Başka bir ifadeyle, Agamben’in asıl yaptığı şey, biyopolitika kavramını farklı şekilde ele almak değil; Foucault’cu paradigmaya bağlı kalmak, fakat bu paradigmayı farklı olgular ve kavramlar eşliğinde ele almaktır. “Kamp”, Agamben’in teoreminde bu açıdan önemlidir; zira kamp mekansal bir iktidar alanını değil, iktidarın işleyiş mantığını anlatan metaforik bir temsil biçimidir.

Kampın oluşumunda Agamben’in dikkat çektiği iki nokta vardır; bunlardan birincisi, insanın etimolojik olarak belirlenmesi ve bununla ilintili olarak ontolojik belirlenimi, iktidarın düzeneğine bırakılmıştır. İnsan yaşamının en yalın halini temsil eden – ve bu bağlamda siyasallığın dışında ve ötesinde yer alan – başlangıç ve bitiş çizgisi olarak yaşam-ölüm arasındaki süreç, doğrudan doğruya iktidarın adlandırmasına ve adlandırdığı ölçüde de müdahalesine terk edilmiştir (Agamben, 1998: 71). İktidarın, her tür simgelemin uzağında olan yalın yaşamı adlandırması, her şeyden evvel bu alanın politizasyonu ile sonuçlanmaktadır. İkinci olarak, Agamben, modern iktidarın ortaya çıkışında “insan” kavramına dair adlandırma işlevinin önemine değinmektedir. İnsan’ın adlandırılması ve birtakım söylemler çerçevesinde dönüştürülmesi, Agamben açısından biyopolitiği temsil eder (Agamben, 1998: 73). Agamben, burada Foucault’cu paradigmaya yakınlık göstermektedir. Ancak Agamben, modern iktidarın Foucault’cu anlamda “yaşatmak” üzerine kurulu tertibatını eksik görür. Zira, Agamben’e göre, iktidarın yaşatma üzerine işlevi aynı zamanda iktidarın “ölüm” üzerindeki etki ve denetimini de gösterir; çünkü ölüm, yaşam üzerine verilen bir karar doğrultusunda belirlenir (Agamben, 1998: 72). Ölüm, tam da Agamben’in yalın yaşam olarak ifade ettiği şeye tekabül eder. Ölümün, tek başına bir gerçeklik olması, yaşamın yeniden adlandırılmasının ardından dönüşüme uğrar. İşte Agamben, iktidarın, yaşama dönük adlandırma faaliyetinin, bizi doğrudan iktidarın ölüm üzerindeki etkisine ulaştırdığını ifade eder. Agamben, kendi hipotezinin karşılığının, iktidarın yaşam üzerindeki “değer” tartışmasında cereyan ettiğini öne sürer. İktidarın, “yaşa[t]maya değer olmayan yaşam” türünden bir yaklaşım geliştirmesi, modern iktidarın totaliter yüzünün doğuşunu temsil eder

(Agamben, 1998: 72). İktidarın yaşam üzerinde salt fiziksel anlamda bir öldürme gücünü değil; fakat yaşamın fiziksel açıdan ortadan kaldırılmasa bile yönetsel-hukuki anlamda ortadan kaldırılmasını ortaya koyan bu politik manevra, iktidarın istisnaya dayalı hükmetme gücünü yansıtır. Bu bakımdan, modern iktidarın istisnaya dayanan egemenliği ile bu egemenliği doğrudan yaşam ve ölüm üzerine yansıtması arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Ancak Agamben açısından iktidarın yaşam üzerinde salt ölüm bağlamında olmayan başka bir etkisi de vardır. Modern burjuva demokrasininin içkin koşulu olarak öne sürülen “bireycilik” kavramına değinen Agamben, bu kavramın biyopolitikanın temeli olduğunu kabul ederek Foucault’ya yaklaşır (Agamben, 1998: 72). Bireycilik, insan haklarının devlet karşısındaki konumunu genişletici ya da devlet iktidarını sınırlandırıcı bir faktör olmaktan ziyade, insanın biyolojik varlığının önemini vurgulayan bir olguyu ifade etmektedir (Agamben, 1998: 72). Bireycilik, yalın yaşamın insan varlığının biyolojik önemi doğrultusunda öne çıkarılması ile beraber gelişme göstermiştir. Fakat Agamben, yine de, bireycilik kavramının kendi başına biyolojik yaşamın güçlendirilmesi ile beraber gerçekleşmediğini, bireyciliğin söylemsel düzeyde iktidar tarafından yapılandırıldığını savunur. Agamben’e göre, “Haklar Bildirgesi”, tam da iktidarın yalın yaşam üzerindeki adlandırıcı ve adlandırması ölçütünde yeniden dönüştürerek kendisine tabi kılmasını yansıtmaktadır (Agamben, 1998: 75). Bildirgenin esas mahiyeti, birey haklarına dair önem vermesinden değil; insanın yalın yaşamının henüz doğum aşamasından itibaren iktidarın yasal-yönetsel egemenliği altına girmesini temsil etmesinden kaynaklanmaktadır (Agamben, 1998: 76).

Doğal haklara dayalı bir bildirgenin bireycilik üzerindeki vurgusu ile iktidarın egemenlik işlevinin genişlemesi arasındaki bağın Foucault’yu andıracak biçimde kurgulanması Agamben’in teoreminin ana hatlarından birini oluşturur. Ancak Agamben, bireycilik olgusunun Foucault’cu paradigmadaki gibi salt yaşamın özneleştirici alanlarında birtakım ilişkiselliklerin sonucu olarak meydana geldiğini savunmaz. Agamben’in önerisi, modern iktidar tertibatının yalın yaşama uzanan etki kapasitesidir. Foucault, bireyciliği iktidarın özneleştirme gücünün bir sonucu olarak ele almaktaydı; Agamben ise, bireyciliğin yaşamın en yalın aşamasındaki iktidar gücünü temsil edici boyutuna odaklanmaktadır. Birey olmanın iktidar düzeneği tarafından biçimlenmesi Foucault’da nesneleşerek özneleşme sürecine işaret etmekteydi. Agamben ise, birey olmanın yalın yaşamın iktidar tarafından düzenlenen bir haklar bildirgesine indirgenmesiyle iktidarın ölüm üzerindeki egemenlik

gücünü teoreminin merkezine yerleştirir. Kamp bu nedenle modern iktidarın egemenlik kapasitesini yansıtmaktadır. Kamp bir taraftan yaşamı kuşatıcı gücü ile ortaya çıkarken, aynı zamanda istisnayı bir kural haline getirmesiyle yaşamın işleyişini doğrudan kendisine bağlar (Agamben, 1998: 96).

İnsanın beşeri bir varlık olmasını simgeleyen vatandaşlık konsepti ile doğal kimliğini karakterize eden “insan” olması arasındaki uzaklığın iktidar tarafından silinmesini yansıtan “kamp” bu bakımdan modern iktidarın “nomos”unu (yasa) oluşturur (Agamben, 1998: 71). İnsanın doğallığını simgeleyen yaşam formunun temel unsuru olan doğum ve ölümün iktidar tarafından yeni bir düzen çerçevesinde yeniden biçimlendirilmesi ve bu sayede iktidarın insanın bir taraftan doğal kimliğini öbür taraftan da beşeri kimliğini kuşatması, yaşamın tüm alanlarının iktidarın egemenliğine bırakılmasını beraberinde getirir. Doğal insanın yurttaş insan haline getirilmesi, iktidarın var olan her şeyi kendisine dahil etmesinin bir göstergesidir. İnsanın “vatandaş” ya da “uyruk” olarak nitelendirilmesi tam da bu yüzden önem arz etmektedir. Agamben, bu dönüşüm sürecinin eski rejim ile modern siyasallık arasındaki önemli farklılığı yansıttığını belirtir: bu kavramsal dönüşüm, yurttaşlık düzeninin yalın yaşamı kendisine boyun eğdirmesi olarak ifade edilebilir (Agamben, 1998: 76). Nitekim Agamben, Rousseau’cu bir okumayla, vatandaşlığın hak ve özgürlük içeren boyutunun, iktidara tabi olmanın bir koşulu olarak ön plana çıktığını, dolayısıyla da “hak ve özgürlük sahibi birey” kavramsallaştırmasının, iktidara tabi olmak ile eşanlamlılığına vurgu yapar (Agamben, 1998: 77).

Gerek bireycilik söylemi, gerek doğal hak konsepti, bireyselliğin varoluş koşulu olarak iktidar tertibatının mevcudiyetine gönderme yapmaktadır. Bu bakımdan, Agamben de tıpkı Foucault gibi, bireyin ortaya çıkışı ile iktidarın bu mevcudiyeti yaratacak tertibatları devreye sokması arasında yakın ilişkinin varlığını kabul eder. Agamben, modern iktidarın birey yaratma tertibatının başka bir boyutuna değinir. Bu tertibat, Foucault’dakinin aksine, yaşamın adlandırılması üzerine değil, yaşamın nihayete erdirilmesi üzerinedir. İktidar, yaşamı salt ölüm yoluyla dünyadan soyutlamaz. Başka bir ifadeyle, ölüm, artık yaşamın sona ermesinin tek koşulu olmaktan çıkmıştır (Agamben, 1998: 80). İktidarın yaşamı bütünüyle kuşatıp kendisine bağlamasının Agamben’e göre önemi burada ortaya çıkar: İktidarın yalın yaşamı doğrudan kendi oluşturduğu normsal ve söylemsel düzleme tabi kılmasının bir sonucu olarak, yaşamın ne zaman sona ereceği de yine normsal – ve söylemsel – çerçeveye indirilmiştir (Agamben, 1998: 81). Burada hatırdan çıkartılmaması gereken nokta, Agamben’ci paradigmada iktidarın yaşamı boyutlandırma kapasitesidir. İktidarın, yalın yaşam formlarını kendi normsallığına bağlı kılması aslında, yaşamın “yaşam” olarak adlandırılmasının iktidarın

norm ve söylem biçimlerine bağlı olduğunu göstermektedir. Agamben, bunu, “yaşamayı hak etmeyen yaşam” olarak adlandırır (Agamben, 1998: 80). O halde Agamben ile Foucault arasında iktidarın yaşam üzerindeki etkisine ilişkin olarak kökensel bir farklılık ortaya çıkar: Agamben, Foucault’nun aksine, iktidarı, yaşamın sadece anlamlı hale gelmesini sağlayacak ilişkiselliklerin koordine edicisi olarak değil; fakat yaşamın “yaşam” olarak nitelendirilecek kurulum pratiklerinin idarecisi olarak anlamaktadır. Yaşam, Foucault’da biyopolitika yoluyla üretilen ve dönüştürülendir; ancak Agamben için biyopolitika, iktidarın neyin yaşam vasfına sahip olup olmadığını belirlerken devreye soktuğu araçsallıktır. Foucault’da biyopolitika bir üretim sistematüğünü anlatırken, Agamben’de bütünüyle yaşam üzerindeki denetim vurgulanmaktadır. Foucault, biyopolitika ile politik ekonomi ilkelerince kurgulanan bir toplumsallığı anlatırken; Agamben, biyopolitika yoluyla bireylerin yaşamlarının en yalın halinin dahi kontrol edildiği ve gözetlendiği bir alan olarak “kamp”ı ortaya koyar. Kampın, Agamben’ci anlamda esas mahiyeti, Nazi uygulamaları gibi spesifik bir mekan, dönem ya da politikaya işaret etmemesidir. Kamp, modern iktidarın yasasıdır; çünkü iktidarın istisna halini kurma ve sürdürme gücü, yaşamın her an iktidar tarafından “adlandırılması”, başka bir ifadeyle “nitelendirilmesi”, sonucunu doğurur. Bireylerin yaşamının iktidarın istisna haline bağlı ve tabi kılınması, tüm simgesellikten uzak olan yalın yaşamın topyekun ortadan kaldırılmasını ve ortaya çıkan söylemsel ve yetkisel boşluğun iktidar tarafından doldurulmasını beraberinde getirir.

Sonuç ya da Biyopolitikanın Dönüşümü Üzerine Bir Sonsöz

Modernitenin ruhunu okuma girişiminin günümüzdeki popülerliği, bu girişimin, modern siyasallık biçiminin yaşama dönük bakış açısını kavradığı iddiasından türemektedir. Bu iddia, modernitenin birey-siyasal toplum arasındaki ilişkide yarattığı dönüşümün kavramsallaştırılması üzerinden işler. Buna göre, modern iktidar, yeni bir ilişki kipini temsil etmektedir; bu yönüyle de eski rejimden bütünüyle ayrılmaktadır. İşte bu ayrımın temel kavramlarından bir tanesi olan biyopolitika, modern iktidarın dönüştürücü etkisini simgeleyen yeni bir iktidar stratejisi olarak karşımıza çıkar.

Biyopolitika, her şeyden evvel, var olan birey-siyasal toplum ilişkisinin geleneksel yöneten-yönetilen ilişkisi olarak anlaşılmasını gerektirir. Yönetim ilişkisinin doğrudan emir ve itaati yansıtan biçiminin tersine, biyopolitikada iktidarın genişleyerek silikleşmesi ya da bireyin kendisine daha fazla inisiyatif alanı açması, fakat bu inisiyatif alanlarının iktidara olan bağımlılığı neticesinde bireyin eylem kapasitesinin de iktidara tabi

olma sonucunu doğurması durumu karşımıza çıkar. Başka bir ifadeyle, biyopolitika, egemenlik ilişkisinde hem yasal-yönetimsel hem de söylem-norm düzeyinde esaslı bir dönüşümü temsil eder. Bu dönüşümün ilk ayağını, egemenliğin salt emir-itaat ilişkisinden çıkması oluştururken; ikinci ayağını, egemenlik ilişkisinin bundan böyle salt siyasal toplumdaki – yani Devletten – ayrışması oluşturur.

Foucault, biyopolitikanın ortaya çıkışını işte bu ikili dönüşüm ile ifade eder. Foucault'ya göre, iktidar, devleti aşan bir mekanizma ile toplumsallığa inmesinin yanı sıra, emir-itaat ilişkisinin başka ilişkiler ile ikame edilmesi sonucunda işlerlik kazanmaktadır. İktidarın işleyiş kapasitesi ve toplumsallık içerisindeki konumundaki genişleme, iktidarın karşısındaki durağı oluşturan birey kavramına ilişkin de yeni bir biçimselliği doğurmuştur. Bireyin, emir ile yönetilen uyruk olmaktan çıkarak, iktidarın üreticisi olan toplumsal ilişkiler sistemine dahil edilerek özne haline gelmesi sonucunda, yeni bir ilişki kipi meydana gelmiştir. Bireyin, özne olması, kendini bu özneleşmeyi meydana getiren ilişkiselliğe tabi olmasıyla mümkün olmuş, dolayısıyla da iktidarın varlığı bireyin nesneleşmesi sürecine koşul kılınmıştır. İktidar, özneleşme sürecini, bireye birtakım söylem ve hakikat yasaları eşliğinde dayatmış, bu nedenle de bireyi kendisine bağlayacak pratikler yoluyla kendi varlığını sürekli kılacak mekanizmayı devreye sokmuştur. İktidarın, bireyin eylemi ve bu eylemselliğe dayanak oluşturan özneleşme süreci üzerinden devamlılık kazanması, bireyin dönüştürücü eylemselliğinin açığa çıkarılmasını gerektirmiştir. Bireysel ilişkilerin iktidarı devamlı kılacak şekilde işleyecek biçimde tertip edilmesi, iktidar ile birey arasındaki mesafenin daraltılması sonucunu doğurmuştur.

Foucault'nun biyopolitikaya ilişkin çözümlemelerinde açığa çıkan üretici boyut, Agamben'ci paradigmada dönüşüme uğrar. Agamben, biyopolitikayı yönetimsellik ile ilişkilendiren Foucault'nun tersine, biyopolitikanın modernitedeki anlamını iki kavram üzerinden okur: İstisna ve kamp. İstisna hali, iktidarın ayrımları ortadan kaldıracı bir belirsizlik mntıkasıdır. İstisnanın temel mahiyeti, iktidarın hak alanına ilişkin yeniden biçimlendirme gücünü yansıtır. Başka bir ifadeyle, istisna hali, iktidarın mevcut hak ve yetki işlevindeki sınırlılığın ortadan kaldırılması, dolayısıyla da iktidara geniş bir alan yaratılması sürecidir. Agamben, istisna halini, bu anlayışa dayalı olarak, modern iktidarın etki kapasitesi olarak yorumlar.

Agamben açısından modern iktidarın farklılığını yansıtan ikinci kavram, kamp'tır. Kamp, istisnaya karar veren egemenin, bunu bir kural haline getirmesi; fakat bunu yaparken de yaşamı topyekun siyasallaştırmasıdır. Biyopolitika, Agamben'in paradigmasında burada açığa çıkar: Yaşamın en yalın ve her tür simgelemden uzak olan boyutunun iktidar tarafından

içerilmesi ve bunun bir iktidar sistematiği olarak toplumsallığı kuşatacak şekilde kurulumu olan biyopolitika, yalın yaşamın siyasal yaşamdan ayrımını ortadan kaldıran ve yalın yaşamın bütünüyle siyasallaşmasını ifade eden bir kavramdır. Agamben, bu bağlamda biyopolitikayı, yaşamı üretici bir fonksiyonda ele alan Foucault'cu paradigmanın daha genişletilmiş bir hali olarak sunar. Agamben, iktidarın özneleştirici gücünden ziyade, yaşamı kuşatıcı ve kuşattığı ölçüde de kendisini mevcut düzenin dışına çıkararak istisna yetkisini eline alması durumuna odaklanmaktadır. Agamben için, biyopolitika, Foucault'daki gibi yaşamın kategorize edilmesi ve bu kategorizasyon üzerinden toplumsallığı devam ettirici bir role sahip değildir. Tam tersine, biyopolitika, iktidarın var olan ayrımları ortadan kaldırması ve bu sınırları geçersiz kılmasıdır. Kamp, bu bakımdan istisna hali üzerinde karar verme kudreti olan egemenin toplumsallığı biçimlendirmesinin soyut adını temsil eder. Bunun temelinde, yaşamın siyasallığın dışında kalan unsurlarının siyasallığın içerisine dahil edilmesi üzerine kurulan biyopolitika stratejisi yer almaktadır.

Kaynakça

AGAMBEN, G. (1998), *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Daniel Heller Roazen (çev.), California: Stanford University Press.

AGAMBEN, G. (2005), *State of Exception*, Kevin Attell (çev.), Chicago & London: The University of Chicago Press.

ARENDR, H. (1998), *Totalitarizmin Kaynakları: Emperyalizm*, B. S. Şener (çev.), İstanbul: İletişim.

AYTAÇ, A. M. (2011), *Kitlelerin Ruhu: Siyasal ve Sosyal Kuramda Kalabalık Tahayyülleri*, Ankara: Dipnot.

BUTLER, J. (2005), *İktidarın Psişik Yaşamı: Tabiyet Üzerine Teoriler*, Fatma Tütüncü (çev.), İstanbul, Ayrıntı.

CRARY, J. (2010), *Gözlemcinin Teknikleri*, Elif Daldeniz (çev.), İstanbul: Metis.

FOUCAULT, M. (1980), "Truth and Power", Colin Gordon (ed.), Power & Knowledge (içinde), New York: Vintage Books.

FOUCAULT, M. (1988), Technologies of the Self: A Seminar with Michel Foucault, L. Martin, H. Gutman, P. H. Hutton (ed.), Massachusetts: The University of Massachusetts.

FOUCAULT, M. (2006), Deliliğin Tarihi, Mehmet Ali Kılıçbay (çev.), İstanbul: İmge.

FOUCAULT, M. (2007), Security, Territory and Population: Lectures at the College de France 1977-1978, Michael Senellart (ed), Graham Burchell (çev.), New York: Picador.

FOUCAULT, M. (2010a), The Birth of Biopolitics: Lectures at the College de France 1978-1979, Michael Senellart (ed), Graham Burchell (çev.), New York: Palgrave Macmillan.

FOUCAULT, M. (2010b), Cinselliğin Tarihi, Hülya Uğur Tanrıöver (çev.), İstanbul, Ayrıntı.

FOUCAULT, M. (2011), Özne ve İktidar, Osman Akınhay (çev.), İstanbul: Ayrıntı.

LEMKE, T. (2005), "A Zone of Indistinction: A Critique of Giorgio Agamben's Concept of Biopolitics", Outlines, No. 1, s. 3-13.

LEMKE, T. (2011), Biopolitics: An Advanced Introduction, Eric Frederic Tump (çev.), New York: New York University Press.

SCHMITT, C. (2002), Siyasi İlahiyat: Egemenlik Kuramı Üzerine Dört Bölüm, Emre Zeybekoğlu (çev.), Ankara: Dost.

**ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN 'BAŞKANLIK SİSTEMİ' ÖNERİSİ ÜZERİNE
DEĞERLENDİRME**

DOÇ. DR. FARUK ATAAY

ADRES: AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
KAMU YÖNETİMİ BÖLÜMÜ
ANTALYA

TEL: 0 537 346 44 20

E-POSTA: fataay@yahoo.com

ADALET VE KALKINMA PARTİSİ'NİN 'BAŞKANLIK SİSTEMİ' ÖNERİSİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION ON JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY'S PROPOSAL OF THE
PRESIDENTIAL SYSTEM

DOÇ. DR. FARUK ATAAY¹

Özet

Bu çalışmada, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) tarafından hazırlanan başkanlık sistemi önerisi ele alınmaktadır. Çalışmada, öncelikle, taslağın temel siyasal kurumlar konusunda getirdiği temel düzenlemeler incelenmektedir. Bu çerçevede, taslağın iç mantığı sergilenerek, nasıl bir siyasal rejim öngördüğü ortaya konmaktadır.

Kamuoyundaki tartışmalarda, AKP taslağı, başkanlık sisteminin ideal tipi sayılan ABD başkanlık sisteminden önemli farklılıklara sahip bulunduğu için eleştiriye uğramıştır. Bu nedenle, taslağın ABD başkanlık sistemi ile karşılaştırılması önem kazandığından, ABD örneği ile karşılaştırılmalı olarak incelenmektedir.

Çalışmada üzerinde durulan bir başka başlık, başkanlık sisteminin meşrulaştırılma biçimleri ve üzerine yürütülen tartışmalar olmuştur. Bu çerçevede, özellikle, parlamenter sistem ve başkanlık sisteminin yönetilebilirlik ve sürdürülebilirlik açısından karşılaştırılması önem taşımaktadır. Bir başka önemli başlık, bu iki sistemin olası kriz potansiyelleri ve krizlerle başa çıkma kapasiteleri olmaktadır.

AKP taslağı, temel siyasal kurumlar arasında Başkan'a ağırlık tanımaktadır. Nitekim, taslağa yönelik en temel eleştiriler, kuvvetler ayrılığı ilkesinin ihlal edildiği ve yürütmenin yasama ve yargıya hakimiyet kurduğudur. Bu durumun otoriterizm tehlikesini beslediği kaygıları dile getirilmektedir. Bu nedenle, taslağa yönelik otoriterizm tartışmaları üzerinde de durulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: başkanlık sistemi, parlamenter sistem, anayasa, demokrasi, otoriterizm

---

¹ Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi. Yazar ve eserleri konusunda bilgi için bkz. <https://akdeniz.academia.edu/FarukAtaay>

Abstract

This study aims at analyzing the proposal of the presidential system suggested by the Justice and Development Party (AKP) for Turkey. At the first step, the basic regulations that the proposal targeted to impose on the political institutions will be discussed. In this context, displaying the inner logic of the proposal will show us what kind of political regime is targeted.

The proposal of AKP has been criticized due to its crucial differences from the ideal type of presidential system, namely American model. For this reason, this paper, will handle a comparison between the American model of presidential system and the one contained in the AKP's proposal.

Another important point, that this study will emphasize, is how the presidential system is argued and legitimized in the public discussion. In order to legitimize presidentialism, it has been compared with the parliamentarism in the perspectives of manageability and sustainability. Besides, the potentiality of both systems to create crisis and to cope with them has been discussed.

As a result, we could say that, AKP's proposal gives priority to the president against all other political institutions like legislative and judicial organs. Though, the principal criticism is that the proposal ignores the important doctrine of democracy, the separation of powers and could result with the domination of one organ on others also give rise to questions about authoritarianism.

Keywords: Presidential system, parliamentarism, democracy, authoritarianism, the proposal on the constitutional amendment.

Giriş

Türkiye'de 1990'lı yıllarda önce Sekizinci Cumhurbaşkanı Turgut Özal, daha sonra da Dokuzuncu Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından tartışma gündemine getirilen başkanlık sistemine geçme önerisi, hem somut bir içeriğe kavuşturulamamış, hem de pek fazla taraftar bulamadığı için bir süre sonra sönümlenmişti. Ancak, başkanlık sistemini daha büyük bir istekle gündeme getiren ve somut bir anayasa değişikliği taslağı hazırlatan Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) lideri Recep Tayyip Erdoğan oldu. Erdoğan'ın isteğiyle hazırlanan

anayasa değişikliği taslağı Kasım 2012’de Meclis Anayasa Uzlaşma Komisyonu’na sunularak tartışma gündemine sokuldu².

Bu çalışmada, AKP tarafından önerilen başkanlık sistemi taslağı değerlendirilecektir. Çalışmanın birinci bölümünde, anayasa değişikliği önerisinde, siyasal kurumlar ve kurumlar arası ilişkiler konusunda öngörülen düzenlemeler ortaya konacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde, AKP taslağı, başkanlık sisteminin ideal tipi sayılan ABD örneğiyle karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde, AKP taslağının önerdiği siyasal rejim kendi iç bütünlüğü ve iç mantığı açısından tartışılacaktır. Çalışmanın dördüncü bölümünde, AKP taslağının meşrulaştırılmasında öne çıkan temel görüşler değerlendirilecektir. Çalışmanın beşinci bölümünde de, taslağa yönelik otoriterizm eleştirileri üzerinde durulacaktır.

1. AKP Önerisinde Siyasal Kurumlar ve Kurumlar Arası İlişkiler

AKP’nin önerdiği yeni anayasa taslağında siyasal kurumların oluşumuna bakıldığında, yasama organı ile yürütme organının farklı seçimlerle seçilmesi ve yürütmenin yasama organına karşı sorumlu tutulmaması bakımından başkanlık sisteminin en temel özelliklerini taşıdığı görülmektedir. Taslakta, yürütme yetkisi Başkan’da, yasama yetkisi TBMM’de, yargı yetkisi de yargı kurumlarında toplanmaktadır. Bununla birlikte, AKP taslağının başkanlık sisteminin ideal tipi sayılan ABD örneğinden bazı önemli farklılıkları olduğu dikkat çekmektedir. Aşağıda, AKP taslağında, temel siyasal kurumlar ve bunlar arasındaki ilişkilerin nasıl kurgulandığı ortaya konacaktır.

AKP taslağının en önemli özelliğinin, yürütme yetkisini kullanan Başkan’a sistem içinde büyük bir ağırlık verilmesi olduğu görülmektedir. Taslağa göre, Başkan beş yıllığına halk oylaması ile seçilir. Bir kişi en fazla iki defa Başkan seçilebilir. Başkanlığa aday olabilmek için, son genel seçimde en az yüzde 5 oy almış siyasi partiler ya da 100 bin vatandaş tarafından aday gösterilmek gerekmektedir. Başkanlık seçimi, mevcut Başkan’ın görev süresinin dolmasından önceki 60 gün içinde yapılır. Başkanlık makamının ölüm vb. nedenlerle boşalması durumunda ise, makamın boşalmasından itibaren 60 gün içinde seçimin tamamlanması öngörülmektedir.

---

² Taslağın tam metni için bkz.

http://www.academia.edu/3875518/AKP_BASKANLIK_SISTEMI_ONERISI_-_Tam_Metin

Başkan'ın seçimi, halk oylamasında kullanılan geçerli oyların salt çoğunluğuyla olacaktır. Bunun için, ilk oylamada hiçbir adayın salt çoğunluğu sağlayamaması durumunda, iki hafta sonra yapılacak ikinci tur oylamaya sadece ilk turda ilk iki sırada yer alan adayların girmesi ve bu oylamada salt çoğunluğu sağlayan adayın Başkan seçilmesi öngörülmektedir.

Taslak, Başkan'la birlikte bir de Başkan Yardımcısı seçilmesini öngörmektedir. Başkan adaylarının oy pusulasında bir de Başkan Yardımcısı adayı yer alacak, Başkan Yardımcısı Başkan'la birlikte seçilecektir. Başkan Yardımcısı, Başkan'ın hastalık ya da yurtdışı seyahati gibi nedenlerle görevini geçici olarak bıraktığı durumlarda ona vekalet edecektir. Başkan'ın ölüm vb. nedenlerle makamını boşalttığı durumlarda ise, seçime kadar olan sürede Başkanlık görevini yerine getirecektir.

Başkan'ın sistem içindeki konumuna bakıldığında, hem devletin hem de yürütmenin başı olarak konumlandırıldığı görülmektedir. Başkan, bir yandan yürütmenin başı sıfatıyla iç ve dış siyaseti yürütürken, bir yandan da Devlet Başkanı sıfatıyla devleti ve milletin birliğini temsil eder ve Anayasa'nın uygulanmasını, devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını gözetir. Böylece, mevcut parlamenter sistemde iki başlı yürütme çerçevesinde Cumhurbaşkanı ve Başbakan'a verilen görevler, taslakta Başkan'da birleştirilmektedir. Başkan'ın yetkilerine bakıldığında, Başkan'ın yasamaya, yürütmeye ve yargı organlarına ilişkin önemli görev ve yetkilerle donatıldığı görülmektedir.

Başkan'ın yürütmeye ilişkin yetkileri arasında yer alan, bakanları atamak ve görevden almak, kamu yöneticilerini atamak ve görevden almak, YÖK üyelerinin yarısını ve üniversite rektörlerini seçmek, yabancı devletlere temsilci göndermek yetkilerini tek başına kullanabilmesi öngörülmektedir. Bunun için Meclis'in ya da herhangi bir organın onayına gerek görülmemiştir.

Bakanlar, Başkan tarafından atanırlar ve yine Başkan tarafından görevden alınabilirler. Her bakan Başkan'a karşı sorumludur. Bakanlar Meclis dışından seçilirler. Milletvekilleri ve yedek milletvekilleri bakan olamazlar. Taslakta Başkan'a verilen önemli bir yetki, bakanlıkların kuruluş ve teşkilat yapılarının da Başkanlık kararnamesiyle düzenlenmesidir. Böylece, Başkan'ın yürütme organlarını tek başına düzenleyebilmesi ve bunun için hiçbir organın onayına ihtiyaç duymaması sağlanmış olmaktadır.

Taslakta Başkan'a verilen bir başka önemli yetki, olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilan etme yetkisidir. Başkan, olağanüstü hal kararnamesi ve sıkıyönetim kararnamesi çıkartma yetkisiyle de donatılmıştır. Ancak, gerek sıkıyönetim ve olağanüstü hal ilanında, gerekse

sıkıyönetim kararnamesi ve olağanüstü hal kararnamesi çıkartılmasında Meclis onayı öngörülmemiştir.

AKP'nin başkanlık sistemi taslağının yasama organı açısından temel özelliği, yasama yetkisinin 550 milletvekilinden oluşan TBMM'ye verilmesidir. Taslağın getirdiği önemli bir yenilik, yedek milletvekilliğinin ihdas edilmesidir. Böylece, boşalan milletvekillikleri için ara seçim yapılması uygulaması da kalkmış olacaktır. Buna göre, siyasi partiler genel seçimlerde her seçim çevresinde seçilecek milletvekili sayısının 1/3'ü kadar yedek milletvekili adayı gösterecektir. Milletvekilliğinin boşalması durumunda, partilerin seçimdeki aday listesindeki sıraya göre, öncelikle seçilemeyen adaylar, daha sonra da yedek adaylar milletvekili olacaktır.

TBMM seçimleri Başkanlık seçimi ile aynı gün yapılacaktır. Seçimleri Yüksek Seçim Kurulu (YSK) yürütecek, seçim sonuçlarına ilişkin itirazları da YSK karara bağlayacaktır.

Başkan'ın yasamaya ilişkin görev ve yetkileri arasında, Meclis'in kabul ettiği yasaları onaylamak ya da yeniden görüşülmek üzere geri gönderebilmek, yasaların Anayasa'ya şekil ya da esastan aykırılığı gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açabilmek, yasaların yürürlükten kaldırılması için halkoylamasına sunabilmek (yılda sadece bir kez olabilir), Anayasa değişikliklerini gerekli gördüğü durumda halkoyuna sunabilmek bulunmaktadır. Taslak, ayrıca, Başkan'a gerekli gördüğü durumlarda "Başkanlık kararnamesi" çıkartma yetkisi vermektedir. "Başkanlık kararnameleri" mevcut Anayasa'daki "kanun hükmünde kararnamelere" benzemekle beraber, önemli farklılıklar bulunmaktadır. Taslağa göre, Başkan, ihtiyaç duyduğu durumlarda, o konuyla ilgili "uygulanabilir açık yasal hüküm bulunmaması" halinde, Başkanlık kararnamesi çıkartabilecektir. Taslak, Başkanlık kararnameleri çıkartılabilmesi için Meclis'in Başkan'a yetki vermesine gerek görmediği gibi, Meclis'in Başkanlık kararnamelerini öncelikli olarak gündemine alarak yasalaştırması gibi bir usûl de benimsememiştir. Bu konuda iki kayıt düşünülmüştür. İlk olarak, yasalarla Başkanlık kararnamelerinde aynı konuda farklı hükümler bulunması durumunda yasalar uygulanacaktır. Taslakta, ikinci olarak, Meclis'e, Başkanlık kararnamelerinin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurabilme yetkisi yanı sıra, Başkanlık kararnamelerinin kaldırılması için halkoylamasına gidebilme yetkisi de tanınmıştır. Ancak, Meclis, Başkanlık kararnameleri hakkında sadece yılda bir defa halkoylaması kararı alabilir. Bunun için Meclis'in üye tam sayısının salt çoğunluğu ile karar alması gerekmektedir.

Taslağa, yasama-yürütme ilişkileri açısından bakıldığında, Başkan'a Meclis karşısında önemli bir ağırlık verildiği görülmektedir. Bunun en önemli boyutlarından biri, Meclis'in kabul ettiği yasaların Başkan tarafından bir kez daha görüşülmek üzere geri gönderilmesi

durumunda, Meclis'in ancak 3/5 çoğunlukla aynen kabul etmesi durumunda Başkan'ın yasayı yayınlamak zorunda olması öngörülmektedir. Bu 3/5 oranı, Başkan'ın istemediği yasaların Meclis'ten geçmesini oldukça güçleştirmekte, böylece Başkan'ı Meclis'e karşı güçlendirmektedir.

Taslakta, yasama-yürütme ilişkileri açısından kritik bir başka düzenleme, Başkan ile Meclis arasında bir kriz çıktığı durumda erken seçime gidilerek krizin aşılması olanağının getirilmiş olmasıdır. Bu doğrultuda, hem TBMM hem de Başkan, erken seçime gitmek yoluyla Başkanlık seçimi ile Meclis seçiminin birlikte yenilenmesine karar verme yetkisine sahip olacaktır.

Yasama-yürütme ilişkileri açısından bir diğer başlık, Meclis'in yürütme üzerindeki denetim yetkileri konusundadır. Taslak, Meclis'in bilgi edinme ve denetim yöntemi olarak yalnızca "meclis araştırması" yöntemini düzenlemektedir. Bundan başka, ABD'deki "impeachment"a benzer şekilde, Başkan hakkında göreviyle ilgili ya da kişisel bir suç iddiası nedeniyle "soruşturma" açılabilir. Ancak, ABD'de bütün federal yetkililer *impeachment*'in kapsamındayken, AKP taslağı yalnızca Başkan hakkında soruşturma açılabilmesine imkan tanımaktadır. Ayrıca, soruşturma açılması ve ceza verilmesi de daha yüksek çoğunluk gerektirmektedir.

Taslağa göre, TBMM üye tam sayısının 2/3'ünün vereceği önerge ile Başkan hakkında soruşturma açılabilir. Soruşturma açılmasına karar verilmesi durumunda, Meclisteki partilerin sandalye sayıları oranınca üye verecekleri onbeş kişilik bir komisyon kurularak soruşturma yapılır ve hazırlanan rapor Meclis'te görüşülür. Başkan'ın Yüce Divan'a sevki için yapılan gizli oylamada Meclis üye tam sayısının 3/4'ünün oyu gerekir. Yüce Divan'ın Başkan'ı mahkum etmesi durumunda görevi sona erer.

Taslağın yargı ile ilgili düzenlemelerine bakıldığında, Hakimler ve Savcılar Kurulu (HSK) sistemde en önemli kurumlardan biri olarak yer almaktadır. Yirmiiki üyeden oluşan kurulun, başkanı Adalet Bakanıdır. Adalet Bakanlığı Müsteşarı da doğal üyedir. Kurul, Hakimler Dairesi, Savcılar Dairesi ve Disiplin Dairesi olmak üzere üç daire biçiminde çalışacaktır. Kurulun yedi üyesi Başkan tarafından, yedi üyesi de TBMM tarafından 2/3 çoğunlukla, bu çoğunluğun sağlanamaması durumunda ise üye tamsayısının salt çoğunluğu ile seçilir. Kalan altı üyenin üçü alt derece hakimleri, üçü de alt derece savcılarınca seçilir. Diğer taraftan, Teftiş Kurulu Başkanı ve müfettişler de Kurul Başkanı (Adalet Bakanı) tarafından atanır.

Taslağa göre, Anayasa Mahkemesi'nin, sekizi Başkan, dokuzu da TBMM tarafından seçilen onyedü üyeden oluşması öngörülmektedir. TBMM, Anayasa Mahkemesi üyelerini seçerken, ilk turda 2/3 çoğunluk aranacak, bu çoğunluğa ulaşamaması durumunda ikinci turda üye tamsayısının salt çoğunluğu ile seçim yapılacaktır. Anayasa Mahkemesi üyeleri dokuz yıllığına ve bir kez seçilebileceklerdir.

Anayasa Mahkemesi'nin temel görevleri arasında, yasaların, Başkanlık kararnamelerinin ve TBMM İçtüzüğü'nün Anayasa'ya uygunluğunun denetlenmesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) kapsamındaki insan hakları ihlalleri ile ilgili bireysel başvuruların incelenmesi, siyasi partilerle ilgili davalar ile Yüce Divan görevi yer almaktadır. Anayasa Mahkemesi'nde dava açma yetkisi yalnızca Başkan'a ve 110 milletvekiline tanınmıştır. Bu düzenleme, Anayasa Mahkemesi'nde dava açmayı zorlaştırabilecektir.

Anayasa Mahkemesi ile ilgili dikkat çeken düzenlemelerden biri, Anayasa değişikliklerinin şekil ya da esas bakımından hiçbir surette denetlenemeyeceğinin kayıt altına alınmış olmasıdır. Böylece, Anayasa değişikliklerine ilişkin şekil yönünden yapılacak itirazların bile görüşülmesi engellenmiş olmaktadır. Bir başka dikkat çeken düzenleme, siyasi parti davalarında ceza verilebilmesi için üye tam sayısının 2/3'ünün oyunun gerekmesidir. Bu düzenleme de, siyasi partilere ceza vermeyi güçleştirmektedir. Taslağın dikkat çeken bir diğer düzenlemesi, Anayasa Mahkemesi kararlarının ancak gerekçeli olarak *Resmi Gazete*'de yayınlanmasıyla geçerlilik kazanmasıdır. Bu düzenlemeler, AKP'nin Anayasa Mahkemesi'nin geçmişteki bazı karar ve uygulamalarına ilişkin itirazlarının kayıt altına alınması anlamı taşımaktadır.

Taslağın yargıya ilişkin bir başka önemli yeniliği, adli yargı-idari yargı ayrımını ortadan kaldırarak, Yargıtay ve Danıştay'ı Temyiz Mahkemesi adıyla kurulan yeni üst mahkeme içinde eritmesidir. Temyiz Mahkemesi'nin üyelerinin 3/4'ü Hakimler ve Savcılar Kurulu, 1/4'ü de Başkan tarafından dokuz yıllığına seçilirler.

2. AKP Önerisinin ABD Örneğinden Farklılıkları

AKP tarafından önerilen başkanlık sistemi taslağı konusunda yapılan tartışmalarda dile getirilen en temel eleştirilerden biri, başkanlık sisteminin ideal tipi sayılan ABD örneğinden oldukça önemli farklılıkların bulunması olmuştur. Nitekim, taslağı hazırlayan komisyon üyelerinden Prof. Dr. Burhan Kuzu da bu durumu kabul etmiştir. Kuzu, ABD başkanlık sisteminden farklı bir model önermelerinin gerekçelerini açıklarken, ABD

Başkanı'nın kararname çıkartma yetkisi bulunmaması nedeniyle tıkanıklıklar yaşandığını, Başkan'ın istediği yasaları çıkartmakta ve bütçesini geçirmekte sıkıntıya düştüğünü belirtmiştir. Bu nedenle, AKP önerisinde ABD modelinden farklı düzenlemelere yer verildiğini dile getiren Kuzu, bu öneriyi "Türk tipi başkanlık sistemi" olarak adlandırırken, bu modelin bazı Latin Amerika ülkelerinde uygulanan modele daha yakın olduğunu da kabul etmiştir (Kuzu, 2012c). Kuzu, ayrıca, ABD'de uygulanan federal sisteme de sıcak bakılmadığını belirterek, üniter yapıyı korurken yerel yönetimleri güçlendiren bir model istediklerini söylemiştir (Kuzu, 2012a).

AKP'nin önerdiği sistem, kamuoyundaki tartışmalarda, ABD başkanlık sistemine göre önemli farklılıklar taşıması nedeniyle eleştiriye uğramıştır. Prof. Dr. Ergun Özbudun, AKP örneği ile ABD sistemini karşılaştırırken, temel farklılığın, ABD'nin sert kuvvetler ayrılığına dayanan, denge-fren mekanizmalarıyla iktidarı sınırlamayı amaçlayan, önceliği birey hak ve özgürlüklerine veren bir siyasal kültüre dayanmasına karşılık, AKP önerisinin iktidar yoğunlaşmasına yol açacak nitelikte olduğunu savunmuştur. AKP önerisinin bazı Latin Amerika örneklerinde görülen "süper başkanlık sistemi"ne benzediğini belirten Özbudun, bu modelin ülkedeki demokrasiyi daha da geriye götürerek, yarı-demokratik bir sisteme yol açabileceğini ileri sürmüştür (Özbudun, 2013b).

Taha Akyol da, ABD'de kuvvetler ayrılığı ve denge-fren mekanizmalarının bulunmasına karşın, AKP taslağında Başkan'ı en güçlü konuma getirmek için her türlü önlemin alındığını ve denge-fren sisteminin öngörülmediğini belirtmiştir (Akyol, 2012b, 2012c).

ABD tipi başkanlık sistemini olumlayan gazeteci-yazar İsmet Berkan'ın eleştirileri de bu kapsamda ele alınabilir. Berkan, Türkiye'nin mevcut parlamenter sistem uygulamasını, yürütmenin yasama ve yargıya hakimiyet kurması ve kuvvetler ayrılığı ilkesinin işlememesi nedeniyle eleştirirken, ABD tipi başkanlık sistemini savunarak, bu model sayesinde kuvvetler ayrılığı ve denge-fren mekanizmalarının işletilebileceğini ileri sürmektedir. Ancak, AKP'nin taslağının ABD'deki başkanlık sisteminden oldukça önemli farklılıklar içerdiğine dikkat çeken Berkan, AKP önerisinin, Başkan'a aşırı güç verdiğini, "kuvvetler ayrılığı" yerine "kuvvetler birliği"ni getirdiğini ve denge-fren mekanizmalarının işlemlerini engellediğini belirtmiştir (Berkan, 2012a, 2012b, 2012c).

Görüldüğü üzere, kamuoyunda yapılan tartışmalarda AKP'nin başkanlık sistemi taslağı sıklıkla ABD başkanlık sistemi ile karşılaştırılmakta ve eleştirilmektedir. Bu nedenle, AKP'nin taslağının ABD modeliyle karşılaştırmalı olarak incelenmesi önem kazanmaktadır.

AKP önerisiyle ABD sistemi karşılaştırılırken dikkat çeken ilk nokta, ABD başkanlık sisteminde Parlamento'nun (Kongre) Başkan'dan bağımsız olmasına büyük önem veriliyor olmasıdır (Ulusoy, 2011). Yasama ile yürütme erklerinin birbirinden bağımsızlığına dayanan bu "sert kuvvetler ayrılığı" ilkesinin temin edilebilmesi için, Parlamento seçimleri ile Başkanlık seçimleri ayrı ayrı yapılır. Ayrıca, görev ve seçim süreleri de farklılaştırılarak, Temsilciler Meclisi'nin 2 yıl, Başkan'ın 4 yıl, Senato'nun 6 yıl görev süresinin olması, Senato'nun 2 yıllık aralarla yapılan seçimlerle 1/3'ünün yenilenmesi gibi önlemler alınmıştır. Böylece, Başkan'ın Parlamento üzerinde etkili olabilmesi engellenmeye çalışılmıştır (Sartori, 1997: 230-232; Polatoğlu, 2013: 4; Akyol, 2012b, 2012c).

Başkan'ın Kongre üzerinde etkili olma kanallarından bir başkası "siyasal parti" kanalı olabileceği için, parti sistemi de Parlamento'nun Başkan'dan bağımsızlığını sağlamaya yönelik olarak düzenlenmiştir. Partilerin ideolojik olarak katı olmamaları, parti içi demokrasinin güçlü, parti disiplininin ise zayıf olması, Başkan'ın parlamenterler üzerinde partisi aracılığıyla kontrol kurmasını zorlaştıran etmenlerdir. Ayrıca, Başkan adaylarının ve Kongre adaylarının önseçimle belirlenmesi ve parlamento seçiminin dar bölge çoğunluk sistemiyle yapılması gibi önlemler de, parlamenterlerin partiden çok seçim bölgesine ve seçmen kitlesine dayanması sonucunu doğurmaktadır (Polatoğlu, 2013: 8; Ulusoy, 2011; Küçük, 2012).

ABD başkanlık sisteminde, Parlamento'nun Başkan'dan bağımsız olması, kuvvetler ayrılığı ilkesinin sağlanması ve böylece iktidarın sınırlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Bununla birlikte, Parlamento'nun Başkan'dan bağımsız olması ilkesi, Başkan ile Parlamento çoğunluğunun farklı partilerde olması durumunda bir başka önemli sorunu gündeme getirebilmektedir. Bu durumda, Başkan, ihtiyaç duyduğu yasaları çıkartmak ve bütçesini Kongre'den geçirebilmek için diğer partilerin desteğine ihtiyaç duyabilmektedir. Üstelik bu durum ABD'de sıklıkla yaşanmaktadır (Sartori, 1997: 119; Özbudun, 2013c; Çohaz, 2013). Böylesi bir durumda, Başkan'ın aradığı desteği bulabilmesi, büyük ölçüde, siyasal partilerin ideolojik olarak katı olmamaları, partilerde uzlaşma kültürünün yerleşmiş olması, parti disiplininin zayıf olması, milletvekillerinin dar bölge çoğunluk sistemiyle seçilmesi, siyasal parti adaylarının önseçimle belirlenmesi gibi kurallar sayesinde mümkün olabilmektedir (Sartori, 1997: 120; Erdoğan, 2013: 545, Alkan, 2013: 780-781; Bezci, 2005: 88).

Prof. Dr. Özbudun'a göre, Türkiye'deki yerleşik siyasal kültür ile ABD'nin siyasal kültürü arasında önemli farklar bulunmaktadır. Türkiye gibi bölünmüş ve kutuplaşmış,

uzlaşma kültürünün zayıf olduğu, ideolojik ve katı disiplinli partilerden oluşan bir sistemde, Başkan ile Parlamento çoğunluğunun farklı partilerin eline geçmesi durumunda kriz çıkması olasılığı oldukça yüksektir (Özbudun, 2011, 2013c; Gözler, 2000; Erdoğan, 2013: 545; Özdalga, 2013; Ülsever, 2011). Dolayısıyla, ABD'dekine benzer bir sert kuvvetler ayrılığı ilkesini Türkiye'de işletmek pek kolay olmayacaktır.

Nitekim, AKP tarafından hazırlanan başkanlık sistemi taslağında, yasamanın yürütmeden bağımsızlığını sağlamaya yönelik bu kuralların hiçbirine yer verilmemiştir. Tersine, Parlamento seçimleri ile Başkanlık seçimlerinin aynı tarihte yapılması öngörülmüştür.

AKP taslağını bu açıdan eleştiren Prof. Dr. Levent Köker'e göre, bu düzenleme, disiplinli siyasal parti yapılanması kanalıyla yasama ve yürütmenin aynı partinin egemenliğine girmesine yol açabilecektir. Köker, bu durumun başkanlık sisteminin en temel ilkelerinden biri olan kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı olduğunu vurgulamıştır (Köker, 2012a; Berkan, 2012b; Tezkan, 2012).

ABD başkanlık sistemi ile AKP taslağı arasındaki ikinci önemli farklılık, ABD'de gerek Başkanlık seçiminin gerekse Parlamento seçimlerinin öne alınarak erken seçime gidilmesine olanak sağlayan bir düzenlemeye yer verilmemiş olmasına karşılık, AKP taslağında, hem Meclis'e hem de Başkan'a, Parlamento ve Başkanlık seçimlerini birlikte yenileme olanağının tanınmış olmasıdır. Taslak, Başkan ile Parlamento çoğunluğunun farklı partilerde olması nedeniyle doğabilecek uyumsuzlukların siyasi tıkanıklığa dönüşmesi durumunda, erken seçime gidilmesini kolaylaştırarak çözüm üretmeyi öngörmektedir. Taslak erken seçim kararının, hem Başkan, hem de Meclis tarafından alınabilmesine imkan tanımaktadır. Ancak, erken seçim kararını kim alırsa alsın, Başkanlık seçimiyle Meclis seçiminin aynı gün birlikte yapılması öngörülmektedir. Taslağın bu düzenlemesini eleştiren Prof. Dr. Özbudun, bu durumun ABD'de değil bazı Latin Amerika ülkelerinde görülebildiğini belirterek, bu kuralın olası siyasal krizlere karşı bir çözüm olarak düşünülmeyle birlikte, başkanlık sistemi mantığına tamamen ters bir düzenleme olduğunu savunmuştur (Özbudun, 2012, 2013c; Sartori, 1997: 113-115; Linz, 1995: 143-160).

AKP taslağı ile ABD sistemi arasındaki üçüncü önemli farklılık, AKP taslağında Başkan'a Başkanlık kararnamesi çıkartma yetkisi verilmesidir. Prof. Dr. Özbudun bu durumu, bazı Latin Amerika ülkelerinde görülen, Başkan'ın kararname çıkartarak Parlamento'yu bypass etmesi sonucunda ortaya çıkan "decretismo" olgusuna benzetmiştir. Özbudun'a göre, Başkan'a kararname çıkartma yetkisinin verilmesi, Başkanlık sistemini yozlaştıran, Başkan ile

Parlamento'yu çatışmaya sokan ve anayasal krizlere yol açan bir eğilimdir (Özbudun, 2012, 2013c; Köker, 2012b; Erdoğan, 2013: 546; Sartori, 1997: 212-214).

Dördüncü temel farklılık, AKP taslağında Başkan'a bakanları, kamu görevlilerini, büyükelçileri, yüksek yargı mensuplarını tek başına atama yetkisi verilmesidir. Oysa, ABD'de Başkan'ın bu atamalarda Senato'nun onayını alması zorunluluğu bulunmaktadır. Nitekim, Senato atama işlerine büyük önem vermekte, Başkan tarafından önerilen isimleri incelemeye almakta ve mülakat yapmakta, böylece atamaların en isabetli şekilde yapılmasını sağlamak için titiz bir incelemeden geçirmektedir. Atamalarda Senato onayı alınması zorunluluğu, atamaların daha isabetli şekilde yapılması açısından gerekli bulunmaktadır (Polatoğlu, 2013: 5-6; Özbudun, 2012; Akyol, 2012b, 2012c; Eroğul, 1997: 85)

AKP taslağının beşinci farklılığı, ABD'de federal sistem ve güçlü yerel yönetimler bulunurken, Türkiye'de mevcut üniter sistem konusunda bir değişiklik öngörülmemiş olmasıdır. Özbudun, ABD'de federal sistem ve güçlü yerel yönetimler nedeniyle, iktidarın paylaşıldığına ve denge-fren mekanizmalarının işlediğine dikkat çekmiştir. Oysa, üniter sistemle yönetilen Türkiye'de oldukça merkeziyetçi bir devlet örgütlenmesi bulunmakta, bu da iktidarın yoğunlaşmasını arttıran bir etmen olmaktadır (Özbudun, 2011). Levent Köker ise, Türkiye'de başkanlık sistemiyle birlikte adem-i merkeziyetçi bir yapılanmaya gidilmesi gerektiğini savunmuştur. Model olarak da, İtalya, İspanya gibi seçilmiş bölge yönetimlerine ve bölge parlamentolarına geniş yetkiler tanınan bir sistemi (federalizme yakınlaşan bir "bölgeci devlet modeli") önermiştir (Köker, 2012a).

Altıncı farklılık, ABD'de Parlamento'nun iki meclisli olmasına karşılık AKP önerisinde tek meclise yer verilmiş olmasıdır. ABD'de Kongre'nin iki meclisli olması, yasa yapma sürecinin daha müzakereci bir tarzda yürütmesine hizmet etmektedir (Eroğul, 1997: 70-86). Diğer yandan, ikinci meclis azınlıktaki grupların ve küçük eyaletlerin temsiline olanak tanıyarak, çoğunluk hakimiyetini sınırlayacak ve çoğulculuğu güçlendirecektir (Köker, 2012a; Erdoğan, 2013: 545; Lijphart, 1996). Dolayısıyla, AKP taslağında ikinci meclise yer verilmemesi önemli bir eksiklik oluşturmaktadır (Bumin, 2012).

3. AKP Taslağının İç Mantiğı

AKP tarafından hazırlanan başkanlık sistemi taslağının, ABD başkanlık sistemiyle karşılaştırmalı olarak incelenmesi önemli yararlar sağlamaktadır. Ancak, bununla yetinilmeyip, AKP taslağının iç mantığının ortaya çıkartılması da gerekmektedir. Çalışmanın

bu bölümünde, taslağın nasıl bir siyasal rejim öngördüğü ele alınacaktır. Bu incelemede, öncelikle, yürütme-yasama ilişkileri ve yürütme-yargı ilişkilerine odaklanılacaktır.

Yürütme ile yasama ilişkileri açısından ilk dikkat çeken nokta, Meclis seçimleri ile Başkanlık seçimlerinin birlikte yapılmasının öngörülmüş olmasıdır. Bu düzenleme, kamuoyunda yapılan tartışmalarda da, Başkan'ın, partisinin Meclis grubu üzerindeki denetimini sürdürmeye yönelik bir düzenleme olarak görülmüştür (Köker, 2012a; Berkan, 2012b; Tezkan, 2012). Dolayısıyla, seçimi kazanarak Başkan olan kişinin, aynı zamanda, partisinin Meclis grubu aracılığıyla yasama organında da hakimiyete sahip olmasının amaçlanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, kuvvetler ayrılığı ilkesi açısından en çok eleştiri alan noktalardan biridir. Zira, Başkan'ın partisi aracılığıyla Meclis'i de denetleyebilmesi, kuvvetler ayrılığı ilkesini işlemez kılan, iktidar yoğunlaşmasına yol açan ve çoğunluk tahakkümüne kapı aralayan bir düzenleme olarak görülmektedir (Polataoğlu, 2013: 12; Akyol, 2012b, 2012c). Nitekim, AKP taslağında, ABD başkanlık sisteminde bu durumu engellemek için konan kuralların hiçbirine yer verilmemiştir. Bu durumda, Başkan'ın partisi ve partisinin meclis grubu üzerinde tam bir hakimiyet kurmasını engelleyecek hiçbir önlem alınmamış olmaktadır. Böylece, Başkan'ın aynı zamanda Meclis'i de kontrol etmesiyle ortaya çıkacak iktidar yoğunlaşmasının "çoğunluk tahakkümü"ne kapı aralayacağı söylenebilir (Köker, 2012a; Ergil, 2013: 379-380; Tanör, 1997: 70-75).

Bununla birlikte, AKP taslağında, Başkanlık seçimi ile Meclis seçiminin birlikte yapılmasının öngörülmesi, Başkan seçilen kişinin partisinin Meclis'te çoğunluğu sağlamasını garanti etmemektedir. Eğer, Başkan seçilen kişinin partisi Meclis'te çoğunluğu sağlayamazsa ve Meclis'teki diğer parti grupları Başkan karşısında birlikte hareket ederek bir muhalefet bloku oluştururlarsa, bu durumda Başkan ile Meclis arasında çatışma çıkması olasılığı gündeme gelebilecektir.

AKP taslağına bakıldığında, aslında bu olasılık göz önünde bulundurularak pek çok önlem alındığı, Başkan'ı Meclis karşısında güçlendirmek için ABD başkanlık sisteminde bulunmayan (ve bu nedenle de başkanlık sistemiyle bağdaşmaz bulunup eleştirilen) pek çok yetki verildiği görülmektedir. Bu kapsamda, ilk olarak Başkan'ın yürütmeye ilişkin atama yetkileri sayılabilir. Bakanları ve kamu yöneticilerini, yurtdışı temsilcilerini, YÖK üyelerinin yarısını ve üniversite rektörlerini atama yetkisi Başkan'a verilmiştir. ABD'de Senato onayına tabi kılınan bu atama yetkilerinin, AKP taslağında Başkan tarafından tek başına yapılabilmesi öngörülmüştür.

AKP taslağında yasama-yürütme ilişkilerine ilişkin pek çok düzenleme de, Başkan ile Meclis çoğunluğunun farklı partilerde olması durumunda, Başkan'ı Meclis'e karşı üstün kılmak üzere kurgulanmış görünmektedir. Bu çerçevede, Başkan'ın yasa yapma sürecine ilişkin yetkileri ele alınabilir. Başkan, Meclis'çe kabul edilen herhangi bir yasayı benimsemediği durumda, tekrar görüşülmek üzere Meclis'e geri gönderebilir. Bu durumda, Meclis'in yasada ısrar edebilmesi için, üye tamsayısının 3/5 çoğunluğuyla tekrar kabul etmesi gerekecektir. Dolayısıyla, Başkan'ın istemediği bir yasanın kabul edilmesi iyice zorlaşmaktadır (Akyol, 2012b, 2012c). Meclis'in Başkan tarafından geri gönderilen yasa tasarısını 3/5 çoğunlukla yeniden kabul etmesi durumunda ise, Başkan, Meclis'in kabul ettiği yasanın Anayasa'ya aykırılığı iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne dava açabilecek ya da yasayı halkoyuna sunabilecektir.

Başkan ile Meclis çoğunluğu arasında çatışma durumunda bir başka olasılık, Başkan'ın istediği bir yasanın Meclis tarafından çıkartılmaması durumudur. Böylesi durumlar için, Başkan'a "başkanlık kararnamesi" çıkartma yetkisi verilmiştir. Başkan, hakkında "uygulanabilir açık yasal hüküm bulunmayan" konularda "başkanlık kararnamesi" çıkartabilecektir. Üstelik, "başkanlık kararnameleri" için, mevcut Anayasa'da "kanun hükmünde kararnameler" için öngörülen düzenlemelerin (Meclis'in yetki kanunu ile Başkan'a kararname çıkartması için yetki vermesi, yetki kanununda kararnamenin amaç, kapsam, süre gibi sınırlarının belirlenmesi, Meclis'in başkanlık kararnamelerini öncelikle görüşerek yasalaştırması vb.) hiçbirine yer verilmemiştir. AKP taslağının Başkan'a verdiği başkanlık kararnamesi çıkartma yetkisi pek çok uzman tarafından "yasama yetkisinin gaspı" sayılarak eleştirilmiştir (Özbudun, 2012; 2013c; Köker, 2012b; Teziç, 2013: 371; Erdoğan, 2013: 546; Akçalı, 2013: 407; Gözler, 2000). Meclis'in bu durum karşısında başvurabileceği birkaç yol bulunmaktadır. Meclis, ilk olarak o konuda yasal bir düzenleme yapabilecektir. Zira, aynı konuda hem yasal düzenleme hem de başkanlık kararnamesi bulunması durumunda yasa hükümleri geçerli olacaktır. (Ancak, Başkan Meclis'in yaptığı yasayı beğenmezse geri gönderme ve gerekirse diğer engelleme yollarını kullanabilecektir.) Meclis'in bu durum karşısında başvurabileceği diğer yollar, başkanlık kararnamesinin iptali için Anayasa Mahkemesi'ne iptal davası açmak ve başkanlık kararnamesinin iptali için halkoylamasına gitmek olarak sayılmıştır. Ancak, Meclis'in başkanlık kararnamesinin iptali için halkoylamasına gitmesi olanağı, yılda yalnızca bir defayla sınırlandırıldığından, etkisiz kalabilecektir.

AKP taslağı, ayrıca, “başkanlık kararnamesi” ile düzenlenecek istisnai bir alan yaratmıştır. Taslağa göre, bakanlıkların kuruluş ve teşkilat yapılarının “başkanlık kararnamesi” ile düzenlenmesi öngörülmektedir. Mevcut Anayasa’da yasayla düzenlenmek zorunda olan bu konunun, taslakta başkanlık kararnameleri ile düzenlenmesinin öngörülmesi de, Meclis’in yasama yetkisini daraltan ve Başkan’ı Meclis karşısında güçlendiren bir yetkidir.

Başkan’a tanınan bir başka yetki bulunmakta ki, bu yetki de Meclis ile Başkan arasında çatışma çıkması durumunda Başkan tarafından etkili bir şekilde kullanılabilir (Erdoğan, 2013: 547). AKP taslağına göre, olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilan etme yetkisi tek başına Başkan tarafından kullanılacaktır. Üstelik, Başkan, olağanüstü hal kararnamesi veya sıkıyönetim kararnamesi çıkartma yetkisine de sahip olacaktır. Oysa, mevcut Anayasa’ya göre, gerek olağanüstü hal ve sıkıyönetim ilanı kararları, gerekse bu durumlarda çıkartılacak kanun hükmünde kararnameler, ivedilikle ve öncelikle Meclis onayına sunulmak zorundadır. Meclis gerekli görürse bu kararları ve kanun hükmünde kararnameleri kaldırma yetkisine sahiptir. AKP taslağı ise, olağanüstü hal ya da sıkıyönetim ilanı durumunda bütün yetkiyi Başkan’a vermekte, Meclis ise Başkan’a tabi duruma düşmektedir. Olağanüstü yönetim usüllerinin, Başkan ile Meclis arasındaki çatışmanın ülkeyi krize sürüklediği durumlarda gündeme gelmesi halinde ise, Başkan’ı Meclis’e karşı üstün konuma geçirerek, Başkan lehine bir düzenleme getirmektedir.

Yasama-yürütme ilişkileri kapsamındaki bir başka başlık Meclis’in yürütme üzerindeki denetim yetkileridir. AKP taslağında, bu kapsamda sayılan tek denetim yetkisi “meclis araştırması” olmuştur. Oysa, mevcut Anayasa’da, “soru”, “gensoru”, “genel görüşme” ve “meclis soruşturması” gibi başka denetim yöntemleri de bulunmaktadır. AKP taslağı, “soruşturma” yöntemine ise yalnızca Başkan’la sınırlı olarak yer vermiştir. Bakanlar ve diğer kamu yöneticileri hakkında Meclis soruşturması yapılabilmesi öngörülmemiştir. Üstelik, soruşturmanın açılması 2/3 çoğunluğa, Yüce Divan’a sevk kararı da 3/4 çoğunluğa tabi kılınmıştır ki, bu çoğunluklara ulaşılması da oldukça zordur. Dolayısıyla, AKP taslağı, yasamanın yürütme üzerindeki denetim yetkilerini oldukça sınırlı tutmuştur. Bu nedenle, Başkan ile Meclis arasında bir çatışma çıktığında, Meclis’in Başkan’ı ya da bakanlarını ve bürokratlarını görevden uzaklaştırabilmesi iyice zorlaştırılmıştır.

AKP taslağı, Başkan ile Meclis çoğunluğu arasında yaşanan çatışmanın bir krize varması durumunda, krizi çözmek üzere, erken seçime gitme olanağını da getirmektedir. Buna göre, hem Başkan hem de Meclis, erken seçime gidilerek hem Başkanlık seçiminin hem de

Meclis seçiminin birlikte yenilenmesine karar verme yetkisiyle donatılmıştır. Bu düzenleme, başkanlık sisteminin ideal tipi olan ABD’de sözkonusu olmayan bir mekanizma olması nedeniyle eleştirilere uğramıştır (Özbudun, 2012, 2013c; Akyol, 2012b, 2012c; Sartori, 1997: 113-115). Ancak, taslak, Başkan ile Meclis arasında çatışma çıkması olasılığına karşı önlemler alınmasını öncelikli bir başlık olarak gördüğü için (Kuzu, 2013: 45), bu durum pek de şaşırtıcı görünmemektedir.

Diğer taraftan, taslakta olası kriz durumlarında erken seçime gidilerek krize çözüm bulunmasının öngörülmesinde, Türk siyasal kültüründen kaynaklı sorunlar da etkili olmuştur. Başkan ile Meclis çoğunluğunun farklı partilerden olması durumunda, Türk siyasal kültüründe uzlaşma kültürünün yerleşmemesi, siyasetin gerginlikler üzerine bina edilmesi ve çatışmacı kültür çözüm üretilebilmesini imkansızlaştırmaktadır. Oysa, böylesi durumlarda ABD başkanlık sisteminde, Başkan istediği yasaları çıkartmak ve bütçesini geçirmek için muhalefet milletvekillerinden destek alabilmektedir (Sartori, 1997: 119-120; Özbudun, 2013c). Fransız yarı-başkanlık sisteminde de, Cumhurbaşkanı’nın yetkilerinden bir bölümünü kullanmayarak fiili bir parlamentarizm uygulanmasıyla soruna çözüm üretilebilmektedir (Civaoğlu, 2012a). AKP taslağının bu soruna bulduğu çözüm ise erken seçime gidilerek hem Meclis’in hem de Başkan’ın yenilenmesi olmuştur (Kuzu, 2013: 45). Ancak, bu yöntem krizin çözümüne her zaman yetmeyebilir.

AKP taslağının en çok tartışılan ve eleştiriye uğrayan başlıklarından biri de yargıya ilişkin düzenlemeler oldu. Bu kapsamda, Başkan’a ve Meclis’e verilen atama yetkileri dikkat çekmektedir. Taslak, mevcut sistemde hakim ve savcıların atama, terfi ve disiplin işlerine bakan Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu’nu (HSYK), Hakimler ve Savcılar Kurulu (HSK) adıyla korumaktadır. Mevcut Anayasa’da 2010 yılında yapılan referandumla kabul edilen düzenlemeye göre, HSYK’nin 22 üyesinden 4’ü Cumhurbaşkanı, 3’ü Yargıtay Genel Kurulu, 2’si Danıştay Genel Kurulu, 1’i Türkiye Adalet Akademisi Genel Kurulu, 7’si adli yargı hakim ve savcıları, 3’ü de idari yargı hakim ve savcılarınca seçilmektedir. Adalet Bakanı ve Müsteşarı da Kurul’un doğal üyesidir (Madde 159). AKP taslağı ise, Kurul’un 22 üyesinden 7’sinin Başkan, 7’sinin Meclis çoğunluğu, 6 üyenin de alt derece hakim ve savcılarınca seçilmesini öngörmektedir. Adalet Bakanı ve Müsteşarı Kurul’un doğal üyesi olmaya devam ederken, Teftiş Kurulu Başkanı ve müfettişlerin de Kurul Başkanı (Adalet Bakanı) tarafından atanması hükme bağlanmaktadır.

HSK konusunda ilk tartışılmalı nokta, Adalet Bakanı ve Müsteşar’ın kurulun doğal üyesi olmaya devam etmesidir. Adalet Bakanının Kurul Başkanı olması, Kurul’un gündemini

belirlemesi, Teftiş Kurulu Başkanı ve müfettişleri atama yetkisini elinde tutması, uzun zamandır, siyasi iktidarın yargıya müdahalesine imkân tanıdığı ve yargı bağımsızlığına zarar verdiği gerekçesiyle eleştiriye uğramaktadır (Türmen, 2011; Akyol, 2013a, 2013b, 2013c).

AKP taslağı, HSK'ya üye seçiminde önemli değişiklikler öngörmektedir. Anayasa'da 2010 yılında referandum sonucunda yapılan değişiklikle, HSYK üye seçiminde ağırlık yargı mensuplarına verilmiş, siyasal makamlarca yapılan atamalar Cumhurbaşkanı'nın yapacağı 4 atama ile doğal üyelere ibaret bırakılmıştı. Bu düzenleme savunulurken, Avrupa Konseyi Tavsiye Kararı ve Venedik Komisyonu Adli Atamalar Raporu'nda, "yargı kurulu üyelerinin çoğunluğunun bizzat yargı tarafından seçilmesi" yönündeki tavsiye kararına atıf yapılıyordu (Akyol, 2013a, 2013b). Oysa, AKP taslağında, HSK'nın oluşumuna bakıldığında, 7 üyenin Başkan tarafından, 7 üyenin de Meclis çoğunluğu tarafından seçilmesi öngörülmektedir. Hakim ve savcılar tarafından seçilecek üye sayısı ise yalnızca 6 olarak belirlenmiştir. Bu düzenleme, HSK üyelerinin seçiminde siyasal makamlara ağırlık verdiği için eleştiriye uğramaktadır. Prof. Dr. Ergun Özbudun'a göre, HSK üyelerinin çoğunluğunun siyasal makamlarca seçilmesi, Batı demokrasilerindeki uygulamalara ters olup, yargı bağımsızlığı ilkesine aykırı bir düzenleme oluşturmaktadır (Özbudun, 2013c). Taha Akyol'a göre de, AKP taslağı, HSK'yı siyasal etkilere açık hale getirerek, siyasal gücün belirleyeceği bir HSK oluşturmayı amaçlamaktadır (Akyol, 2013a, 2013b).

HSK'nın oluşumu konusunda eleştirilen bir başka nokta, Meclis tarafından seçilecek 7 üyenin seçim yöntemi konusudur. Taslağa göre, Meclis'in HSK'nın 7 üyesini seçiminde ilk turda 2/3 çoğunluk aranacak, bu çoğunluğun sağlanamaması durumunda ise, ikinci tura geçilerek, oy çokluğu ile seçim yapılacaktır. Bu düzenlemeyi eleştiren Özbudun ve Türmen, Meclis'in yargıya yapacağı seçimlerde basit çoğunluk yerine, 3/5 ya da 2/3 gibi nitelikli çoğunluk aranmasını önererek, bunun üyelerin seçiminde mutabakat sağlanmasını gerekli kılacağına dikkat çekmişlerdir (Özbudun, 2013c; Türmen, 2013)

AKP taslağının Anayasa Mahkemesi'ne ilişkin hükümleri de tartışma yaratmıştır. Anayasa Mahkemesi konusundaki ilk eleştiri, 17 üyeden 8'inin Başkan, 9'unun da Meclis tarafından seçilmesinin öngörülmesi noktasındadır. Bu düzenlemenin Anayasa Mahkemesi'nin tarafsızlığına gölge düşürebileceği kuşkusuna dile getirilmiştir (Akyol, 2013a, 2013b; Özbudun, 2013c). Taha Akyol, ayrıca, ana muhalefet partisinin dava açma yetkisinin kaldırılmasını, dava açılması için 110 milletvekilinin imzasının bulunması koşulunun getirilmesini ve Anayasa Mahkemesi'nin anayasa değişikliklerini sadece esastan değil, şekil yönünden inceleme yetkisinin de kaldırılmasını da eleştirmiştir (Akyol, 2013a, 2013b). Yazar

Mehmet Tezkan ise, taslağı, Anayasa Mahkemesi'nin yürütmeyi durdurma kararı verme yetkisinin kaldırılması ve gerekçeli karar yayınlanmadan kararını açıklamasının engellenmesi nedeniyle eleştirmiştir. Tezkan'a göre, bu düzenlemeler, yasaların ve başkanlık kararnamelerinin iptal sürecini uzatacak, böylece iptal edilene kadar uygulanıp amaca ulaşılması sağlanacaktır (Tezkan, 2013).

Taslağın yargı konusundaki bir başka tartışmalı düzenlemesi, Danıştay ile Yargıtay'ın yeni kurulacak Temyiz Mahkemesi çatısı altında birleştirilmesi olmuştur. Özbudun, bu değişikliğe neden gerek duyulduğunun kamuoyunca anlaşılmadığını belirterek, Danıştay'ın kaldırılmasına karşı olduğunu açıklamıştır (Özbudun, 2013b). Yazar Kürşat Bumin de, Danıştay'ın kaldırılmasına karşı çıkarken, gerekçe olarak idarenin tasarruflarının yargısal denetiminin demokratikleşme ve yurttaş hakları açısından önemine dikkat çekmiştir (Bumin, 2013). Taha Akyol ise, Temyiz Mahkemesi üyelerinin $\frac{3}{4}$ 'ünün HSK, $\frac{1}{4}$ 'ünün ise Başkan tarafından seçilecek olmasını eleştirmiştir. Akyol'a göre, Temyiz Mahkemesi üyelerinin çoğunluğunun siyasal etki altındaki HSK tarafından seçilmesi, Temyiz Mahkemesi'nin tarafsızlığını tartışmalı hale getirecektir (Akyol, 2013a, 2013b).

AKP taslağının yargıya ilişkin bu düzenlemeleri, gerek HSK'nin, gerek Anayasa Mahkemesi'nin, gerekse Temyiz Mahkemesi'nin siyasal etki altına girmesine yol açacağı, yargı organlarının tarafsızlığına ve bağımsızlığına gölge düşeceği kaygılarını beslemektedir (Akyol, 2013a, 2013b, 2013c; Üskül, 2013: 535). Bu nedenle de, başkanlık sisteminin mantığıyla bağdaşmayan, iktidarın bir merkezde yoğunlaşmasına yol açan bir düzenleme olarak görülmektedir (Özbudun, 2013c). Oysa, başkanlık sisteminde yargı bağımsızlığı kuvvetler ayrılığı ilkesi açısından daha da büyük önem taşımakta (Ortaylı, 2012), iktidarın sınırlandırılması ve birey hak ve özgürlüklerinin korunması açısından en önemli güvencelerden birini teşkil etmektedir (Türmen, 2010).

4. Başkanlık Sistemi ve Yönetilebilirlik

Başkanlık sistemi savunulurken, öne sürülen temel görüşlerden biri, yürütmenin güçlendirilmesinin ancak başkanlık sistemiyle sağlanabileceğidir. Bu görüşe göre, parlamenter sistem koalisyon hükümetlerine yol açmakta, koalisyon hükümetleri ise uyumsuz olduğu için sorunların çözümüne yönelik hiçbir adım atamamakta ve sonuçta başarısız olmaktadır (Kuzu, 2013). Bu görüşün temsilcilerinden biri olan Yiğit Bulut'a göre, ülkenin en temel sorunu güçsüz hükümetler ve kudretsiz başbakanlardır. Bu sorunun çözümünü

başkanlık sisteminde gören Bulut, başkanlık sisteminin güçlü başkan ve güçlü devlet sağlayacağını savunmaktadır (Bulut, 2012).

Başkanlık sistemine geçişi, yürütmenin güçlendirilmesiyle bağlantılandırılan farklı bir yaklaşım bazı sol kanat aydınlar tarafından dile getirilmektedir. Prof. Dr. Raşit Kaya, başkanlık sisteminde somutlaşan güçlü yürütme arayışlarının temelinde, neoliberal ekonominin gereklerinin yerine getirilmesi arayışlarının olduğunu belirtmektedir (Kaya, 2013). Benzer şekilde, Bryan Evans da, neoliberal reform sürecinin başarılı olabilmesi için, bürokrasinin siyasi birliğinin sağlanması ve merkezileşmenin gerekli olduğunu savunmaktadır. Evans'a göre, neoliberalizm, siyasal iktidarın ve karar verme gücünün devletin zirvesinde merkezileşmesini getirdiğinden, yürütmenin güçlendirilmesi için başkanlık sistemi işlevsel bir seçenek oluşturmaktadır³ (Evans, 2011).

Bu görüşlere karşıt bir yorum ise Şahin Alpay'dan gelmiştir. Türkiye'nin köklü reformlara ve dolayısıyla güçlü yürütme organına ihtiyacı olduğu görüşünü paylaşan Alpay'a göre, bunu da ancak parlamenter sistem sağlayabilir. Parlamenter sistemde yürütmenin başı olan başbakan parlamentodan çıktığı ve hükümet parlamentonun güvenine dayandığı için, yürütme ile yasama organı arasında uyumsuzluk söz konusu olmamaktadır. Dolayısıyla, hükümet parlamentonun desteğini sağlamakta sorun yaşamamaktadır. Oysa başkanlık sistemlerinde, başkan ile parlamento çoğunluğunun farklı partilerden olması halinde, yürütme yasamanın desteğini sağlamakta zorlanmaktadır. Dolayısıyla, hükümetin parlamentonun desteğine dayanması nedeniyle, parlamenter sistem başkanlık sistemine göre yürütmeyi daha güçlü konuma getirmektedir (Alpay, 2010). Alpay'ın bu görüşü Duverger tarafından da desteklenmektedir. Duverger, İngiltere Başbakanı'nın ABD Başkanı'na göre daha güçlü olduğunu belirtmiştir. Bu görüşünü gerekçelendirirken, İngiltere Başbakanı'nın partisi aracılığıyla hem parlamentoyu hem de hükümeti kontrol ettiğini, buna karşılık ABD'de

³ Duverger, yürütmenin güçlendirilmesiyle ekonomik model arasında bağlantı kurmuştur. Duverger, kapitalizmin rekabetçi aşamasında serbest piyasa ve liberal devlet modelinin geçerli olduğunu, bu modelin de güçlü yürütmeye ihtiyaç duymadığını belirtmiştir. Duverger'e göre, kapitalizmin tekelci aşamasıyla birlikte güçlü bir devlete ihtiyaç duyulmuştur. Planlama, kitlesel üretim ve kitlesel tüketim gibi politikalar devlete önemli ekonomik görevler yüklemiştir. Böylece, tekelci kapitalizm aşamasında güçlü yürütme arayışları ortaya çıkmıştır. Duverger, ABD'de ve İngiltere'de güçlü yürütme arayışlarının 1930'larda, Fransa'da ise 1958 ve 1962 Anayasa reformlarıyla sonuca ulaştığını belirtmiştir. Duverger'e göre, kitle iletişim araçları ve yeni korporatizmle desteklenen yürütme organı, bir "seçilmiş kral" ortaya çıkartır ve parlamento karşısında giderek ağırlık kazanır (Duverger, 1986).

Poulantzas ise, 1970'lerde yaşanan dünya ekonomik bunalımı sonucunda Batı dünyasında yeni bir devlet biçiminin ortaya çıktığını belirterek, bu devlet modelini "otoriter devletçilik" olarak adlandırmıştır. Poulantzas'a göre, bu devlet biçiminin en temel özellikleri, yürütmenin ve bürokrasinin ağırlığı artarken, parlamento ve siyasal partilerin ağırlığının azalmasıdır (Poulantzas, 2007: 227-277).

partiler disiplinsiz olduğu için Başkan'ın Kongre'yi kontrol edemediğini vurgulamıştır (Duverger, 1986: 105).

Güçlü yürütme arayışları açısından vurgulanması gereken ikinci nokta, “güçlü yürütme” anlayışının uygulamaya geçirilebilmesi için, başkanlık sistemi, yarı-başkanlık sistemi ya da parlamenter sistemden herhangi birinin tercih edilmesinin zorunlu olmadığıdır. Duverger'in de belirttiği üzere, her üç sistem de, yürütmeyi güçlendirecek biçimde düzenlenebilmektedir (Duverger, 1986: 8-12; Gözler, 2000). Liberal demokrasilerde, yürütmenin güçlendirilmesi, esasen, tek parti iktidarına dayanan “çoğunlukçu demokrasi anlayışı”nın hakim kılınmasından geçmektedir. Bunun için de, seçim sistemi ve parti sistemi, hükümet sistemine göre, daha önemli bir faktör olmaktadır.

Çoğunlukçu demokrasi anlayışının uygulanmasında, seçim sistemi olarak “dar bölge çoğunluk sistemi”nin benimsenmesi en etkili yöntem olmaktadır. Dar bölge çoğunluk sistemi parti sisteminin iki partili ya da hakim partili yönde evrilmesinde genellikle başarılı olan bir yöntemdir. Buna karşılık, siyasal kültür ve siyasal dengeler her ülkede ve her zaman çoğunluk hakimiyetinin sağlanmasına olanak tanımayabilmektedir. Çoğunlukçu demokrasi anlayışının uygulanamadığı durumlar, her üç hükümet sisteminde de sözkonusu olabilmektedir. Parlamenter sistemde koalisyon hükümetlerine başvurulmak zorunda kalınması bunun tipik örneğidir. Ancak bu sorun parlamenter sistemle sınırlı değildir. Başkanlık sisteminde Başkan ile Parlamento çoğunluğunun farklı partilerde olması da çoğunlukçu anlayışın uygulanamadığı duruma örnek oluşturur. Yarı-başkanlık sisteminde Cumhurbaşkanı ile Parlamento çoğunluğunun ve hükümetin farklı partilerde olması da yine çoğunlukçuluğun işlemediği bir durumdur. Dolayısıyla, çoğunlukçu demokrasi anlayışını mutlaka başarıya götüreceğ bir hükümet sistemi bulunmamaktadır. Dolayısıyla, hükümet sistemlerini, tek başına bütün sorunları çözecek bir sihirli formül olarak görmemek gerekir. Bu tür durumlarda, her üç hükümet sisteminde de, tek çözüm, partiler arası uzlaşmaya varmaktan geçmektedir.

Hükümet sistemi ile seçim sistemi arasındaki ilişkilere bakıldığında, parlamenter sistemde nisbi seçim sisteminin uygulanmasının çoğulcu parti sistemini ve koalisyon hükümetini kolaylaştırdığı söylenebilir⁴. Dar bölge seçim sisteminin de iki partili sistemi (ya

---

⁴ Koalisyon hükümetlerini “normal dışı” bir vaka saymak anlamlı değildir. Koalisyon hükümetlerinin başarılı olduğu ve daha tercih edilir bir seçenek olarak görüldüğü ülkeler ve durumlar da istisna değildir. Diğer taraftan, koalisyon hükümetlerinin başarısız olduğu durumlar da yok değildir elbette. Ancak, Prof. Dr. İter Turan'ın da belirttiği üzere, koalisyon hükümetleriyle krizler arasındaki neden-sonuç ilişkisi çoğu zaman yanlış kurulabilmektedir. Koalisyon hükümetleri, krizin nedeni olmaktan çok sonucu olabilmektedir. Çoğu durumda, aynı kriz koşullarında parlamenter sistem yerine başkanlık

da hakim parti sistemi) ve tek parti hükümetini kolaylaştırdığı kabul edilebilir (Gözler, 2000; Alpay, 2010). Ancak, bu ilişki, bir zorunluluk ilişkisi olarak anlaşılmamalıdır; nisbi seçim sistemiyle tek parti hükümeti, dar bölge çoğunluk sistemiyle de koalisyon hükümeti kurulması da mümkündür.

Başkanlık sistemi açısından bakıldığında, dar bölge çoğunluk sistemi ve iki partili sistemin başkanlık sisteminin işleyişini kolaylaştırdığı kabul edilmektedir (Sartori, 1997: 228-230; Alkan, 2013: 783). Ancak, yine de, Başkan ile Parlamento çoğunluğu farklı partilerden olabilir. Bu durumda ise, partilerin ideolojik olarak katı ve disiplinli olmaması sistemin işleyişini kolaylaştırabilir (Sartori, 1997: 127). Buna karşılık, nisbi seçim sistemi ve çoğulcu parti sistemi başkanlık sisteminin işleyişini zorlaştırır. Partilerin ideolojik ve disiplinli olması ile partiler arası kutuplaşma da başkanlık sisteminin tıkanmasına neden olabilir (Sartori, 1997: 228-230; Akçalı, 2013: 410-411). Nitekim, Sartori, Latin Amerika ülkelerinde başkanlık sisteminin başarılı olamamasının temel nedeni olarak, parti sisteminin başkanlık sistemine uygun olmamasını göstermiştir (Sartori, 1997: 125).

Görüldüğü üzere, başkanlık sistemine geçişin, güçlü yürütme arayışlarına çözüm oluşturması düşüncesi her zaman geçerlilik kazanamayabilmektedir. Dolayısıyla, bu tür durumlarda, güçlü yürütmeye tek parti iktidarıyla ulaşma çabasından vazgeçerek, siyasette uzlaşmacı çözümler geliştirme ve uzlaşma kültürünü güçlendirme çözümünü kabullenmekten başka çare kalmamaktadır.

Başkanlık sisteminin meşrulaştırılmasında ortaya atılan bir başka argüman, parlamenter sistemin koalisyon hükümetlerine yol açtığı, koalisyonların başarısız olması sonucunda da ülkenin ekonomik ve siyasal krizlere girdiği varsayımına dayanmaktadır (Kuzu, 2013: 34-36; Karaalioğlu, 2012). Bu görüşe, Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu'nun yaptığı gibi, koalisyonların demokrasinin gereği olduğu, dolayısıyla koalisyonlara karşı olmanın demokrasiye inancın şüpheli olduğunun kanıtı olduğunu söyleyerek (Kalaycıoğlu, 2011) doğrudan karşı çıkan görüşler olduğu gibi, başkanlık sisteminin krizlerle başa çıkma kapasitesini tartışmaya açan yazarlar da bulunmaktadır.

Bu çerçevede, öne sürülen ilk argüman, başkanlık sisteminin “ya hep ya hiç” kuralına dayanması, kazananın her şeyi kazanması, kaybedenin de her şeyi kaybetmesi nedeniyle,

---

sistemi olsaydı da, daha iyi bir çözüm bulunabileceğini ileri sürmek kolay değildir. Hatta bazı durumlarda, parlamenter sistemin krizlerle başa çıkmakta başkanlık sistemine göre daha başarılı olduğu söylenebilir (Turan, 2013: 529; Özdalga, 2013). Ama, unutulmamalı ki, hükümet sistemi ne olursa olsun, asıl çözüm partiler arası uzlaşmadan geçmektedir.

etnik, dinsel, siyasi, ideolojik vb. farklılıkları kutuplaşmaya dönüştürdüğü ve kutuplaşmaları körüklediğidir. Buna göre, kutuplara bölünmüş ve uzlaşma kültürünün zayıf olduğu ülkelerde, başkanlık sistemi çatışmaları daha da arttıracaktır (Türmen, 2012; Çarkoğlu, 2013; Yüzbaşıoğlu, 2012; Gözler, 2000; Üskül, 2013: 533; Yazıcı, 2013: 540; Tosun ve Erdoğan Tosun, 2013: 608-609). Başkanlık sisteminin otoriter bir tek adam yönetimine dönüşmesi durumunda da, siyaset büsbütün kutuplaşır (Alpay, 2012).

Bu doğrultuda ikinci argüman, parlamenter sistemin başkanlık sistemine göre daha uzun ömürlü ve krizlere karşı daha dayanıklı olduğudur. Parlamenter sistemde hükümetin parlamentodaki desteğini yitirmesiyle doğan krizler, hükümet kriziyle sınırlı kalır ve hükümet değişikliğiyle aşılır. Parlamentoda hükümet için yapılan güven oylaması sisteme esneklik kazandırır. Yeni bir hükümetin kurulamaması durumunda da erken seçime gidilerek çözüme ulaşılır. Böylece, hükümet krizleri rejim krizine dönüşmeden aşılmış olur (Sartori, 1997: 126; Özbudun, 2013a: 207-208; CHP, 2011).

Başkanlık sisteminde ise, Başkan ile Meclis çoğunluğunun aynı partiden olması durumunda “çoğunluk despotizmi”, Başkan ile Meclis çoğunluğunun farklı partilerden olması durumunda da “çatışma” çıkması tehlikesi gündeme gelmektedir (Tanör, 1997: 70-75; Özbudun, 2013a: 209). Özellikle, Latin Amerika örnekleri, Başkan ile Meclis çoğunluğunun farklı partilerin elinde olması durumunda, sistem esnek olmadığı için çatışma ve kriz olasılığının daha yüksek olduğunu göstermektedir (Sartori, 1997: 117; Türmen, 2012; Özdalga, 2013). Başkanlık sisteminde, böylesi siyasal ve anayasal kriz durumlarında, erken seçime gidilemediğinde, askeri darbe olasılığı artacaktır (Gözler, 2000; Ergil, 2013: 374-375; Tosun ve Erdoğan Tosun, 2013: 610; Akçalı, 2013: 407; Alpay, 2012). Nitekim, AKP taslağı da, kriz olasılığına karşı, hem Başkan’a hem de Meclis’e erken seçime gitme yetkisi vererek çözüm bulmaya çalışmıştır. Ancak, bu durumda da, başkanlık sisteminin hükümet istikrarı sağlama avantajı ortadan kalkmış olmaktadır.

5. Başkanlık Sistemi ve Otoriterizm

Başkanlık sisteminin savunusunda güçlü yürütme ve siyasal istikrar vurgularının öne çıkması, karşıt bir eleştiriyi de harekete geçirmiş bulunmaktadır. AKP’nin anayasa taslağıyla ilgili tartışmalarda oldukça yaygın olan bu görüşe göre, önerinin otoriter bir siyaset anlayışına dayandığı ve demokratikleşme açısından olumsuz sonuçlar doğuracağı ileri sürülmektedir (Kaya, 2013).

Taslağa yönelik otoriterizm eleştirilerinde, ilk olarak, iktidarın kişiselleştiği bir “tek adam yönetimi”ne (*başkanlı sistem*) kapı aralayacağı kaygıları dile getirilmektedir (Köker, 2012b; Turan, 2013: 528; Ergil, 2013: 380; Erdoğan, 2013: 547; Tosun ve Erdoğan Tosun, 2013).

Bu çerçevede ilk olarak Prof. Dr. İlder Turan’ın görüşleri üzerinde durulabilir. Turan’a göre, başkanlık sistemi isteklerinin temelinde, Erdoğan’ın hem Cumhurbaşkanı’nın şeref yönünü, hem de Başbakan’ın icra yetkilerini alarak, icra yetkileriyle donatılmış bir Cumhurbaşkanı olmayı istemesi yatmaktadır. Bu durum, Başkan’ın aşırıya kaçan yetkilerle donatılmasına yol açmaktadır (Turan, 2012).

Prof. Dr. Ali Çarkoğlu da Başkan’a verilen yetkileri aşırı bulmaktadır. Çarkoğlu’na göre, AKP’nin taslağı, yürütmenin daha da güçlenerek yargı ve yasama üzerinde hâkimiyet kurduğu, kuvvetler ayrılığının iyice zayıfladığı bir sistem öngörmektedir (Çarkoğlu, 2013). Taha Akyol ise, AKP taslağının Başkanı aşırı yetkilendirerek, kuvvetler ayrılığı ve denge-denetim ilkelerini ihlal ettiğini vurgulamaktadır. Akyol’a göre, bu durum otoriterleşme (*illiberal demokrasi* - seçimli otoriterlik) kaygısı yaratmaktadır (Akyol, 2012a). Bu yorumlara, Prof. Dr. Fuat Keyman da, kuvvetler ayrılığı ilkesinin işlemediği, “kuvvetler birliği” ilkesine dayalı toplumlarda totaliterizme kayış olacağını vurgulayarak katılmaktadır (Keyman, 2012).

Prof. Dr. Ali Bayramoğlu ise, Erdoğan’ın başkanlık sistemini istemesinin nedenini, “ataerkil siyaset anlayışı” ve “tek adam merkezli iktidar pratiğine” uygun karar alma süreçlerinin devamını sağlama amacıyla açıklamaktadır. Bayramoğlu’na göre, bunun sonucu, siyasal karar alma mekanizmalarının daha da merkezileşmesi ve kurumlaşması olacaktır (Bayramoğlu, 2012). Prof. Dr. İbrahim Kaboğlu da, AKP önerisini, başkanlık ya da yarı-başkanlık sistemleriyle bağdaşmayan bir “kişisel iktidar” projesi olarak nitelemiştir. Kaboğlu’na göre, bu taslağın uygulamaya geçmesi durumunda demokrasi standartları dışına kayma olasılığı çok güçlüdür (Kaboğlu, 2013). Prof. Dr. Mithat Sancar ise, AKP önerisiyle gündeme gelen başkanlık sisteminin, siyasetin toplumsal temelini aşındıracağı, siyasal kültürü daha da otoriterleştireceği ve paternalizmi pekiştireceği kaygılarını dile getirmektedir (Sancar, 2010). Buraya kadar aktarılan yorumlarda da görüldüğü gibi, AKP taslağı, bir yandan iktidarın kişiselleşmesi, bir yandan da otoriterizm eleştirilerine uğramaktadır.

AKP taslağına yönelik ikinci önemli eleştiri, AKP’nin sahip olduğu “çoğunlukçu demokrasi” anlayışının zaman zaman “çoğunluk despotizmi”ne kayma eğilimine girmesine

yönelik kaygılardan kaynaklanmaktadır⁵. Bu çerçevede, Şahin Alpay, AKP'nin çoğunlukçu anlayışını eleştirirken, “milli irade”yi çoğunluk partisiyle özdeşleştiren AKP'nin, başkanlık sistemiyle kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırı biçimde bütün gücü elinde toplayarak “seçilmiş çoğunluğun tahakkümünü” kurmayı arzu ettiğini belirtmektedir. Alpay'a göre, azınlıktaki grupların çoğunlukta grubun iradesine uymasını isteyen bu yaklaşım, çoğunluk tahakkümüne yol açarak toplumdaki çatışmaları şiddetlendirmekten başka bir sonuca yol açmayacaktır (Alpay, 2013a; 2013b).

Benzer bir yoruma giden Prof. Dr. Levent Köker de, AKP önerisinin “milli irade”nin Başkan'da tecelli etmesini hedeflediğine dikkat çekmektedir. AKP taslağının, Latin Amerika örneklerindeki “başkancı sistemi” çağrıştırdığını vurgulayan Köker, bunun iktidarın kişiselleşmesine ve tek adam yönetimine kapı araladığını belirtmektedir (Köker, 2012b).

AKP'nin demokrasi anlayışını “postmodern otoriterlik” diye niteleyen Prof. Dr. İhsan Dağı'nın eleştirileri de benzer temalara dayanmaktadır. Dağı'ya göre, AKP'nin demokrasi anlayışı, “iktidarın seçimle belirlenmesi” ve “seçilmiş iktidarın sınırsız olduğu” ilkelerine dayanmaktadır. Bu anlayışın, çoğunluğa dayalı yeni bir otoriterlik [çoğunluk tahakkümü] getirdiğini belirten Dağı, milli iradeyi temsil ettiği varsayılan siyasal iktidarın devlet iktidarını kullanarak çoğunlukta grupların tercihlerini bütün topluma benimsetmeye çalışmasını, bu otoriterizmin en temel özelliklerinden biri olarak görmektedir. Dağı, toplumda azınlıkta olan grupların çoğunluğa itaatini de, bu demokrasi anlayışının diğer olumsuz sonucu olarak eleştirmektedir (Dağı, 2012a). Dağı'ya göre, AKP'nin eğilimli olduğu postmodern otoriterlik, seçilmiş iktidara dayandığı için, demokratik meşruiyetiyle halka, yaptırım gücüyle devlete, İslami referansıyla da dine dayandığından, diğer otoriterizm çeşitlerine göre daha da tehlikelidir (Dağı, 2012b).

Prof. Dr. Rıza Türmen de, otoriterizm eğilimlerine dikkat çeken yazarlar arasında yer almaktadır. Türmen, iktidarın yoğunlaşması, tek parti egemenliği, siyaset-bürokrasi ayrımının ortadan kalkması, bürokrasinin partizanlaştırılması, yargı bağımsızlığının zayıflaması, sivil

---

⁵ “Çoğunlukçu demokrasi modeli”nin, özellikle demokrasinin kökleşmediği ve istikrar kazanamadığı az gelişmiş ülkelerde kolaylıkla “çoğunluk despotizmi”ne kayabildiği görülmektedir. Giovanni Sartori, “çoğunlukçu demokrasi” ile “çoğunluk despotizmi” arasındaki ayrımın, muhalefetin sağlam güvencelere sahip olup olmadığına ve muhalefetin baskı altına alınıp alınmadığına bakılarak çizilebileceğini belirtmektedir. Sartori'ye göre, bireysel ve sivil özgürlüklerin ihlali de, çoğunluk despotizminin yaygın uygulamaları arasında yer almaktadır. Sartori, çoğunluk despotizmine yol açan temel bozukluğu, kuvvetler ayrılığı ile sınırlandırılmamış bir hükümetin, sınırsız iktidar kullanımı olarak görmektedir (Sartori, 1996: 143-149).

toplum üzerinde tahakküm gibi eğilimleri “liberal olmayan (*illiberal*) demokrasi” olarak nitelediği rejimin özellikleri arasında saymaktadır (Türmen, 2011).

Görüldüğü üzere, AKP'nin başkanlık sistemine geçişi öngören bir anayasa taslağını tartışmaya sokması ve bu taslağın Başkan'ı yasama ve yargıya da hakim olacak şekilde aşırı yetkilerle donatması, AKP'nin sahip olduğu demokrasi anlayışına eleştirel yaklaşan pek çok yazar ve akademisyeni kaygılandırmış durumdadır. Toplumdaki demokratik standartların yükseltilmesi özlemlerine karşıt bir otoriterleşme eğilimini ortaya koyan bu taslak, ciddi eleştirilere uğramaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, AKP tarafından hazırlanan başkanlık sistemi taslağı ve taslak üzerine yürütülen tartışmalar ele alındı. Bu incelemede, bir taraftan başkanlık sisteminin ideal tipi sayılan ABD modeliyle karşılaştırmalı bir analiz geliştirilirken, bir taraftan da taslağın iç mantığı ortaya çıkartılmaya çalışıldı.

AKP taslağının ABD modeliyle karşılaştırmalı analizi, başkanlık sisteminin ABD'de gerçek bir kuvvetler ayrılığı uygulaması ortaya çıkardığını, iktidarın denge-fren mekanizmalarıyla sınırlandırıldığını ve hukuk devleti ilkesi çerçevesinde birey hak ve özgürlüklerine büyük önem verildiğini göstermektedir. Oysa, AKP taslağı, başkanlık seçimleriyle parlamento seçimlerinin birlikte yapılması kuralını getirerek, yürütmenin yasama üzerindeki hakimiyetini sürdürme arayışını yansıtmaktadır. Ayrıca, yürütmenin yasama ve yargı üzerindeki hakimiyetini pekiştiren pek çok düzenlemeye yer verilmiştir. Bu durum, taslağın, demokrasinin en temel ilkelerinden kuvvetler ayrılığı ilkesi açısından önemli eleştirilere maruz kalmasına yol açmaktadır.

AKP tarafından hazırlanan taslak kendi iç mantığı açısından incelendiğinde, taslağa hakim olan temel yaklaşım, yasama, yürütme ve yargı arasındaki güç dağılımında Başkan'a büyük ağırlık verilmesidir. Bu yaklaşımın temelinde, Başkanın partisinin Meclis'te azınlıkta kalması durumunda, Başkan'ın Meclis çoğunluğuna karşı üstün konuma getirilmesi çabası yer almaktadır. Ancak, Başkan'a tanınan yetki bununla sınırlı değildir. Başkan'ın yüksek yargı konusunda da çok geniş atama yetkileri bulunmaktadır. Bu durum, taslağın, Başkan etrafında güçlü bir iktidar yoğunlaşması doğuracağını göstermektedir.

AKP'nin başkanlık sistemi taslağı, toplumda demokratikleşme özlemlerinin yükseldiği ve yeni anayasa yapım sürecinden büyük beklentilerin olduğu bir dönemde gündeme geldi.

Ancak, ortaya çıkan taslak, demokratikleşme özlemlerine ters bir otoriterizm eğilimini ortaya koyduğu için büyük tartışmalar yarattı.

Demokratikleşmenin doğrultusu konusunda önerilerini açıklayan pek çok uzmanın da vurguladığı gibi, Türkiye’de demokrasinin esas sorunu, 1982 Anayasası tarafından oluşturulan yürütme ağırlıklı sistemin, yürütmenin yasama ve yargıya da hakimiyet kurması sonucunda, “çoğunlukçu demokrasi”den giderek “çoğunluk tahakkümü”ne kayma emareleri göstermeye başlamış olmasıdır (Kalaycıoğlu, 2013). İstikrar ve etkinlik adına demokrasiden ödün veren bu anlayış, Türkiye’nin asıl ihtiyacının, toplumda demokratik bir konsensüs sağlanması ve demokrasinin derinleştirilmesi olduğunu gözden kaçırmaktadır.

Türkiye gibi kültürel, etnik, dinsel, ideolojik, sosyo-ekonomik vb. bakımlardan çeşitliliğin olduğu, çokkültürlü bir toplumda, farklı kültürlere, değerlere, inançlara ve çıkarlara sahip yurttaşların, özgürlük, hoşgörü, katılım ve uzlaşma gibi demokratik değerler çerçevesinde birarada yaşayabilmesinin koşullarının yaratılması ihtiyacı bulunmaktadır. Böylesi heterojen bir toplumda, çoğunluğun hakimiyetini sağlamayı amaçlayan bir anlayışın toplumsal ihtiyaçlara cevap üretebilmesi mümkün görünmemektedir. Türkiye’nin demokratikleşme açısından asıl ihtiyacı “çoğunlukçu” demokrasi anlayışından kurtularak, “çoğulcu” demokrasi anlayışına geçmektir (Alpay, 2013a, 2013b). Bu doğrultuda, demokratikleşme hamlesine girilerek, merkeziyetçi ve otoriter devlet anlayışının yerine, özgürlükçü ve katılımcı bir demokrasi anlayışı kurulmalıdır (Köker, 2011, 2013). Böylesi bir demokrasi anlayışının uygulanabilmesi için temsilde adalet ilkesine dayalı bir parlamenter sistemin çok daha geniş olanaklar taşıdığı düşünülmektedir (Linz, 1995; Kalaycıoğlu, 2013).

Gerçekten de, Türkiye’nin siyasal kültürü iki partili sisteme yatkın olmadığından, başkanlık sistemini işletebilmek kolay görünmemektedir (Gözler, 2000). Bu durum, başkanlık sisteminin başarısızlığa uğraması ve umulanın tam tersine derin siyasal krizlere yol açması olasılığını gündeme getirmektedir. Bu durumda, siyasal kültürümüze ve parti sistemimize daha uygun olan parlamenter sistemi işletmenin yollarını aramak daha makul bir yol olarak görünmektedir. Parlamenter sistem, gerek çoğunlukçu bir demokrasi anlayışı çerçevesinde yürütmeyi güçlendirmek isteyen kesimler, gerekse çoğulcu bir demokrasi anlayışı çerçevesinde demokrasiyi derinleştirme çabasındaki kesimler için önemli olanaklara sahiptir.

Kaynaklar

- Akçalı, Pınar (2013), "Genel Özellikleri, Yararları ve Sakıncaları Işığında Başkanlık Sistemleri", *Yeni Türkiye*, 51, 406-411.
- Alkan, Haluk (2013), "Karşılaştırmalı Başkanlık Sistemleri", *Yeni Türkiye*, 51, 779-789.
- Bezci, Bünyamin (2005), "Demokrasi ve Başkanlık Sistemi", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 77-91.
- CHP (2011), Demokrasi: Eşit Yurttaş Özgür Toplum, <http://www.chp.org.tr/wp-content/uploads/demokrasiraporu.pdf>
- Duverger, Maurice (1986), *Seçimle Gelen Krallar*, 2. Baskı, Çeviri: Necati Erkurt, İstanbul: Kelebek Yayınevi.
- Erdoğan, Mustafa (2013), "Başkanlık Sistemi, Demokrasi ve Türkiye", *Yeni Türkiye*, 51, 542-547.
- Ergil, Doğu (2013), "Başkanlık Sistemi", *Yeni Türkiye*, 51, 372-380.
- Eroğul, Cem (1997), *Çağdaş Devlet Düzenleri*, 2. Baskı, Ankara: İmaj Yayınları.
- Gözler, Kemal (2000), "Türkiye'de Hükümetlere Nasıl İstikrar ve Etkinlik Kazandırılabilir?", *Türkiye Günlüğü*, 62, 25-47.
- Kalaycıoğlu, Ersin (2013), "Türkiye'de Yeni Siyasal Rejim Arayışı", *Yeni Türkiye*, 51, 214-222.
- Kuzu, Burhan (2013), "Neden Başkanlık Hükümeti?", *Yeni Türkiye*, 51, 25-51.
- Lijphart, Arend (1996), *Çağdaş Demokrasiler*, Çev. Ergun Özbudun - Ersin Onulduran, Ankara: Yetkin.
- Linz, Juan J. (1995), "Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri", Editör: Larry Diamond ve Marc F. Plattner, *Demokrasinin Küresel Yükselişi* içinde, Çeviri: Ergun Özbudun vd., Ankara: Yetkin Yayınları, Sayfa: 143-160.
- Özbudun, Ergun (2013a), "Hükümet Sistemi Tartışmaları", *Yeni Türkiye*, 51, 205-213.
- Polatoğlu, Aykut (2013), "Başkanlık Sistemi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği Üzerine Düşünceler", *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 2-16.
- Sartori, Giovanni (1996). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev. T. Karamustafaoğlu - M. Turhan, Ankara: Yetkin Yayınları.
- Sartori, Giovanni (1997), *Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği*, Çev. Ergun Özbudun, Ankara: Yetkin.
- Tanör, Bülent (1997), *Türkiye'de Demokratikleşme Perspektifleri*, İstanbul: TÜSİAD Yayını.
- Teziç, Erdoğan (2013), "Başkanlık Rejimini Anlamak", *Yeni Türkiye*, 51, 366-371.
- Tosun, Tanju ve Gülsün Erdoğan Tosun (2013), "Türkiye'de Hükümet Sistemi Arayışları", *Yeni Türkiye*, 51, 608-616.
- Turan, İter (2013), "Başkanlık Sistemi ve Ülkemizde Başkanlık Sistemi Tartışmaları", *Yeni Türkiye*, 51, 525-529.
- Üskül, Zafer (2013), "Başkanlık Sistemi mi? Neden?", *Yeni Türkiye*, 51, 530-537.
- Yazıcı, Serap (2013), "Başkanlık Sistemine Geçiş Gerekli mi?", *Yeni Türkiye*, 51, 538-541.

Gazete Yazıları

- Akyol, Taha (2012a), "Kuvvetler ayrılığı", *Hürriyet*, 19 Aralık 2012.
- Akyol, Taha (2012b), "Başkan'a yetki", *Hürriyet*, 22 Aralık 2012.
- Akyol, Taha (2012c), "AKP'den cevap", *Hürriyet*, 24 Aralık 2012.
- Akyol, Taha (2013a), "AK Parti'nin yargı modeli", *Hürriyet*, 7 Şubat 2013.

- Akyol, Taha (2013b), "Yargı sorunu", *Hürriyet*, 8 Şubat 2013.
- Akyol, Taha (2013c), "Başkan ve yargı", *Hürriyet*, 15.4.2013.
- Alpay, Şahin (2010), "Başkanlık kötü, parlamenter sistem iyidir", *Zaman*, 07 Ekim 2010.
- Alpay, Şahin (2012), "Başkanlık sistemi önerisi reddedilmeli", *Zaman*, 10 Kasım 2012.
- Alpay, Şahin (2013a), "AKP'nin Başkanlık Önerisine Hayır", *Zaman*, 9 Şubat 2013.
- Alpay, Şahin (2013b), "Milli irade yüzde 50'den ibaret değildir", *Zaman*, 18 Haziran 2013.
- Bayramoğlu, Ali (2012), "Tayyip Erdoğan neden başkanlık sistemini istiyor?", *Yeni Şafak*, 15 Kasım 2012.
- Berkan, İsmet (2012a), "Mevcut sistemimizden daha kötüsünü bulmak zor", *Hürriyet* 10 Kasım 2012.
- Berkan, İsmet (2012b), "Bugün tartışmayacaksak ne zaman tartışacağız", *Hürriyet*, 30 Kasım 2012.
- Berkan, İsmet (2012c), "Başkanın yetkileri: Denetimsiz güç güç değildir!", *Hürriyet*, 1 Aralık 2012.
- Bulut, Yiğit (2012), "Başkanlık sistemi neden gelmeli?", *Star*, 12 Aralık 2012.
- Bumin, Kürşat (2012), "Türk usulü bir sistem", *Yeni Şafak*, 25 Kasım 2012.
- Bumin, Kürşat (2013), "Başkancılık sisteminin 'yargı'sı' 1-2, *Yeni Şafak*, 10-11 Şubat 2013.
- Cıvaoğlu, Güneri (2012a), "Çamlıca ve Çankaya" *Milliyet*, 24 Kasım 2012 .
- Cıvaoğlu, Güneri (2012b), "Bir ihtimal daha var", *Milliyet*, 6 Aralık 2012.
- Coşkun, Alev (2012), "Başkanlık mı, Sultanlık mı, Diktatörlük mü?..", *Cumhuriyet*, 10 Aralık 2012.
- Çarkoğlu, Ali (2013), "AKP 2013'te hayırlı bir adım atsın, Cumhurbaşkanını yine Meclis seçsin", Mine Şenocaklı ile söyleşi, *Vatan*, 1 Ocak 2013.
- Çohaz, Alper (2013), "Federatif başkanlık sistemi", *Radikal*, 16 Mayıs 2013.
- Dağı, İhsan (2012a), "Postmodern otoriterlik", *Zaman*, 14 Aralık 2012.
- Dağı, İhsan (2012b), "İslamcılık ve merkez sağ arasında", *Zaman*, 25 Aralık 2012.
- Evans, Bryan (2011), "Devlet aygıtları, iktidar partisinin siyasal gündemine daha da bağımlı hale gelecek", Söyleşi ve çeviri: Deniz Yıldırım, 15 Temmuz 2011, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=38536
- Kaboğlu, İbrahim Özden (2013), "2013 neden önemli?", *Birgün*, 3 Ocak 2013.
- Kalaycıoğlu, Ersin (2011), "1982 Anayasası Evren için hazırlanmıştı, yeni anayasa Erdoğan için hazırlanacak", Mine Şenocaklı ile söyleşi, *Vatan*, 18 Nisan 2011.
- Karaalioğlu, Mustafa (2012), "Başkanlık Erdoğan'ın Sorunu mu?", *Star*, 12 Kasım 2012.
- Kaya, Raşit (2013), "Demokratikleşmeden anladıkları İslam ve neoliberalizm", *Sol*, 15 Nisan 2013.
- Keyman, Fuat (2012), "Türk usulü 'güçlü yürütme demokrasisi'", *Milliyet*, 19 Aralık 2012.
- Köker, Levent (2011), "Vesâyet partisi ile hâkim parti kıskacında Türkiye demokrasisi", *Zaman*, 24 Mart 2011.
- Köker, Levent (2012a), "Nasıl ve ne için başkanlık sistemi?", *Zaman*, 15 Kasım 2012.
- Köker, Levent (2012b), "AK Parti'nin önerileri Başkanlık mı Başkancılık mı?", *Zaman*, 27 Aralık 2012.
- Köker, Levent (2013), "Başkanlık ve istikrar", *Zaman*, 30 Mayıs 2013.
- Kuzu, Burhan (2012a), "Vatandaş Padişahlık Sanıyor", Hasan Bozkurt ile söyleşi, *Bugün*, 13 Mayıs 2012.
- Kuzu, Burhan (2012b), "Yarı başkanlık ve partili cumhurbaşkanı modeli daha kolay", Ebru Toktar Çekiç ile söyleşi, *Akşam*, 5 Ekim 2012.
- Kuzu, Burhan (2012c), "Ama Obama gece gündüz Parlamento'ya yalvarıyor", Ebru Toktar Çekiç ile söyleşi, *Akşam*, 29 Kasım 2012.
- Küçük, Adnan (2012), "Türkiye için hükümet sistemi arayışları", *Zaman*, 6 Aralık 2012.

- Ortaylı, İlber (2012), "Parlamentolar başkanlık sistemine hazır mı?", *Milliyet Pazar*, 16.12.2012.
- Özbudun, Ergun (2011), "2007'de yeni anayasa ümidim daha fazlaydı", Mine Şenocaklı ile söyleşi, *Vatan*, 2 Mayıs 2011.
- Özbudun, Ergun (2012), "Türk usulüne göre başkanlık sistemi", *Milliyet*, 15 Aralık 2012.
- Özbudun, Ergun (2013b), "AK Parti'nin anayasa önerisi mevcut demokrasiyi daha geriletir" Neşe Düzel ile söyleşi, *Taraf*, 18 Mart 2013.
- Özbudun, Ergun (2013c), "Hükümet sistemi tartışmaları", *Zaman*, 8-9 Nisan 2013.
- Özdalga, Haluk (2013), "Başkanlık sistemi bize uygun mu?", *Zaman*, 20 Mayıs 2013.
- Sancar, Mithat (2010), "Paternalizm ya da demokrasi", *Taraf*, 30 Nisan 2010.
- Tezkan, Mehmet (2012), "Postmodern Başkanlık!...", *Milliyet*, 23 Kasım 2012.
- Tezkan, Mehmet (2013), "Türkiye 2015'te Böyle Yönetilecek", *Milliyet*, 08 Şubat 2013.
- Turan, İter (2012), "Başkanlık sistemi üzerinde skolastik tartışmalar", *Dünya*, 28 Mayıs 2012.
- Türmen, Rıza (2010), "Her insan", *Milliyet*, 25 Ekim 2010.
- Türmen, Rıza (2011), "Türk modeli ister misiniz?", *Milliyet*, 03 Mart 2011.
- Türmen, Rıza (2012), "Başkanlık ve Türk Demokrasisinin Sonu", *Milliyet*, 20 Aralık 2012.
- Türmen, Rıza (2013), "AKP'nin yaptığı çoğunluğun tahakkümüdür", <http://www.politus.org.tr/Detay2.aspx?id=155>
- Ulusoy, Ali (2011), "Başkanlık sisteminin 'püf' noktası", *Akşam*, 11 Şubat 2011.
- Ülsever, Cüneyt (2011), "Başkanlık Sistemi ve CHP Raporu", 2 Haziran 2011. www.odatv.com.
- Yüzbaşıoğlu, Necmi (2012), "Türkiye'de Diktatörlüğe Dönüşür", Hasan Bozkurt ile söyleşi, *Bugün*, 13 Mayıs 2012.

**MİLENYUM SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI: YENİ OSMANLILIK VE TÜRK
AVRASYACILIĞI EKSENİNDE İNŞA EDİLEN BİR PRAGMATİZM**

Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU

Giresun Üniversitesi

Uluslararası İlişkiler Bölümü,

Giresun Üniversitesi İİBF,

Güre Yerleşkesi, Giresun.

Tel: 0505 374 08 00, Fax: 0454 310 13 50

E-mail: gktrkt@gmail.com

MİLENYUM SONRASI TÜRK DIŞ POLİTİKASI: YENİ OSMANLILIK VE TÜRK AVRASYACILIĞI EKSENİNDE İNŞA EDİLEN BİR PRAGMATİZM

ÖZET

Soğuk Savaş döneminde, genel itibarıyla NATO üyeliğine dayalı ve Avro-Atlantik İttifakı'nın sistemsal öngörülerine dayalı tek boyutlu bir dış politika benimsemiş olan Türkiye, bugün farklı bir dış politika yaklaşımına sahiptir. Türkiye, Soğuk Savaş sonrası dönemde coğrafi determinizm ve güvenlikçi dış politikayı aşabilme yönünde bir isteklilik ortaya koymuştur. 1990'lı yılların başında komşu coğrafyalara açılım anlamında ciddi bir irade ortaya konmuştur. Ne var ki, yaşanan siyasal ve ekonomik problemler nedeniyle bu irade söylem boyutunda kalmıştır. Eski Osmanlı medeniyet sahasına ve Avrasya'ya vurgu yapan dış politika anlayışının başarısız olmasının en önemli nedenlerinden biri de kavramsal boyuttan yoksun olmasıdır. Ahmet Davutoğlu'nun Stratejik Derinlik adını verdiği doktriner anlayışı ise Türk Dış Politikası'nda görülen değişimin temel dayanak noktası olmuştur. Bu doktrin, Osmanlı coğrafyasına ve kültürel ortaklığına yapılan atıf üzerinden Türkiye'yi bir Avrasya gücü haline getirebilmeyi hedeflediği için Yeni Osmanlılık olarak da adlandırılmıştır. Davutoğlu'nun Afro-Avrasya adını verdiği ve Kuzey Afrika, Ortadoğu, Balkanlar, Kafkasya, Karadeniz Havzası ve Orta Asya'yı içerisine alan geniş bölge, Stratejik Derinlik doktrininin uygulama sahası olarak görülmektedir. Stratejik Derinlik doktrini, eski Osmanlı coğrafyasına yaptığı atıf itibarıyla medeniyete dayalı bir jeopolitik girişim olarak görülebilir. Osmanlı medeniyet alanında ortak yaşam kültürü, sosyo-kültürel yakınlık ve din gibi unsurlar üzerinden anlamlandırılan işbirliği, Orta Asya söz konusu olduğu zaman Türk kimliği üzerinden meşrulaştırılabilmektedir. Bu anlayış, içselleştirmiş olduğu pragmatizm ve vurgu yaptığı coğrafya ekseninde, Rusya'daki Avrasyacı düşünceden etkilenerek kurgulanmaya çalışılmış olan Türk Avrasyacılığı'nın farklı bir yorumu olarak görülmelidir. Nitekim Stratejik Derinlik, Avrasyacı düşüncenin Batı karşıtlığı üzerine temellendirilmiş içeriğini reddetmekte ve Türkiye'yi medeniyetler arasında bir köprü haline getirmeyi amaçlamaktadır. Yeni Osmanlılık ya da Stratejik Derinlik olarak adlandırılan bu politika, Türk Avrasyacılığı'na dair muhafazakâr kanadın savunduğu görüşleri temel almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrasyacılık, Rusya, Stratejik Derinlik, Yeni Osmanlılık, Pragmatizm.

**TURKISH FOREIGN POLICY AFTER THE MILLENNIUM: PRAGMATISM
CONSTRUCTED IN THE CONTEXT OF NEO-OTTOMANISM AND TURKISH
EURASIANISM**

ABSTRACT

At the Post Cold War era, Turkey revealed an eagerness for overcoming the geographical determinism and securitization that embedded into its foreign policy. However, this desire roomed into a dimension of discourse because of the political and economical problems. One of the most important reasons the foreign policy understanding that stressed upon the former Ottoman geography and Eurasia falls through is the lack of theoretical dimension. The doctrinal approach of Ahmet Davutoğlu, named as Strategic Depth, is the main fulcrum of the alteration that can be seen at Turkish Foreign Policy. This doctrine is named also as Neo Ottomanism, due to its aim of making Turkey a Eurasian power by referencing the Ottoman geography and cultural cooperation. Wider region that Davutoğlu named as Afro-Eurasia and involves North Africa, Middle East, Balkans, Caucasia, Black Sea Basin and the Central Asia could be seen as the area of implementation. In this respect, the doctrine of Strategic Depth would be seen as a geopolitical initiative based on civilization in respect of the Ottoman reference. Cooperation that makes sense by history, affinity of socio-culture and religion at the former Ottoman land, would be legitimized over the Turkish identity when Central Asia is discussed. This insight can be seen as a different interpretation of the Turkish Eurasianism which interiorised a pragmatist attitude by the reference of Ottoman Empire and theorized by the impact of the Russian Eurasianist notion. Hence, Strategic Depth rejects the content of the Eurasianist thought which opposes the Western civilization and aims to locate Turkey as bridge between the civilizations. This policy that named as Strategic Depth or Neo Ottomanism uses the conservative approach as a base concerning the Turkish Eurasianist notion.

Keywords: Eurasianism, Russia, Strategic Depth, Neo Ottomanism, Pragmatism.

Giriş

Avrupa ile Asya'yı birbirine bağlayan en kısa yol üzerinde bulunan Türkiye, son dönem uluslararası ilişkiler çalışmalarında ve uluslararası sistemin işleyişine dair öngörülerde en fazla üzerinde durulan ülkelerden biri haline gelmiştir. Türkiye, sahip olduğu coğrafi konum ve bu konuma dayalı olarak içselleştirilmiş olan sosyo-kültürel yapı itibarıyla, tıpkı Rusya gibi, tam bir Avrasya lkesidir. Türkiye'nin bir Avrasya lkesi olmasından kaynaklanan avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Bu faktörler, ülkenin izlediği ve izleyeceği dış politika stratejisini de yakından ilgilendirmektedir.

Türkiye ile ilgili göz önünde bulundurulması gereken bir diğer gerçek de, bu ülkenin uzun bir imparatorluk geçmişinin üzerine temellendirilmiş olduğudur. Bu gerçeklik, uzun bir süre boyunca Türk dış politika yürütücüleri tarafından fazlaca gündeme getirilmemiştir. Ancak Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve karşıt ideolojiler üzerinden ifade edilen çift kutupluluğun ortadan kalkması, Türkiye'ye, eski imparatorluk toprakları ve Avrasya coğrafyasında önemli bir manevra alanı açmıştır. Türkiye, 1990'ların başından itibaren bu manevra alanını kullanmak için hamlelerde bulunmuş, ancak, siyasal ve ekonomik istikrarsızlık ile dış politikayı yalnızca AB yeliği hedefi üzerinden ifade eden tek boyutlu dış politika anlayışının da etkisiyle, yakın evre üzerinde yeterli etkinlik sağlanamamıştır.

Milenyum sonrası dönemde ise Türk Dış Politikası'nda önemli bir paradigma değişiminin yaşandığını görüyoruz. Bu paradigma değişiminin arkasında, ülkenin sahip olduğu tarihsel bilgi birikimi ve sosyo-kültürel avantajları kullanabilme anlayışının dış politikaya hakim olmasının önemli bir rolü vardır. Türkiye, milenyum sonrası dönemde içselleştirmiş olduğu siyasal istikrar ve ekonomik büyüme neticesinde dış politika uygulamaları noktasında çok daha özgüvenli hareket etmeye başlamıştır. Bu özgüvenin dış politikaya yansıtıldığı alanlar ise, eski birer Osmanlı toprağı olan Ortadoğu ve Balkanlar ile Türkiye ile etno-kültürel, tarihsel ve ekonomik bağları olan Güney Kafkasya ile Orta Asya olmuştur.

Bu alışmada, Türk Dış Politikası'ndaki değişim Avrasyacılık çerçevesinde değerlendirilmiştir. Rusya tarafından kendi tarihsel, coğrafi ve sistemsel öngörülerine uygun olarak geliştirilen Avrasyacılığın yeni dönem Türk Dış Politikası'na olan etkisi ve özellikle Yeni Osmanlıcılık anlayışının oluşumundaki rolü de çalışmanın ele aldığı temel sorunsal olacaktır. Bu bağlamda, çalışma içerisinde öncelikle Avrasyacılık ve Yeni Avrasyacılık akımları üzerinde durulacaktır. Daha sonra ise Türk Dış Politikası'ndaki değişim Yeni

Osmanlılık adı altında anlamlandırılmaya çalışıldıktan sonra, Türk Avrasyacılığı ile Yeni Osmanlılık arasındaki ilişki üzerinde durulacaktır.

Avrasyacılık ve Yeni-Avrasyacılık

Avrasya terimi, geniş anlamıyla Avrupa ile Asya kıtalarının birleşim noktasını, dar anlamda da Asya'nın batısı ve Avrupa'nın doğusunda kalan ve jeopolitik teorilerince dünyanın merkezi olarak görülen bölgeye verilen bir adlandırmayı ifade etmektedir. Genel itibarıyla Doğu ve Güneydoğu Avrupa-Rusya-Kafkaslar-Orta Asya çizgisinde ifade edilen bu bölgeye Türkiye ve Ortadoğu da dâhil edilebilir. Hatta Zbigniew Brzezinski'nin Türkiye, Orta Asya ve Ortadoğu kuşağını Avrasya'nın önemli bileşenlerinden biri olarak görerek belirtilen bölgeyi Avrasya Balkanları olarak dahi adlandırdığını görüyoruz (Brzezinski, 1997). Belirtilen bölgeyi esas alarak, tarihsel işleyiş, düşünsel ve sosyo-kültürel yapı gibi unsurlardan da yararlanarak geliştirilmiş olan ve jeopolitik teorilerin ulaştığı sonuçları da birer veri olarak kullanan Avrasyacılık, genel itibarıyla Rusya ile ilişkilendirilen ve bu ülkenin içselleştirdiği emperyal projenin yansıması olarak görülen bir bölgeselleşme girişimi olarak betimlenmektedir (Tsygankov, 1998: 315-334).

Avrasyacılık, Rusya'yı, Mackinder ve Haushofer'in üzerinde önemle durdukları Kara Hâkimiyet Teorisi üzerinden değerlendirmektedir. Avrasyacılara göre Rusya, kara hâkimiyet teorisine esas teşkil eden kalpgah (heartland) üzerinde konumlanmıştır ve kara medeniyetinin temsilcisidir (Papava, 2010: 183-187). Avrasyacılık, Rus Çarlığı ve SSCB'nin üzerinde hâkimiyet kurduğu coğrafyayı birbirinden ayırmaz ve Rusya'yı gerek kültürel gerekse de siyasal anlamda özgün bir kimliğin ifadesi olan Avrasyalı olarak adlandırır. Avrasyacılık, Rus kimliğinin kapsamının genişletilmesi ve Avrasya coğrafyasında yaşayan tüm halkları tek bir çatı altında birleştirebilecek bir ortak Avrasyalı kimliğinin oluşturulması neticesinde Batı Medeniyeti'ni dengeleyebilecek bir Avrasya Medeniyeti'nin oluşturulabilmesine odaklanmıştır. Avrasya Medeniyeti'ni veya kültürünü siyasal anlamda temsil edecek aktör ise üzerine temellendirildiği kimliğin kapsamı genişletilmiş ve çok kültürlü bir yapıyı içselleştirmiş olmasına karşın, yine Rusya olacaktır. Avrasyacılık düşüncesinin genel itibarıyla Rusya'daki siyasal/yönetimsel değişimler çerçevesinde gündeme gelmesi, bu düşüncenin aynı zamanda Rus siyasal varlığının önderliğinde kurgulanacak coğrafya ve kültür ortaklığına dayalı bir imparatorluk stratejisi olduğunu kanıtlamaktadır. Zira Avrasyacılığın ilk gündeme geldiği tarih, Rus Çarlığı'nın yerine SSCB'nin ikame edildiği sarsıntılı dönemdir. Avrasyacılığın konjonktürel değişimler çerçevesinde yeniden betimlendiği ve etkin bir şekilde

300 Göktürk Tüysüzoğlu

siyasal arenaya yansıtıldığı ikinci aşama ise, SSCB'nin dağılmasının ardından Rusya'nın ağır bir toplumsal, siyasal ve ekonomik sarsıntı içerisine girdiği 1990'lı yıllar olmuştur (Morozova, 2009: 667-686).

Avrasyacılar, Rus kimliğinin, çok kültürlü bir yapı arz ettiğini belirtmektedirler. Bu nedenle, Avrasya Medeniyeti'nin siyasal ortaklığı Rus siyasal kimliğine dayalı olarak yapılandırılmalıdır. Helen, Bizans, Slav ve Türk kimlikleri bir araya gelerek Avrasyacılığın ortak medeniyet örüntüsü olan Rus kültürünü inşa etmişlerdir. Ortodoks inancı, Rus kimliğinin ve dolayısıyla Avrasya Medeniyeti'nin oluşumunda büyük bir rol oynasa da, Avrasyacılar İslam dâhil tüm doğu dinlerinin ayrışmak değil ortak bir değerler bütününde birleşmeyi öngördüğünü kaydederek, din tabanlı ayrımların, Rusya'nın önderliğinde gerçekleştirilecek siyasal ortaklığı sabote etmesi tehlikesini önlemek amacındadırlar. Bu bağlamda Avrasyacılığın coğrafi ve sosyo-kültürel yaşanmışlık, yakınlık ve tamamlayıcılık çerçevesinde bir bölgeselleşme girişimi olduğu ve Batı Medeniyeti'nin ürünü olarak görülen ulus devlet ve küreselleşme anlayışlarına alternatif oluşturmaya çalıştığını söyleyebiliriz (Tsygankov, 2003: 101-127).

Yeni Avrasyacılık ise SSCB'nin dağılmasına paralel olarak Rusya'nın ciddi bir kimlik bunalımı ve siyasal yönelim belirsizliği içerisine girdiği bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu bakımdan Klasik Avrasyacılık düşüncesinin ortaya çıktığı dönem ile Yeni Avrasyacılık anlayışının parladığı zaman dilimlerinin simetrik olduğu söylenebilir. Yeni Avrasyacılar, Avrasya Medeniyeti'nin Rusya tarafından sahiplenilmesi gerektiğini kaydetmekte ve Rusya'nın geleceğini Batı içerisinde değil bütüncül bir Avrasya bölgeselleşmesinin oluşumunda görmektedir. Batı Medeniyeti'nin yansıttığı liberal değerleri özümsemektense kendi değerlerini oluşturmayı öngören Yeni Avrasyacılar, sosyal politikalara ağırlık vermeyi ve yönetsel merkezîyetçiliğin güçlendirilmesi gerektiğini kaydetmektedirler. Yeni Avrasyacı analistlerin üzerinde durduğu en önemli noktalardan biri, eski SSCB topraklarını ifade eden “yakın çevrenin” ekonomik, sosyo-kültürel ve nihai olarak siyasal anlamda Rusya'ya eklenilebilmesidir (Shekhovtsov, 2009: 697-716).

Yeni Avrasyacılık akımının en önemli ismi olarak bilinen Aleksandr Dugin, Rusya'nın da içerisinde yer aldığı Avrasya coğrafyasını kara medeniyetinin merkezi olarak görür. Rusya'nın kara medeniyetine liderlik yapması gerektiğini kaydeden Dugin, kara medeniyetinin rekabet içerisinde olduğu sistemik bloğu ise Atlantik Medeniyeti olarak anlamlandırır. Dugin, Avrupa anakarasının Rusya'nın liderlik edeceği Avrasya Medeniyeti'nin müttefiki olması gerektiğini kaydederek, Kara Avrupası'nı, Atlantik Medeniyeti olarak adlandırdığı ve ABD ile İngiltere'nin önderliğindeki bloktan ayırır. Dugin,

İran, Türkiye ve Afganistan gibi ülkeleri de Rusya'nın liderliğindeki Avrasya Medeniyeti/İmparatorluğu sınırlarına dâhil ederek çok geniş bir coğrafi alana hitap etmektedir (Shlapentokh, 2008: 251-268). Ne var ki, özellikle son dönemde Aleksandr Dugin'in Kara Avrupası ile oluşturulabilecek sistemsel müttefikliği ikinci plana atarak İran, Türkiye ve genel itibarıyla Asya'ya daha büyük bir önem atfetmeye başladığını görüyoruz (Laruellé, 2008). Dugin'in Atlantik Medeniyeti ile çatışmaya dayalı sistemsel öngörülerini bazı Avrasyacı düşünürler tarafından paylaşılmamaktadır. Avrasya Medeniyeti'nin Rusya'nın kontrolünde doğu ile batı arasında bir arabulucu ya da denge unsuru olması gerektiğini kaydeden bazı Avrasyacılar, Dugin'in realist kuram üzerine temellendirdiği ve rekabet ile çatışmayı kurumsallaştıran anlayışını reddetmektedirler. Dugin'in öngördüğü Avrasyacılığın batıda ABD ve müttefiklerini, doğuda da Çin ve Hindistan'ı ötekileştiriyor oluşu, Rusya'yı iki cephede yaşanacak bir çatışma sürekliliğine eklemlenme potansiyeline sahiptir (Shlapentokh, 2007: 215-236). Yine de Aleksandr Dugin'in Rus Dış Politikası'na egemen olan çok kutuplu sistemik anlayışın oluşumunda önemli bir payı olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Andrey Tsigankov'a göre Yeni Avrasyacılık, realist paradigma üzerinden ifadesini bulan, ancak, Batı Medeniyeti'nin bir ürünü olarak görerek ötekileştirdiği ulus devletlerin yerine medeniyet tanımlamaları aracılığıyla imparatorluğu yerleştiren bir anlayışa sahiptir (Tsygankov ve Tsygankov, 2010: 663-686). Buradaki imparatorluk anlayışının özünü kıta çapında kurumsallaştırılacak çok uluslu birleşmeler oluşturur. Yeni Avrasyacı düşüncenin sosyo-kültürel içeriğinin oluşumunda çok büyük bir paya sahip olan Aleksandr Panarin, SSCB'nin yıkılmasının Avrasya'da oluşturulmuş olan birliğin bozulması ve Batı (Atlantik) Medeniyeti'nin üstünlüğünün tescillenmesi anlamına geldiğini ifade etmiştir. Panarin, Avrasya Birliği'nin Rus inisiyatifiyle yeniden kurulması sayesinde sistemsel çok kutupluluğun güçleneceğini ve bu durumun Çin, Hindistan ve genel itibarıyla İslam Dünyası'na da önemli bir etkinlik alanı yaratacağını belirtmektedir. Panarin, Rusya'nın Batı Medeniyeti'ne eklemlenme girişimlerinin başarısız olduğunu kaydetmekte ve SSCB'yi şekillendiren komünizmi de Batı Medeniyeti'nin ürünü Rusya'ya yabancı bir ideoloji olarak görmektedir. Aynı şekilde milliyetçilik ve ulus devlet gibi kavramları da reddeden ve bu unsurların Avrasya'da bütünleşmeyi değil parçalanmayı beraberinde getirdiğini/getireceğini kaydeden Panarin, dini inancın bireysel değil toplumsal bir tercih olduğunu betimlemekte ve medeniyetlerin oluşumunda dine büyük bir önem atfetmektedir.

Yeni Avrasyacılığa ilişkin birçok sınıflandırma yapılmaktadır. Ancak genel itibarıyla bu akımın iki ana eksen üzerinde ilerlediğini söyleyebiliriz. Bunlar da aşırılıkçı ve ılımlı Avrasyacılık olarak tanımlanmaktadır. İlimli Avrasyacılık, savunmacı realizm ekseninde

anlamlandırılan bir sistemsel öngörüye yaslanmaktadır. Pragmatik Avrasyacılık olarak da ifade edilen bu anlayış (Vinokurov ve Libman, 2012: 81-87), Rusya'nın modernleşmek için Batı Medeniyeti'nin değerlerini bir bütün olarak içselleştirmek zorunda olmadığını kaydetmektedir. Batı Medeniyeti'nin bireyciliğine karşı çıkan ılımlı Avrasyacılar bütüncül bir toplumsal yapılanmanın üzerinde durmaktadırlar. Avrasya'nın kalbinde yer alan Rusya'nın Batı ve Doğu Medeniyetleri arasındaki iletişimi sağlayacak özgün bir kimlik ve medeniyet içselleştirmesi gerektiğinden dem vuran ılımlı Avrasyacılara göre, bunu yapabilmek için Rusya'nın SSCB'nin eski topraklarını siyasal ve ekonomik anlamda kendisiyle birlikte hareket etmeye ikna etmesi ya da zorlaması gerekmektedir. Batı tarzı demokrasi anlayışını birtakım çekinceler dâhilinde kabul eden ılımlı Avrasyacılar, piyasa ekonomisini de reddetmemektedirler. İlimli Avrasyacılar, Batı ile ilişkilerin dengeli bir şekilde devamını öngörmekte ve oluşturulacak olan Avrasya Medeniyeti'nin Batı Medeniyeti ile olan ilişkilerinin karşılıklı diyalog ve işbirliği ekseninde ilerletileceğini kaydetmektedirler. Esasında Putin Yönetimi'nin de ılımlı Avrasyacılar tarafından ortaya konmuş olan bu programa benzerlik gösteren bir yönetim anlayışını yansıttığı söylenebilir (Erşen, 2004: 135-172).

Aşırılıkçı Avrasyacılar ise saldırgan realist bir düşünsel ve sistemik yapı öngörmektedir. Onlara göre, Rusya'nın önderliğinde bir araya getirilecek olan Avrasya halkları, Batı Medeniyeti'nin küresel üstünlüğüne karşı bir meydan okuma girişimi olacak ve bu manada çok kutupluluğu da özendirecektir. Bu görüşü savunanlar, Avrasya Anakarası'nın Batı (Atlantik) Medeniyeti'nin tüm ekonomik ve siyasal etkinliğinden sıyrılması gerektiğinin altını çizmektedirler.

Oldukça pragmatist bir siyasal anlayışa sahip olan Putin, Yeni Avrasyacılığın stratejik öngörülerinden yararlanarak Rusya'yı yeniden sistemsel bir kutup haline getirmiştir. Putin tarafından dillendirilen uluslararası sistemin çok kutuplu bir yapı çerçevesinde dönüştürülmesi düşüncesinin de esasında Avrasyacılık anlayışının bir sonucu olduğu söylenebilir (Smith, 2013: 36-51). Vladimir Putin, Yeni Avrasyacılığın ılımlı ve aşırılıkçı boyutlarını uluslararası konjonktür çerçevesinde Rusya'nın çıkarlarına uygun bir şekilde kullanmakta ve böylece kendi pragmatist kişiliğini, Yeni Avrasyacılığın pragmatik öngörülerini ve karakteri ile birleştirmektedir. Kurumsallaştırılabilirliği yönünde büyük bir çaba sarf edilen ve Rusya, Kazakistan ile Belarus arasında oluşturulan gümrük birliği ile teşkilatlanması yönündeki ilk adımların atıldığı Avrasya Ekonomik Birliği (Blockmans, 2012), Yeni Avrasyacılık akımının bölgesel ekonomik birlik yaratma yönündeki yaklaşımına uygun bir projedir.

Türk Dış Politikası'nda Değişim ve Yeni Osmanlılık

Soğuk Savaş döneminde, Avro-Atlantik İttifakı'nın SSCB sınırındaki ileri karakolu işlevini gören Türkiye, bu bağlamda içerisinde yer aldığı sistemik bloğun tercihlerine ve stratejilerine eklenmişti (Oğuzlu, 2012: 153-164). Konumlandığı coğrafya ve komşularıyla olan sorunlu ilişkiler çift kutuplu sistemin bünyesinde barındırdığı sistemik gerginlik ile bir arada ele alındığında, bağlantısızlık çerçevesinde bir dış politika stratejisine yönelmesi Türkiye'yi ciddi bir güvenlik riski ile karşı karşıya bırakabilirdi. Nitekim bu gerçekliği göz önünde bulunduran Türk Dış Politikası yürütücülerinin de sistemsel bir tercihte bulunduğunu ve NATO üyeliği ile AET (şimdi AB) üyelik hedefini Türk Dış Politikası'nın en temel dayanak noktaları haline getirdiğini görüyoruz. Ne var ki, bu tercih çerçevesinde ortaya konan edilgen tutum ve tek boyutlu dış politika stratejisi Türkiye'yi bulunduğu coğrafyadan soyutlayan ciddi bir kısır döngünün içerisine sürüklemiştir. Öyle ki, Türkiye, Soğuk Savaş sona erene değin başta Ortadoğu olmak üzere komşu coğrafyalar ile olan ilişkisini Avro-Atlantik İttifakı'nın stratejileri üzerinden şekillendirmiş ve genel itibarıyla güvenlikçi bir dış politika anlayışına sürüklenmiştir (Alırıza ve Aras, 2012: 1-5).

Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde izlediği dış politika, NATO üyeliğinin de meşrulaştırdığı üzere, Avro-Atlantik İttifakı yanlısı bir tek boyutluluk olarak görülebilir. Ne var ki, Türkiye, kendi ulusal çıkarlarına yönelmiş doğrudan müdahaleler olduğu takdirde sistemsel müttefiklerine karşı çıkabileceğini de göstermiştir. Kıbrıs Meselesi bu noktada verilebilecek en önemli örnektir. ABD ve Avrupalıların yoğun baskısı ve tehditlerine karşın, Türkiye, 20 Temmuz 1974'te adaya çıkarma yapmıştır. Kıbrıs krizi esnasında ve sonrasında Türkiye tamamıyla yalnız kalmıştır. Parçası olduğu Avro-Atlantik İttifakı'nın yanı sıra rakip sistemsel güç SSCB ve Üçüncü Dünya ülkeleri de Türkiye'nin karşısında yer almışlardır. Türkiye, karşı karşıya kaldığı baskı ve tehditlere karşın, Kıbrıs'ı bir ulusal güvenlik meselesi olarak gördüğü için geri adım atmamıştır. Kıbrıs Harekâtı öncesi Johnson Mektubu ve Haşhaş Krizi, hareket sonrası da 1975-1978 yılları arası ABD tarafından uygulanan silah ambargosu, Türkiye'nin Soğuk Savaş yıllarında Avro-Atlantik İttifakı'na bağlı olarak izlediği tek boyutluluğu test eden gelişmeler olmuştur. Ne var ki, yıllardan bu yana devam eden; tarihsel, sosyo-kültürel, etnik ve siyasal rekabetin objesi haline gelmiş Kıbrıs Meselesi bağlamında yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde tek boyutlu bir dış politika izlediği gerçeğini değiştirmez.

Türkiye'nin, Soğuk Savaş boyunca, komşu coğrafyalara açılım göstermemesinin en önemli nedenlerinden biri ideolojiktir (Danforth, 2008: 83-95). Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü sonrası Türkiye kendisini yakın çevresinden soyutlamayı ve yüzünü yalnızca Batı'ya dönmeyi tercih etmiştir. Ne var ki, bu tercih, yakın çevresi ile ilişkiler noktasında çok ciddi avantajları olan Türkiye'yi bulunduğu coğrafyadan soyutlamış ve sahip olduğu potansiyeli kullanamama noktasına getirmiştir. Bu ideoloji tabanlı bölgesel yabancılaşmanın özellikle Ortadoğu bağlamında hayata geçirildiği ve Osmanlı'nın son dönemine ait olumsuz imge ve anılar üzerinden şekillendirilen toplumsal tepki dalgalarının, bölgenin içselleştirdiği siyasal çatışma ve anlaşmazlıklar da referans alınarak, güvenliğe yapılan vurgu ekseninde meşrulaştırıldığı söylenebilir.

Soğuk Savaş boyunca Avro-Atlantik İttifakı'nın sistemsel öngörülerine eklemlenen ve edilgen bir dış politika anlayışına yaslanan Türkiye, NATO üyesi olması ile anlaşılan ve AB üyeliğini tek dış politika hedefi haline getirmiş tek boyutlu dış politikadan uzaklaşması gerektiğini 1990'ların ilk yarısında anlamıştır. Bu çerçevede, Soğuk Savaş boyunca, sistemsel kaygılar, tarihsel ve sosyo-kültürel problemler ve güvenlik kaygıları nedeniyle Türk Dış Politikası'ndan soyutlanmış olan Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu ile ikili, çok taraflı ve kurumsal ilişkiler geliştirmeyi ön plana alan ve bölgesel bir güç olarak sivirmeyi hedefleyen bir dış politika stratejisi yaratılmak istenmiştir (Laçiner, 2004: 161-202). Esasında bu strateji değişikliğinin gerisinde yatan en önemli faktör, SSCB'nin dağılması sonrası özelde Geniş Karadeniz Havzası ve Ortadoğu, genelde de Avrasya coğrafyasında ekonomik, sosyo-kültürel ve son kertede siyasal/bölgesel etkinlik kurarak, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile tartışılmaya başlanan bölgesel görünümün pozitif yönde değiştirilebilmesi hedefidir. Turgut Özal ve Süleyman Demirel'in 1990'ların ilk yarısında sürekli olarak gündemde tuttuğu "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Türk Dünyası" söylemi (Efegil, 2008: 1-2), Türkiye'nin bölgesel etkinlik kurmayı arzuladığı coğrafyanın sınırlarını da açıkça çizmekteydi. Ne var ki, Soğuk Savaş sonrası Türk Dış Politikası'nda gerçekleştirilmek istenen strateji değişikliği konusunda 1990'lı yıllarda ciddi bir sonuç alınamamıştır. 1990'lar boyunca süregelen koalisyon hükümetlerinin ortaya çıkardığı siyasal istikrarsızlık ve süreklilik arz eden bu istikrarsızlık ortamında beliren ekonomik krizler bu durumun en önemli nedenlerinden biridir (Öniş, 2010: 45-61). AB üyeliğine odaklanmış Türk Hükümetleri'nin yeni bir dış politika stratejisi geliştirme ve uygulama sürecinin beraberinde getireceği maliyetlere katlanmak istememesi bir diğer neden olarak görülebilir. Yaşanan siyasal istikrarsızlık ve ekonomik krizler neticesinde Türkiye'nin, başta Balkanlar ve Orta Asya olmak üzere komşu coğrafyalardaki prestijinin olumsuz yönde etkilenmesi ve Türkiye'nin bu bölgelere yönelik siyasal ve ekonomik

bağımlılık ilişkileri kurulabilmesi yönünde geri planda kalması da önemli bir faktör olarak görülmelidir.

Türk Dış Politikası'ndaki asıl değişim ise milenyum sonrası dönemde yaşanmıştır. 2002 yılında iktidara gelen ve muhafazakâr-demokrat çizgide bir siyasal hareket olduğunu kaydeden AKP'nin ortaya koyduğu siyasal değişimin en önemli ayağı dış politika olmuştur (Yavuz, 2005: 105-111). AKP'yi iktidara getiren dinamiklere göz attığımızda, önceleri dış politika unsurunun çok da önemli bir noktada durmadığını biliyoruz. Nitekim partinin 2002 yılında seçime girmeden önce ilan ettiği manifestosunda dış politika hususu büyük bir yer kaplamıyordu. Partiyi iktidara getiren esas unsur, sosyal refah ve toplumsal mağduriyetleri ön plana çıkaran, yolsuzluk ve yoksullukla mücadeleyi öngören ve koalisyon hükümetleriyle çalkalanan Türkiye'ye siyasal istikrar vaat eden bir söylemdi. Ne var ki, AB hedefi AKP için simgesel bir önem taşıyordu. Zira çok büyük bir bölümü siyasal İslamcı köklerden gelen parti yöneticileri, Türkiye'nin en önemli gelecek projesi olan AB hedefi doğrultusunda adımlar atarlarsa, hem halkı hem de kendilerine şüpheyle yaklaşan Batı Dünyası'nı yanlarına çekeceklerinin bilincindeydiler. AB yolunda yapılan reformlar iç politikadaki reform sürecine paralel olarak yürütüldü. Böylece, başlangıçta geri planda kalmış gibi görünen dış politika unsuru, AKP'nin toplumsal ve siyasal meşruiyet noktasında en önemli dayanak noktalarından biri haline gelmiştir. AB ile üyelik müzakerelerine başlanmış olmasına karşın, AB'nin lider ülkelerinden de kaynaklanan problemler sonrası üyelik süreci çerçevesinde gelinebilecek son noktaya varıldığını anlayan AKP, dış politika anlamında yön değiştirmiştir. 2006 yılından sonra Türkiye'nin dış politika ajandası farklılaşmıştır. Türkiye, AB üyelik sürecinin durma noktasına gelmesine paralel olarak, Davutoğlu'nun Afro-Avrasya adını verdiği coğrafyadaki güç boşluğunu değerlendirebilmek amacıyla komşu coğrafyalara olan ilgisini maksimum düzeye çıkarmıştır.

Suriye'de iç savaşın sürdüğü, İran'ın nükleer programına ilişkin anlaşmazlığın devam ettiği, Irak ve Filistin'e ilişkin meselelerin bölgesel gerginliği arttırdığı ve Geniş Karadeniz Havzası'na ilişkin büyük çaplı enerji, ticaret ve ulaştırma projelerinin gündeme geldiği bir dönemde, Türk hükümetinin dış politika gündemine odaklanması da gayet doğaldır. AKP, dış politikayı öncelikle toplumsal ve siyasal bir meşruiyet aracı olarak kullanmıştır. Şimdi ise yaşanan problemlere ve ortaya çıkan fırsatlara koşut olarak bölgesel etkinliğini devam ettirebilmek amaçlı olarak dış politika gündemine odaklanmaktadır.

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun komşu coğrafyalarla kurulacak iyi ilişkiler üzerinden Türkiye'nin bölgesel ve küresel algısını değiştirmeyi hedefleyen ve dış politikada çok boyutluluğu özendiren doktriner yaklaşımı, Soğuk Savaş sonrası Türk Dış Politikası'nın

ihtiyaç duyduğu kuramsal boyutun da dış politikaya eklenmesini sağlamıştır (Davutoğlu, 2009). Yeni dönem Türk Dış Politikası, tarihsel yaşanmışlık, kimlik ve paylaşılan kültürel/dinsel değerler üzerinden ifadesini bulan ve konstrüktivist kuramın toplumsal öngörülerini ile kuramsallaştırılmış bir görünüm arz etmektedir. Türkiye, kendisini çevreleyen coğrafyalara ilişkin olarak içselleştirmiş olduğu bilgi birikimi ve sosyo-kültürel avantajlarını, sahip olduğu toplumsal, siyasal ve diplomatik gelişmişlik ve kabiliyet ekseninde kamu diplomasisi uygulamaları çerçevesinde yakın çevresine yansıtmaktadır. Yani Türkiye, Nye'ın vurguladığı yumuşak güç kuramına dış politika uygulamalarında önemli bir rol atfetmektedir (Oğuzlu, 2007: 81-97). Güvenliği toplumsal anlamda yorumlayan sosyal konstrüktivizm ile toplumsal farkındalığa dayalı olarak etki yaratan yumuşak güç kuramının birleştirildiği noktada, Türkiye'nin sahip olduğu bilgi birikimi, güç ve potansiyel açık bir şekilde ortaya konabilmektedir.

Ahmet Davutoğlu'nun "Stratejik Derinlik" adlı eserinden hareketle dizayn edilen yeni dönem Türk Dış Politikası, uluslararası aktörler ve analistler tarafından, "Yeni Osmanlıcılık" olarak adlandırılmaktadır (Onar, 2009). Türkiye'nin dış politika anlamında tek boyutluluktan kurtarılması ve başta Ortadoğu, Balkanlar ve Orta Asya olmak üzere komşu coğrafyalara açılması gerekliliğinden dem vuran dış politika stratejisi, komşu coğrafyalar nezdindeki Osmanlı geçmişi üzerinden anlamlandırılmıştır.

Eski Osmanlı topraklarına ve medeniyetine yapılan geniş çaplı atfa rağmen, Ahmet Davutoğlu'nun Yeni Osmanlıcılık düşüncesi içerisinde olmadığını açıklaması tamamen siyasal bir pragmatizmin ürünüdür. Nitekim Osmanlı söylemi, beraberinde getireceği emperyal söylem/beklentilerin bölge halkları ve Batılı ülkeler nezdinde yaratabileceği olumsuz toplumsal ve siyasal etkilerin yanı sıra, Türk toplumunun oldukça büyük bir bölümünde de rahatsızlık yaratabilecektir. Batı basınında, son dönemde "Türkiye yön mü değiştiriyor, Türkiye Batı'dan uzaklaşıyor mu?" şeklinde haberlerin çıkması (Adam, 2012: 139-148) ve Gezi Parkı Olayları esnasında, Başbakan Erdoğan'ın, Türk bayrağını Osmanlı bayrağı ile özdeşleştiren söyleminin büyük bir rahatsızlığa neden olması, bu duruma bir kanıt oluşturmaktadır. Yeni Osmanlı söyleminin kabul edilmesi ve bu bağlamda dine yapılan referansın da arttırılması laiklik konusunda oldukça hassas Türk toplumunda ve şimdilik geri plana itilmiş olan orduda da hassasiyet doğuracaktır. Osmanlı geçmişi, başta Aleviler olmak üzere, Türk toplumunun bir bölümünde bir kâbus olarak anılmaktadır. Yine Osmanlı'nın son dönemine ilişkin, başta Balkanlar ve Ortadoğu'ya yönelik toplumsal belleğin acılarıyla yüklü olması da önemli bir faktördür. Atatürk'ün, Türk ulusal kimliği üzerine kurumsallaştırdığı, laik ve modern devletin Osmanlı söylemi aracılığıyla kabuk değiştirebileceği endişesi de

toplumun temel çekincelerinden biridir. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, tüm bu rahatsızlıkların farkında olduğu için, dış politika anlayışını Yeni Osmanlılık olarak adlandırmamaktadır.

Aslında bu dış politika stratejisi ilk ortaya çıktığı dönemde bir medeniyet projesi olarak belirmişti. Turgut Özal, bu strateji aracılığıyla Türk Dış Politikası'ndaki tek boyutluluğu aşmanın yanı sıra toplumsal farklılıkları da gözeten ve kapsamına alan topyekûn bir değişimi arzuluyordu. Onun hedefi, çok kültürlü ve toplumsal kapsayıcılığı olan bir siyasi kültür yaratmaktı. Yaratılacak olan çok kültürlü/etnikli, çoğulcu ve özellikle din unsuru ile barışık bir Türkiye portresi, Türkiye'deki toplumsal kamplaşmanın en temel dayanakları olan Kürt Sorunu ve İslam gibi meseleler bağlamında (Sakallıoğlu ve Çınar, 2003: 309-332; Ensaroğlu, 2013: 7-17), Özal ve haleflerinin elini rahatlatılabilecekti. Ne var ki, Özal'ın erken ölümü, 1990'lı yıllara hâkim olan siyasi istikrarsızlık, ekonomik krizler ve AB üyeliğini tek hedef haline getirmiş güvenlikçi dış politika stratejisi, asker-sivil bürokrasinin değişim karşıtı tutumu ile birleştiği noktada Yeni Osmanlılığın siyasi, toplumsal ve ekonomik öncüllerinin hayata geçirilmesini engellemiştir.

Milenyum sonrası Türk Dış Politikası'nda yaşanan değişimin mimarı olarak bilinen Ahmet Davutoğlu ise, Turgut Özal döneminde söylem bazında ortaya konan Yeni Osmanlılık stratejisini, "Stratejik Derinlik" adlı eserinde ortaya koyduğu kavramsal altyapı ile birleştirmiş ve işlevsel bir görünüme büründürmüştür (Murinson, 2006: 945-964). Davutoğlu'nun kurguladığı bu dış politika stratejisi coğrafya, tarih, kültür ve din gibi faktörler üzerine kurulu bir medeniyet ortaklığına dayanmasına karşın, esas hedef, Avrasya ile Ortadoğu'nun kesiştiği noktada Türkiye'nin liderliğine ya da dengeleyiciliğine dayalı bir refah alanı yaratmaktır. Davutoğlu'nun kurguladığı dış politika stratejisi, Türkiye'yi, geniş bir coğrafi düzlemi kontrol altında tutan, şekillendiren ya da etkileyen bir bölgesel aktör konumuna yükseltirken; aynı zamanda, Batı Dünyası'nın Doğu'ya olan açılım stratejisinde Türkiye'yi anahtar bir ülke olarak yüceltmektedir.

Ahmet Davutoğlu'nun, Yeni Osmanlılık anlayışına kolaylıkla eklenilebilecek olan doktriner anlayışı, karşılıklı bağımlılık ve yumuşak güç gibi hem ekonomik hem de toplumsal/siyasal faktörleri göz önünde bulunduran topyekûn bir bölgeselleşme girişimi olarak adlandırılabilir (Kirişçi, 2009: 29-57). Bölgenin sınırları ise genel itibarıyla Osmanlı geçmişi, sosyo-kültürel ve dinsel/mezhepsel ortaklık ya da yakınlık ile etno-kültürel akrabalık gibi kriterler ekseninde çizilmiştir. Örneğin Ortadoğu ve Balkanlar genel itibarıyla Osmanlı geçmişi, sosyo-kültürel ve dinsel/mezhepsel yakınlık gibi unsurlar çerçevesinde kapsama alanına alınmışken (Somun, 2011: 33-41), Kafkasya ve Orta Asya'ya yaklaşım noktasında genel itibarıyla etno-kültürel unsurlar ve din etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Yeni Osmanlılık anlayışının milenyum sonrası dönemde etkinleştirilmesinde birtakım önemli unsurlar da önemli rol oynamıştır. Her şeyden önce kendisini muhafazakâr-demokrat bir siyasal hareket olarak gören ve imparatorluk geçmiş ile barışık bir görünüm sergileyen AKP'nin tek başına iktidara gelmesi ve bu pozisyonunu koruyucu oluşu önemli bir faktördür. İktidar partisinin Türk siyasetindeki bürokratik-askeri vesayeti tartışmaya açması ve kendisine olan toplumsal desteğin de günden güne artması sonrası orduyu siyasal işleyişin dışına taşıması da önemli bir unsurdur (Burak, 2011: 161-165). Zira Soğuk Savaş sonrası Türk Dış Politikası'nda yaşanan tıkanıklığın aşılabilmesi noktasında NATO ve AB üyeliğine odaklı tek boyutlu bir dış politika anlayışını savunan ve Türkiye'yi Osmanlı geçmişinden tamamıyla bağımsız olarak ele alarak ülkenin bulunduğu coğrafyadan soyutlanmasına neden olan asker-sivil bürokrasinin pasifize edilebilmesi, Osmanlı geçmişi, kültürel yakınlık ve din gibi unsurlara yaslanacak medeniyet ortaklığının önündeki düşünsel engelin de etkisizleştirilmesi anlamına geliyordu. Bölgesel dengelerin, Türkiye'nin izlediği Yeni Osmanlıcılığa dayalı dış politika anlayışını meşrulaştıran görünümü de Türkiye'nin Osmanlı tabanlı bölgeselleşme girişimine arka çıkmıştır. Özellikle 11 Eylül ve Irak İşgali sonrasında Batı'nın Ortadoğu ile olan ilişkilerinin koordine edilebilmesi ve Ortadoğu toplumları ile başta ABD olmak üzere Batılı güçler arasındaki temasın sağlanması noktasında Türkiye önemli bir görev üstlenmiştir. İran'ın nükleer programına ilişkin kriz ve ardından gelen Arap Baharı'nın ortaya çıkardığı bölgesel konjonktür de Türkiye'nin Yeni Osmanlıcılığı sahiplenmesinde önemli bir rol oynamıştır (Altunışık, 2005: 45-63; Nader, 2011; Öniş, 2012: 45-63).

Yeni Osmanlıcılığı da içerisinde barındıran Stratejik Derinlik konsepti, Türkiye'nin Batı, Ortadoğu, Balkanlar ve Orta Asya gibi birçok jeo-kültürel havzanın merkezinde konumlandığını ve aynı durumun Osmanlı için de geçerli olduğunu kaydeder. Bu denli önemli bir noktada yer alan Türkiye'nin, kendisini çevreleyen coğrafyalar nezdinde aktif bir diplomasi yürütmesi ve yumuşak güç uygulamalarına dayalı olarak kendisine yönelik toplumsal algıyı pozitif yönde değiştirmesi ve bu yolla bölgesel/siyasal/toplumsal meşruiyetini arttırması en temel dış politika hedefidir. Ahmet Davutoğlu, bir ülkenin stratejik derinliği içselleştirebilmesi için tarihsel olayların/yaşanmışlığın merkezinde konumlanmış olması gerektiğini, tarihsel derinliğin coğrafi ve dolayısıyla bölgesel derinliği/gücü de beraberinde getireceğini kaydetmektedir. Osmanlı'nın yarattığı ve yaşattığı derinliği kullanmak da Türkiye'nin bölgesel derinliğini/gücünü arttıracaktır (Onar, 2009: 12; Murinson, 2006: 945-964). Tüm küresel ve bölgesel aktörlere karşı dengeli bir tutum takınmak ve Türkiye'nin geleneksel müttefiklik ilişkilerine zarar vermeden coğrafyanın (eski

Osmanlı toprakları ve Avrasya) kendisine tanıdığı ekonomik fırsatları değerlendirmek Türkiye'nin yeni dönem dış politikasının en temel dayanak noktalarındandır.

Ahmet Davutoğlu, Yeni Osmanlılık ekseninde bir dış politika stratejisi kurgularken, Soğuk Savaş esnasında ve sonrasında izlenen dış politikanın Müslüman kimliğini ve Osmanlı geçmişini politika üretim sürecinden dışlayan ve genel anlamda oryantalizme yaslanan karakterini eleştirmiştir (Davutoğlu, 2005: 3-13). Stratejik Derinlik olarak da adlandırabileceğimiz yeni dönem Türk Dış Politikası, din (İslam) unsurunu referans noktalarından biri olarak gören, Osmanlı'nın sahip olduğu çok kültürlülüğü kendisine eklemeyi tercih eden ve gerektiği noktada da Türk kimliğini ön plana çıkaran oldukça pragmatik bir anlayışı yansıtmaktadır. Osmanlı coğrafyasına ve birlikte yaşama kültürüne yapılan atıf ise, milenyum sonrası Türk Dış Politikası'nın, coğrafi determinizmi ve Sevrés (Sevr) Antlaşması üzerinden betimlenen güvenlikçi anlayışı terk ettiğini kanıtlamaktadır (Aybet, 2006: 543-544; Bilgin, 2005: 175-201). Türkiye'yi farklı coğrafi gerçekliklerin birbirlerine eklemendiği bir jeopolitik bağlantı noktası olarak betimleyebilmek ve Batı Medeniyeti ile Doğu (Avrasya) Medeniyeti arasında siyasal, ekonomik ve toplumsal işbirliği çerçevesinde ilişkiler kurulmasını sağlamak Yeni Osmanlılık anlayışının temel hedefidir. Türkiye, kendisini medeniyetler arasındaki iletişimin devamlılığını sağlayacak bir jeo-kültürel çekim merkezi haline getirecek olan bu dış politika konsepti bağlamında uluslararası sistem içerisinde sözü geçen, hatta sistemsel gidişatı etkileyen bir aktör olacağının bilincindedir. Yeni Osmanlılık, Davutoğlu'nun söylemiyle, Türkiye'yi "çevre ülkesi" olmaktan "merkez ülke" haline getirmeyi amaçlayan bir projedir.

Yeni dönem Türk Dış Politikası gerek iç gerekse de dış politika anlamında bazı hususlar üzerinde durmaktadır. Bunlardan birincisi, ülke içerisindeki kimlik tabanlı toplumsal ayrımları ortadan kaldırmak ve Türkiye'nin sahip olduğu çok kültürlü toplumsal yapıyı, Türk kimliğini etnik anlamından soyutlayarak, geniş kapsamlı bir yapıya büründürmektir. Bu çerçevede, özellikle Kürt Sorunu bağlamında anayasal ve yönetsel bir değişim/reform istekliliğinin hükümet tarafından yaratıldığını ve özellikle oluşturulacak olan yeni anayasanın dış politika uygulamalarına egemen olan çok kültürlü ve açılımcı anlayışın bir yansıması haline getirilmeye çalışıldığını görüyoruz (Ensaroğlu, 2013: 7-17).

İkinci önemli husus ise, uzun süredir tartışılan ve gelinen noktada ancak bir ideal olarak yüceltilebileceği anlaşılan "komşularla sıfır sorun" yaklaşımıdır. Çok boyutluluk ve ritmik diplomasi gibi yeni dönem Türk Dış Politikası'nın en temel dayanak noktalarını bünyesinde barındıran bu anlayış, Yeni Osmanlılık idealinin önemli bir parçasıdır (Sözen, 2010: 103-123). Yeni Osmanlılık çerçevesinde, Osmanlı toprağı olmuş komşu

310 Göktürk Tüysüzoğlu

ülkelerle/toplumlarla ilişkilerin her anlamda müttefiklik çerçevesine yükseltilebilmesini ve bu ülkelerin diplomatik ve ekonomik anlamda Türkiye'ye eklenmesini amaçlayan bu anlayış, Yeni Osmanlılık anlayışının bir referans olarak aldığı din (İslam) unsuru çerçevesinde özellikle Ortadoğu'daki Sünni toplumlar nezdinde etkili olmuşsa da henüz yeterli etkinliğe erişememiştir. Bunun tarihsel, kimlik tabanlı ve siyasal birtakım nedenleri vardır. Örneğin İran, hiçbir zaman Osmanlı egemenliği altına girmemiş ve Osmanlı ile tarihsel bir rekabet yaşayan bir ülke olarak, Türkiye'nin işlevsel bir model olarak aldığı Osmanlı'nın aksine Şiilik mezhebini benimsediği ve Türkiye ile yaşadığı bölgesel rekabet çerçevesinde kullandığı için, Türkiye-İran ilişkileri ekonomik işbirliği düzleminde sıkışmıştır (Flanagan, 2012: 169-172). Benzer bir şekilde Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki komşusu Ermenistan ile olan ilişkileri de Osmanlı'nın son yıllarında toprağa ve kimliğe dayalı olarak ortaya çıkmış olan mesele nedeniyle çatışma sürekliliğine eklenmiştir.

Arap Baharı'nın, Türkiye'nin Ortadoğu'ya olan yaklaşımında ve Ortadoğu halklarının Türkiye'ye bakışında ciddi bir farklılığa yol açtığı ortadadır. Bu bağlamda, özellikle Suriye Meselesi belirleyici bir unsur olmuştur. Zira Suriye, Türk Dış Politikası'ndaki değişimin Ortadoğu'ya yansımaları anlamında en görünür aktördür. Suriye, "komşularla sıfır sorun" yaklaşımının model ülkesi olarak bilinmekteydi. Ne var ki, Suriye'de, Arap Baharı çerçevesinde olaylar başladıktan sonra Türkiye'nin Esad karşıtlarının yanında yer alması önemli bir dönüşümü başlatmıştır. Nitekim Türkiye'nin Suriye özelinde destek verdiği Esad karşıtı muhalefet büyük bir çoğunlukla Sünnilerden oluşmaktadır. Esad'ın Nusayri (Alevi) oluşu ve İran'ın Suriye Yönetimi'ne verdiği destek, Türkiye'nin Ortadoğu stratejisini Sünni mezhebinden gelenlere destek verir bir görünüme büründürmüştür. Arap Baharı ile birlikte, özellikle Suriye Krizi'ne paralel olarak, Türk Dış Politikası'nın mezhebe dayalı bir görünüme bürünmesi, Türkiye'nin, Suriye'nin yanı sıra, İran ve Irak merkezi yönetimi ile arasının açılmasına da yol açmıştır. Aynı durum, Lübnan özelinde Hizbullah ile ilişkilerde de ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik kapsayıcı tutumunun zayıflaması, Türkiye ile İran'ı Ortadoğu'nun kuzeyinde mezhepsel ve sistemsel farklılık ekseninde konsolide edilen farklı bölgesel ittifaklara itmiştir. Türkiye'nin Ortadoğu stratejisi de yaşanan kutuplaşma eliyle bağlam değiştirmiştir. Bugün Türkiye için, Ortadoğu özelinde, komşularla sıfır sorun anlayışı söz konusu değildir (Bozkurt, 2012: 35-45).

Üçüncü önemli husus ise Türkiye'nin jeo-ekonomik gücünün ve etkisinin artırılması ve Türkiye'nin finansal, ticari ve enerji eksenli bir bölgesel merkez haline getirilmesi çabasıdır. Ortadoğu ile Avrupa'yı ticari işleyiş, ulaştırma ve enerji projeleri eliyle birbirlerine bağlamak, Orta Asya ve Güney Kafkasya'dan gelecek petrol ve doğalgazın Avrupa'ya

ulaştırılması aşamasında Rusya'ya alternatif bir rota haline gelebilme çabası içerisine girerken Rusya ile ekonomik ilişkileri geliştirmek ve komşu coğrafyaların taleplerine cevap verecek bir üretim ilişkisinin yaratılabilmesi Yeni Osmanlıcılığın ekonomik boyutunu oluşturmaktadır. Türkiye ile Rusya arasındaki ticaret hacminin geldiği nokta ve ekonomik ilişkilerin sürekli olarak gelişiyor oluşu, *Borsa İstanbul* girişiminin de kanıtladığı üzere İstanbul'un özelde Ortadoğu, genelde de Avrasya coğrafyasının finansal merkezi haline getirilmesi çabası ve Türkiye'nin dâhil olduğu NABUCCO, Trans-Anadolu ve Güney Akım gibi enerji projeleri jeoekonomik etkinliğin birer yansıması olarak görülmelidir.

Türkiye'nin Yeni Osmanlılık ya da Stratejik Derinlik olarak da adlandırılabilir olan dış politika stratejisine yönelmiş olmasının, Türkiye'nin Osmanlı geçmişinden, siyasi hedeflerinden ya da ideoloji tabanlı değişim arzusunun dışında kalan çok önemli bir sebebi daha vardır. Soğuk Savaş sonrası ulus devlet yapılarının zayıflaması, etnik ve dinsel/mezhepsel kimliklere yapılan vurgunun güçlenmesi ve çok kültürlülüğü referans olarak alan kapsayıcı siyasi birliklerin yaratılması gerekliliğinin ortaya çıkması, Türkiye'nin imparatorluk geçmişine vurgu yapan Yeni Osmanlılık'ın bir dış politika stratejisi olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Ancak Yeni Osmanlılık'ın siyasi anlamda Osmanlı'yı yeniden yaratma dürtüsü içerisinde olmadığını, yalnızca Osmanlı'nın ifade ettiği kültürel, toplumsal ve bölgesel değerleri, yeni uluslararası düzenin gerektirdiği şekilde kullanarak, eski Osmanlı topraklarında bir işbirliği alanı yaratabilmeyi hedeflediğini belirtelim. Zaten bu niyet de Türk Dış Politikası yürütücüleri tarafından birçok kez dile getirilmiştir (Ministry of Foreign Affairs, <http://www.mfa.gov.tr/speech-entitled-vision-2023-turkey-s-foreign-policy-objectives-delivered-by-he-ahmet-davutoglu-minister-of-foreign-af.en.mfa>: 03/05/2013).

Yeni Osmanlıcı dış politika stratejisini Türkiye'nin Batı Dünyası'ndan koparılması ve Ortadoğululaştırılması olarak değerlendiren analizler de mevcuttur. Yine bu stratejiyi, ABD'nin ortaya koyduğu Genişletilmiş Ortadoğu Projesi'nin Türkiye eliyle kurgulanması olarak gören değerlendirmeler de yapılmaktadır (Bağcı ve Sinkaya, 2006: 21-37). Türkiye'nin, "Medeniyetler İttifakı" inisiyatifi bağlamında İslam Medeniyeti'nin temsilcisi olarak yer alması (Balcı ve Miş, 2008: 387-406), Yeni Osmanlıcı dış politika anlayışının Genişletilmiş Ortadoğu Projesi ekseninde emperyal bir anlamlandırmaya tabi tutulmasının en önemli gerekçelerinden biridir. Esasında Yeni Osmanlılık, artan küreselleşmenin de etkisiyle etnik/dinsel kimliklerin yükselişi sonrası ciddi bir kimlik bunalımına sürüklenen Türkiye'yi, sahiplenilen Osmanlı geçmişi üzerinden, toplumsal/kültürel çeşitlilik çerçevesinde bir siyasi birliği taşımayı hedefleyen bir medeniyet projesidir.

Yeni Osmanlılık-Türk Avrasyacılığı İlişkisi

Yeni Osmanlılık, Türkiye’yi çevreleyen ve çok büyük bir bölümü eski birer Osmanlı toprağı olan bölgelere yaptığı atıfla, aslında Avrasyacı bir içeriğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim Ortadoğu’nun bir bölümü dâhil olmasa da, özellikle Balkanlar, Kafkasya ve Orta Asya bölgeleri, bugün Avrasya olarak tanımlanan coğrafi eksenin içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda, Yeni Osmanlılığın, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde yükselişe geçen, ancak, daha sonraki yıllarda ideolojik bir görünüm kazanarak kapsayıcılığını yitiren ve arka plana itilen Türk Avrasyacılığı ile coğrafi kapsam ve siyasi amaç bakımından ciddi bir benzerliğe sahip olduğu söylenebilir.

Coğrafyaya dayalı bir bölgeselleşmenin ya da bir medeniyet projesinin ifadesi olarak 20. yüzyıl boyunca Türkiye’de tartışılmış bir kavram olan Avrasyacılık, Türkiye’yi, Soğuk Savaş döneminde içselleştirmiş olduğu tek boyutlu ve Avro-Atlantik İttifakı’nın sistemsel ön kabullerine dayalı dış politika anlayışından uzaklaştırmayı amaçlıyordu. Hedef ise, Osmanlı döneminde hükmedilmiş olan bölgeler ile Türk kimliğine dayalı olarak yakınlık kurulabilecek Orta Asya ve Kafkasya gibi coğrafyaları tek bir potada eritebilmek ve Türkiye’yi Avrasya coğrafyasında yaşayan halkların yüzlerini dönebilecekleri bir bölgesel merkez haline getirebilmektir (Khosla: 2001: 343-369). Bu noktada Avrasya’nın en önemli gücü olan Rusya ile karşılıklı çıkarlara dayalı bir anlaşmaya gidilecek ve Rusya ile çatışma ihtimali de sürecin dışında bırakılacaktı (Akçalı ve Perinçek, 2009: 550-569).

Turgut Özal’ın, Türkiye’yi, içte ve dışta yeniden düzenlemeyi ve ülkeyi Soğuk Savaş sonrası dönemin sistemsel gerçekliklerine eklemeyi hedefleyen anlayışı çerçevesinde beliren Türk Avrasyacılığı, onun attığı ve atmaya arzuladığı adımlara da yansımıştır. Güvenlikçi siyasi algıyı terk etmek isteyen Özal, dış politika algısının güvenleştirilmesinde büyük bir rol oynayan “Kürt Sorunu” bağlamında gerçekleştirmek istediği siyasi-yönetimsel reformlara paralel olarak, Türkiye’nin, çok büyük bir bölümü Avrasya’da yer alan eski Osmanlı topraklarına diplomatik, siyasi, ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda açılım gerçekleştirmesini arzulamıştır. Özal’a göre, Türkiye, Kürt Sorunu’nu çözümlemesi halinde yakın çevresinde yer alan coğrafyalara açılım noktasında önemli bir koz elde edecek ve bu kozun sağlayacağı toplumsal/siyasi meşruiyet üzerinden hareket edilebilecekti (Kirişçi, 2004: 273-309). Turgut Özal döneminde ortaya atılan “Adriyatik’ten Çin Seddi’ne Türk Dünyası” söylemi ise Türk Avrasyacılığı’nın sınırlarının Avrasya geneli çerçevesinde anlamlandırıldığını kanıtlamaktadır. Özal’ın ölümünün ardından

cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Süleyman Demirel de diplomatik, siyasal, kültürel ve ekonomik yakınlaşma ekseninde yürütülmeye çalışılan Avrasyacı dış politika anlayışını devam ettirmeye çalışmıştır. Genel itibarıyla, medya (TRT Avrasya, Avrasya Dosyası ve Zaman gazetesi gibi) ve eğitim (Orta Asya ve Balkanlar'da açılan Türk okulları, öğrenci değişim programları, vb.) sektörleriyle, ekonomik/teknik yardım kuruluşları (Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı) eliyle kurumsallaştırılmaya çalışılan Türk Avrasyacılığı, ilk dönemlerinden itibaren büyük bir ikileme karşı karşıya kalmıştır. Türk Avrasyacılığı'nın temel ikilemi ise Türkiye'nin genelde Avrasya'ya, özelde ise yakın çevresine yönelik açılım noktasında hangi çerçevede hareket edeceği olmuştur. Nitekim Türk Avrasyacılığı'nın çıkış noktasında vurgu daha çok eski Osmanlı topraklarına yapılmış ve etnik kimlikten çok tarihsel yaşanmışlık, sosyo-kültürel yakınlık ve ekonomik tamamlayıcılık ön planda tutulmuşken, özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren "Türk" kimliğini ön plana koyan ve daha çok Orta Asya'daki Türkî Cumhuriyetleri hedef alan bir yönelim benimsenmiştir. Yani benimsenen söylem Türk Avrasyacılığı'nın kapsamını ve toplumsal meşruiyetini azaltmıştır. Gümrük Birliği'ne girişe paralel olarak, AB üyeliği hedefine odaklanılması ve koalisyon hükümetlerinin birbirleriyle yaşadıkları siyasal anlaşmazlığa bağlı olarak ortaya çıkan istikrarsızlık da Türk Avrasyacılığının önemini yitirmesinde etkili olmuştur.

Türk Avrasyacılığı, 1990'ların ikinci yarısından itibaren, Türk milliyetçiliği ekseninde hareket eden siyasi parti ve gruplar, ordu mensupları, Batı karşıtlığında buluşan sosyalist parti ve hareketler ile Aleksandr Dugin'in söylemlerinden etkilenen isimlerin uhdesine girmiştir (Akçalı ve Perinçek, 2009: 550-563). İşçi Partisi ve Aydınlık dergisi ise Türk Avrasyacılığı'nın en görünür aktörleri konumuna gelmiştir (Devlet, 2012). Türk Avrasyacılığı'nı ideolojik bir anlamlandırma neticesinde ele alan ve kapsamını daraltarak söylemsel bir duruşa indirgeyen bu aktörlerin ortak noktaları ise Batı karşıtlığıdır.

Türkiye'de Avrasyacı düşünce kalıbının 3 farklı siyasal/ideolojik yorum çerçevesinde işletilmeye çalışıldığı söylenebilir. Bunlardan birincisi, İşçi Partisi'nin temsil ettiği sosyalist/ulusalcı Avrasyacılık olarak görülmelidir. Bu yorumda, Avrasya coğrafyasının en önemli iki aktörü Rusya ve Çin ile Batı karşıtı bir ittifak oluşturmak en önemli hedef olarak görülmektedir. Rusya'daki Yeni Avrasyacı kanadın en önemli aktörü olarak görülen Aleksandr Dugin'in görüşlerine yakın duran bu kanat, birçok analist tarafından Dugin'in Türkiye şubesi olarak adlandırılmaktadır. Türk Avrasyacılığı'na hâkim olan ikinci yorum ise Türk milliyetçiliği çerçevesinde hareket eden parti ve grupların temsil ettiği ve Türk kimliğini Avrasya ekseninde birleştirici bir unsur olarak gören yaklaşımdır. Avrasyacılık akımını Türk milliyetçiliği bağlamında değerlendiren bu yaklaşım, İşçi Partisi'nin temsil ettiği

sosyalist/ulusalcı kanadın aksine, Rusya ve Çin'i Avrasya ekseninde mücadele edilmesi gereken birer aktör olarak anlamlandırmaktadır (Erşen, 2013: 16).

Türk Avrasyacılığı'nın üzerine temellendirilmeye çalışıldığı üçüncü siyasal/ideolojik yorum ise, muhafazakâr kanadın üzerinde durduğu ve eski Osmanlı coğrafyasındaki Müslüman halklarla işbirliğini ön plana alan anlayıştır. Türk Avrasyacılığı'nın bu yorumu, Avrasya kavramının Osmanlı'nın en geniş sınırlarını ortaya koyduğunu ve dolayısıyla Avrasya'nın ifade ettiği coğrafi sınırlar bağlamında izlenecek Yeni Osmanlıcı (Pax Ottomanica) stratejinin Türkiye'nin bölgesel liderlik rolünün altını çizecek en önemli unsur olduğunu kaydetmektedir (Erşen, 2013: 16-17). Bu yönüyle, Türk Avrasyacılığı ile Yeni Osmanlıcılık arasında bir tamamlayıcılık olduğu açıkça ifade edilmektedir.

Milenyum sonrası dönemde Ahmet Davutoğlu'nun ortaya koyduğu "Stratejik Derinlik" konsepti çerçevesinde izlenen yeni dönem Türk Dış Politikası, genel itibarıyla, Türk Avrasyacılığı'nın Osmanlı topraklarına atıf yapan muhafazakâr yorumu çerçevesinde ele alınmalıdır. Davutoğlu tarafından şekillendirilen yeni dönem Türk Dış Politikası, Ortadoğu ve Kuzey Afrika gibi eski Osmanlı topraklarını Avrasya coğrafyasına entegre ederek Avrasya'nın kapsamını genişletmekte ve böylece Türkiye'nin ilgisi dahilindeki coğrafyanın sınırlarını da çizmektedir. Stratejik Derinlik konsepti çerçevesinde adı sıklıkla anılan "Afro-Avrasya" tanımı, Avrasya anakarasına Ortadoğu ve Kuzey Afrika gibi eski Osmanlı topraklarının eklenmesi ile ortaya konmuştur (Efegil, 2009: 77). Afro-Avrasya tanımlaması çerçevesinde Ortadoğu'nun merkezi konumu ise açıkça belirtilmiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin Ortadoğu ile fazlasıyla ilgili olması Davutoğlu tarafından sınırları yeniden çizilen Türk Avrasyacılığı çerçevesinde anlaşılabilir bir tutumdur.

Türk Avrasyacılığı'na dair üçüncü siyasal/ideolojik yoruma dâhil edebileceğimiz yeni dönem Türk Dış Politikası, Osmanlı mirası ve İşlam Medeniyeti'ne yaptığı vurgu ekseninde "medeniyete dayalı jeopolitik yaklaşım" olarak da değerlendirilmektedir (Erşen, 2013: 16-17). Bu yaklaşımı ne süren uzmanlara göre, Türkiye'nin Müslüman Ortadoğu ve Kuzey Afrika halkları nezdinde kazandığı siyasal meşruiyete karşın, İşrail ve Ermenistan ile yaşadığı problemleri bir türlü aşamaması, bu ülkenin Müslümanlık ortak parantezi ve Osmanlı mirası ekseninde anlamlandıramadığı ülkeleri kendi Avrasya tanımının dışında tutmaya çalıştığını kanıtlamaktadır.

Avrasya kavramı ve Türk Avrasyacılığı'nın milenyum sonrası dönemde tanım ve kapsam itibarıyla ciddi bir değişikliğe uğradığı açıktır. Soğuk Savaş sonrası dönemde, Türkiye'nin, Avro-Atlantik Dünyası üzerinden ifadesini bulan Batı ile Ortadoğu-Asya ekseninde betimlenen Doğu arasındaki köprü olma anlayışı çerçevesinde sahiplenilen

Avrasya tanımı, milenyum sonrası dönemde izlenen dış politika çerçevesinde önemli bir değişime uğramıştır. Bu çerçevede Türk Avrasyacılığı'na ilişkin muhafazakâr yorumu benimseyen yeni dönem Türk Dış Politikası'nın, Osmanlı mirası ve İslam Medeniyeti'ne yaptığı atıf üzerinden, Türkiye'yi Batı Dünyası ve İslam Medeniyeti arasındaki köprü haline getirdiğini söyleyebiliriz. Böylece Türk Avrasyacılığı, medeniyet tabanlı bir dış politika stratejisi olarak tanımlanabilecektir. 2004 yılında ortaya konan "Medeniyetler İttifakı Projesi" çerçevesinde Türkiye'nin İslam Medeniyeti'ni temsil ediyor oluşu da, Avrasya tanımına eklediği Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgeleri üzerinden Türk Avrasyacılığı'nı medeniyete dayalı bir jeopolitik yaklaşım haline getirmektedir. Ne var ki, yeni dönem Türk Dış Politikası'nın oldukça pragmatik bir içeriğe sahip olduğunu (Oğuzlu, 2008: 3-20) ve Osmanlı mirası ve İslam Medeniyeti üzerinden kendisini tanımlarken, Kafkasya ve Orta Asya gibi Türk kimliğine atıf yapılması gereken coğrafyalar nezdinde Türk etnik kimliğini de önemli bir tutanak noktası olarak kullandığını söylemeden geçemeyiz. Orta Asya'daki Türkî cumhuriyetler ve özellikle Azerbaycan ile ilişkiler noktasında Türk kimliğinin ve bilincinin önemli bir rolü bulunmaktadır.

Ahmet Davutoğlu, Türk Dış Politikası'nın mevcut yönelimi itibarıyla Türk Avrasyacılığı diye bir adlandırmada bulunmamıştır. Davutoğlu'nun Yeni Osmanlılık söylemini de kabul etmediğini biliyoruz. Ne var ki, bu yaklaşım dış politika stratejisine içkin olan pragmatizmle ilgilidir. Stratejik Derinlik yaklaşımının merkezinde, Afro-Avrasya'da bölgesel liderlik ve medeniyetler arası iletişim merkezi, köprü olabilme anlayışı bulunmasına karşın, Davutoğlu, mevcut dış politikayı Avrasyacılık ya da Türk Avrasyacılığı çerçevesinde betimlememektedir. Avrasyacılığın, Rusya ile özdeşleşen emperyal bir anlamlandırma olması, bunun en önemli nedenidir. Osmanlı'nın mirasçısı olan Türkiye, Afro-Avrasya merkezli bir emperyal projenin peşinde olmadığını göstermek zorundadır. Bir diğer önemli sebep de, Türk Avrasyacılığı'nın "Türk" kimliğine dayalı ve toplumsal anlamda daha dar kapsamlı bir siyasal söylem içermesidir. Afro-Avrasya bağlantısında kimliklerden bağımsız bir bölgesel işbirliği alanı yaratıp, bu inisiyatifin lideri olmayı amaçlayan Türkiye, Türk Avrasyacılığı bağlamında "etnik" bir anlamlandırmaya gitmemesi gerektiğinin farkındadır. Zira Türk Avrasyacılığı, çok daha dışlayıcı ve dar kapsamlı bir adlandırmadır. İçselleştirdiği pragmatizmin bir sonucu olarak kabul etmek istemese de, Türkiye, komşu coğrafyalara yaptığı atıf üzerinden Osmanlı'yı; Afro-Avrasya adlandırmasıyla da Avrasya'yı dış politikasına eklemektedir. Yani, Stratejik Derinlik, Osmanlıcı ve Avrasyacı akımların bir bileşkesidir. Afro-Avrasya söylemi, Osmanlı coğrafyasının, Türk Avrasyacılığı düşüncesinde eklenmesi girişimi

olarak görülebilir. Bu yönüyle, Türkiye’de Avrasyacı düşüncenin muhafazakâr yorumuna dâhildir.

Ahmet Davutoğlu’nun kurguladığı ve Yeni Osmanlılık olarak da betimlenen yeni dönem Türk Avrasyacılığı’nın Rusya’daki Avrasyacı düşünce kalıbı ile birçok benzerliği bulunduğu gibi önemli farklılıkları da bulunmaktadır. Türk Avrasyacılığı ya da Yeni Osmanlılık da tıpkı Rusya’nın Avrasyacılığı gibi etnik milliyetçiliği ikinci plana atmakta ve Avrasya coğrafyasının önemli bir parçasını oluşturan eski Osmanlı topraklarına ve yaşanmışlığına yapılan atıf üzerinden çok kültürlü bir bölgeselleşme girişimini ifade etmeye çalışmaktadır. Avrasya coğrafyasının kalbinde yer alan Türkiye de bu bölgeselleşme girişiminin ilerletilebilmesi yönünde siyasal irade ortaya koyacaktır.

Yeni Osmanlılık da tıpkı Avrasyacı düşünce kalıbında Rusya’nın üstlendiği öncü role benzer bir şekilde, eski Osmanlı topraklarının bünyesinde barındırdığı ortak kültürü, tarihi ve medeniyet anlayışını temsil etme ve bütünlüğünü sağlama rolünü Türkiye’ye vermektedir (Evered, 2005: 463-477). Türkiye, Osmanlı tarihine ve yaşanmışlığına yaptığı referans üzerinden kurgulamaya çalıştığı Yeni Osmanlı medeniyet anlayışını, Batı ve Doğu Medeniyetleri arasında sağlıklı bir iletişim ve işbirliğinin geliştirilebilmesi hedefiyle yapılandırmaktadır. Böylece Türkiye’nin Avro-Atlantik Dünyası ile İslam Medeniyeti arasındaki köprü pozisyonu, aynı zamanda medeniyete dayalı jeopolitik bir görünüm de kazanacaktır (Erşen, 2013: 16-17).

Yeni Osmanlılık, Rus Avrasyacılığı bağlamında varlığından söz edebileceğimiz yayılcı ya da emperyalist bir dış politika vizyonuna sahip değildir. Aslında bu anlayışın, 1990’lı yıllarda Necmettin Erbakan’ın Libya, Malezya, İran, Endonezya gibi ülkelerle birlikte kurgulamaya çalıştığı Batı karşıtı İslam Birliği düşüncesinden de uzak olduğunu belirtmeliyiz (Taşpınar, 2012: 130). Davutoğlu’nun ortaya koyduğu yeni dönem Türk Avrasyacılığı, Avrasya’da yer alan ve özellikle İslam Medeniyeti ekseninde betimlenen ülkeler/toplumlar ile Batı Medeniyeti arasındaki boşluğu doldurmayı ve anlaşmazlığı gidererek Huntington’un “Medeniyetler Çatışması” tezini boşa çıkarmayı amaçlamaktadır.

Türk Avrasyacılığı ya da Yeni Osmanlılık olarak da adlandırabileceğimiz yeni dönem Türk Dış Politikası’nın en önemli özelliklerinden biri de Türkiye’nin içselleştirmiş olduğu çoklu toplumsal kimliklerin açıklıkla ifade edilebilmesini öngörmesidir. Bu yönüyle, bu politikanın Rusya’daki Avrasyacılık benzeri coğrafi bir anlamlandırmaya gittiğini ve özellikle eski Osmanlı coğrafyasını bir üst kimlik çatısı olarak işlevselleştirdiğini belirtmeliyiz. Türk Avrasyacılığı (Yeni Osmanlılık), Türkiye’yi Batılı, Türk, Müslüman, Kürt, Avrasyalı, seküler gibi çoklu kimlikler aracılığıyla ifade etmektedir. Yani Türkiye, tüm

bu kimlikleri kapsayan, koruyan ve gelişimine yardımcı olan bir şemsiye haline getirilmektedir. Böylece Türk kimliğinin etnik boyutu ikinci plana atılmakta ve Türklük çok boyutlu bir kültürel yaratı olarak ifadesini bulmaktadır. Ancak, bu durum Türk kimliğinin etnik yönüne yapılan vurgunun tamamıyla ortadan kalktığı anlamına gelmemelidir. Türkiye’de düzenlenen “Türkçe Olimpiyatları”, Orta Asya’da Türk kimliğini yansıtan tarihsel anıtların korunması yönünde girişilen çabalar ve “Türkçe Konuşan Ülkeler Zirvesi” gibi organizasyonlar (Devlet, 2011), yeni dönem Türk Dış Politikası’nın pragmatik yönünü de ortaya koyan girişimlerdir.

Türkiye’nin milenyum sonrası ortaya koyduğu dış politika stratejisi uluslararası sistem ekseninde hegemonya-çok kutupluluk mücadelesi ekseninde bir çatışma sürekliliğine eklenmiş olan ABD ve Rusya’nın da işine gelmektedir (Ambrosio: 2001: 45-67). Zira bu iki aktör, sistemin genelini ilgilendiren çok önemli meseleler çerçevesinde bir orta yol bulabiliyor olsalar da, Avrasya merkezli bir tırmandırma stratejisi perde arkasından da olsa varlığını hissettirmektedir. Türkiye’nin varlığı ve izlediği Avrasyacı dış politika stratejisi ise her iki aktöre de Türkiye ile çalışma zorunluluğu getirmektedir. Türkiye, Avro-Atlantik İttifakı’nın bir parçası olduğu için, ABD ve AB, Avrasya geneli ve Ortadoğu’ya ilişkin planlarını ve girişimlerini Türkiye üzerinden gerçekleştirmeyi tercih etmektedir. Zira Türkiye’nin izlediği Avrasyacı ya da Yeni Osmanlıcı dış politika stratejisi, edindiği toplumsal/bölgesel meşruiyet çerçevesinde Batılı aktörlere kullanılabilecek bir alan açmaktadır. Aynı durum, Rusya’nın Karadeniz ve Orta Asya politikaları açısından da anlamlandırılabilir. Rusya, yakın çevresi bağlamında Türkiye ile etkin bir işbirliği geliştirmemiş olsa da, Avrasya’da Avro-Atlantik İttifakı’nın doğrudan bir etkinlik kurmasındansa, kendisi ile stratejik bir işbirliği geliştirmeyi amaçlayan Türkiye’nin bölgesel etkinliğini arttırmasını tercih etmektedir. Rusya, Türkiye’yi, Soğuk Savaş döneminde Avro-Atlantik İttifakı içerisinde yer alan ancak NATO’nun askeri kanadından ayrılarak ittifak içerisinde özerk bir dış politika yaklaşımına yönelen Fransa’ya benzetmektedir. Nitekim Türkiye’nin uzun vadede Fransa’nın yaptığı tercihe benzer bir tutum sergileyeceğini iddia eden analizler de mevcuttur (Taşpınar, 2011).

Milenyum sonrası Türk Dış Politikası’nın en temel niteliklerinden biri de bu politikanın küresel ve bölgesel aktörlerle kurulacak sağlıklı bir iletişimi ön plana almasıdır. Rusya’nın Avrasya özelinde kurgulamak istediği Avrasyacı izolasyonizmin aksine ekonomik ve siyasal anlamda karşılıklı bağımlılığa dayalı sağlıklı bir işbirliği öngörmesi ve bu işbirliğinin merkezine de, tıpkı Osmanlı’da olduğu gibi, Türk kimliğini ve Türkiye’yi yerleşirmesi, yeni dönem Türk Avrasyacılığı’nın en önemli özelliklerinden biridir. AB ile

katılım müzakereleri yürüten ve NATO'nun en önemli üyelerinden biri olan Türkiye'nin, milenyum sonrası dönemde Rusya ile geliştirdiği ekonomik, enerji tabanlı ve siyasal ilişkiler neticesinde Türkiye-Rusya İlişkileri'nin stratejik işbirliği seviyesine yükseltilmesi, Yeni Osmanlıcılığın Avrasya'ya dair kapsayıcı ve işbirliği yanlısı tutumunu yansıtmaktadır (İşeri, 2010: 173-186). Türk Avrasyacılığı, Avrasyacı düşünce kalıbına hâkim olan çatışma yoğun ilişkiler ağının aksine, çatışma ile anılan Avrasya coğrafyasını, Osmanlı'ya atfen oluşturmaya çalıştığı bölgeselleşme üzerinden siyasal, toplumsal ve ekonomik işbirliği temelinde diğer medeniyetlere eklemlemeye ve onlar arasında köprü olmaya yönelmiş medeniyete dayalı jeopolitik bir girişimdir. Türkiye'nin, çatışma ile anılan Ortadoğu'ya örnek alınması gereken model bir ülke olarak gösterilmesi ve yine Türkiye'nin Balkan toplumları arasında yaşanan problemler çerçevesinde sorun çözücü bir aktör olarak belirmesi, bu politikanın bir yansımasıdır. 2020 Olimpiyatları'nı düzenlemeye talip olan Türkiye'nin benimsediği "bridge together (birlikte köprüler kuralım)" mottosu dahi, yeni dönem Türk Dış Politikası'nın medeniyetler arası işbirliğine verdiği değeri betimlemektedir.

Sonuç

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve uluslararası sistemin yapısının değişmesi, Türkiye'nin dış politika anlayışını da farklılaşmaya doğru itmiştir. Türkiye, yeni sistem çerçevesinde üstleneceği rolün altını kalın çizgilerle çizebilmek için, 1990'ların başından itibaren Avrasya ekseninde kurumsallaştırılacak bir bölgesel liderlik/dengeleyicilik rolünü içselleştirmeye yönelmiştir. Turgut Özal'ın cumhurbaşkanı olduğu dönemde, Avrasya geneli ve eski Osmanlı topraklarına diplomatik, siyasal, sosyo-kültürel ve ekonomik bir açılım yapabilme yönünde ciddi bir irade ortaya konmuş olmasına karşın, bu irade daha çok söylem boyutunda kalmış ve ciddi bir ilerleme kaydedilememiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında, 1990'lı yılların geneline hâkim olan siyasal istikrarsızlık, ekonomik kriz, PKK terörü ve AB üyeliğine odaklı dış politika çizgisinin varlığı en önemli sebepler olarak görülebilir. Ancak esas nedenin, Avrasya geneline ve eski Osmanlı topraklarına yönelik kuramsal bir dayanak noktasının oluşturulamaması olduğu açıktır.

Milenyum sonrası dönemde Ahmet Davutoğlu'nun "Stratejik Derinlik" adını verdiği doktriner yaklaşımı ekseninde, komşu coğrafyalara ve Avrasya geneline Türkiye'nin sahip olduğu yumuşak gücü yansıtabilmeyi amaçlayan ve kamu diplomasisi uygulamalarına paralel olarak karşılıklı ekonomik bağımlılık zincirleri oluşturmayı hedefleyen dış politika stratejisinin ciddi bir başarı elde ettiği söylenebilir. Davutoğlu'nun uygulama alanına koyduğu

dış politika stratejisi, birçok yönden Rusya'daki Avrasyacı anlayışa benzetilmektedir. Bu strateji, komşu coğrafyalara yönelik açılımcı çizgisi ekseninde, Türkiye'yi eski Osmanlı topraklarına eklemekte, Türk kimliğini, Avrasyacıların Rus kimliğine atfettiği üzere etnik bir anlamlandırma olmaktan çıkarmakta ve çok kültürlü bir toplumsal yapıya dair kimliksel bir çerçeve haline getirmeyi amaçlamaktadır. Rus Avrasyacılığı'nın Ortodoks inancına olan bağlılığını kendi stratejisinde İslam üzerinden meşrulaştıran ve Türkiye'yi Afro-Avrasya bağlantı noktasında yer alan halkların/devletlerin diplomatik, siyasal, kültürel ve özellikle ekonomik anlamda yüzlerini döndükleri bir merkez olarak teşkilatlandırmayı hedefleyen Stratejik Derinlik anlayışının medeniyete dayalı bir jeopolitik girişim olduğu söylenebilir.

Afro-Avrasya bağlantısı üzerinden eski Osmanlı topraklarının tamamına hitap eden bir görünüm kazandığı için Yeni Osmanlılık olarak da adlandırılan yeni dönem Türk Dış Politikası, esasında Türk Avrasyacılığı çerçevesinde de anlamlandırılabilir. Ne var ki, Türk Avrasyacılığı'nın bu yorumu, Avrasyacılığı, Batı Medeniyeti karşıtı bir dış politika çizgisi ekseninde gören ya da Türk etnik kimliğine dayalı bir söylem benimseyen çatışma tabanlı anlayışların dışındadır. Davutoğlu'nun kurguladığı Avrasyacılık, Avrasya genelinde ve eski Osmanlı toprakları özelinde çok kültürlülüğü yaşatan, toplumları bir araya getiren ortak değerler, sorunlar ve fırsatlar üzerinden meşrulaştırılan ve Afro-Avrasya bağlantısının dışında kalan medeniyetler ile (özellikle Batı Medeniyeti) çatışmayı değil, ortak çıkarlar ve kazanımlar üzerinden işbirliğini teşkilatlandırmayı hedefleyen bir girişimdir. Bu nedenle, Türkiye'nin, Avro-Atlantik Dünyası tarafından Batı ile çatışma yoğun ilişkiler ağı içerisinde olan Ortadoğu'ya yönelik bir model ülke olarak gösterildiğini görüyoruz. AB ile üyelik müzakereleri yürüten Türkiye'nin, aynı zamanda Rusya ile ilişkilerini stratejik işbirliği boyutuna taşıması Türk Avrasyacılığı ya da Yeni Osmanlılığın çok yönlü işbirliğine yaptığı vurguyu ve pragmatizmini ortaya koymaktadır. Bu durumun ortaya çıkmasında, Rusya ile Avro-Atlantik İttifakı arasındaki sistemsel mücadele ve bu mücadelenin Avrasya coğrafyasına olan yansımaları çerçevesinde Türkiye'ye verilen önem de büyük bir rol oynamaktadır.

KAYNAKÇA

T.C. Dışişleri Bakanlığı (2013), <http://www.mfa.gov.tr/speech-entitled- vision-2023 -turkey s-foreign-policy-objectives -delivered-by-h e -ahmet-davutoglu -minister-of-foreign-af.en.mfa> , (04.05.2013).

ADAM, L. B. (2012). "Turkey's Foreign Policy in the AKP Era: Has There Been A Shift in the Axis?" Turkish Policy Quarterly, 11 (3), ss. 139-148.

320 Göktürk Tüysüzoğlu

AKÇALI, E. ve PERİNÇEK, M. (2009), "Kemalist Eurasianism: An Emerging Geopolitical Discourse in Turkey", *Geopolitics*, 14, ss. 550-569.

ALİRIZA, B. ve ARAS, B. (2012), "US-Turkish Relations: A Review at the Beginning of the Third Decade of the Post Cold War Era", *CSIS*.

ALTUNIŞIK, M. (2005), "The Turkish Model and Democratization in the Middle East", *Arab Studies Quarterly*, 27, ss. 45-63.

AMBROSIO, T. (2001), "Russia's Quest for Multipolarity: A Response to US Foreign Policy in the Post Cold War Era", *European Security*, 10, ss. 45-67.

AYBET, G. (2006), "Turkey and the EU After the First Year of Negotiations: Reconciling Internal and External Policy Challenges", *Security Dialogue*, 37, ss. 543-544.

BAĞCI, H. ve SİNKAYA, B. (2007), "Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye: AK Parti'nin Perspektifi", *Akademik Ortadoğu*, 1, ss. 21-37.

BALCI, A. ve MİŞ, N. (2008), "Turkey's Role in the Alliance of Civilizations: A New Perspective in Turkish Foreign Policy?", *Turkish Studies*, 9, ss. 387-406.

BİLGİN, P. (2005), "Turkey's Changing Security Discourses: The Challenge of Globalisation", *European Journal of Political Research*, 44, ss. 175-201.

BOZKURT, A. (2012). "Sıfır Sorundan Sıfır Çözüme: Türkiye, Suriye Politikasından Dolayı Bölgede Dostsuz Mu Kalıyor?" *Ortadoğu Analiz*, 4 (42), ss. 35-45.

BLOCKMANS, S. (2012), "Towards a Eurasian Economic Union: The Challenge of Integration and Unity", *CEPS*, 75.

BRZEZINSKI, Z. (1997), *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. New York: Basic Books.

BURAK, B. (2011), "The Role of the Military in Turkish Politics: To Guard Whom From What?", *European Journal of Economic and Political Studies*, 4, ss. 143-170.

DANFORTH, N. (2008), "Ideology and Pragmatism in Turkish Foreign Policy: From Atatürk to the AKP", *Turkish Policy Quarterly*, 7 (3), ss. 83-95.

DAVUTOĞLU, A. (2005), "Medeniyetler Arası Etkileşim ve Osmanlı Sentezi", Ç. Çakır (ed.), Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat, İstanbul: Klasik Yayınları, ss. 3-13.

DAVUTOĞLU, A. (2009), Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu, İstanbul: Küre Yayıncılık.

DEVLET, N. (2011), "Taking Stock: Turkey and the Turkic World 20 Years Later", GMF Analysis.

DEVLET, N. (2012), "When Russian Eurasianism Meets Turkey's Eurasia", GMF Analysis.

EFEĞİL, E. (2009), "Rationality Question of Turkey's Central Asia Policy", Bilgi Dergi, 19, ss. 72-92.

EFEĞİL, E. (2008), "Turkish AK Party's Central Asia and Caucasus Policies: Critiques and Suggestions", Caucasian Review of International Affairs, 2.

ENSAROĞLU, Y. (2013), "Turkey's Kurdish Question and the Peace Process", Insight Turkey, 15 (2), ss. 7-17.

ERŞEN, E. (2004), "Neo-Eurasianism and Putin's Multipolarism in Russian Foreign Policy", Turkish Review of Eurasian Studies, 4, ss. 135-172.

ERŞEN, E. (2013), "Türk Dış Politikasında Avrasya Yönelimi ve Şanghay İşbirliği Örgütü", Ortadoğu Analiz, 5 (52), ss. 14-24.

EVERED, K. T. (2005), "Regionalism in the Middle East and the Case of Turkey", Geographical Review, 95 (3), ss. 463-477.

FLANAGAN, S. J. (2012), "The Turkey-Russia-Iran Nexus: Eurasian Power Dynamics", The Washington Quarterly, 36 (1), ss. 163-178.

İŞERİ, E. (2010), "Eurasian Geopolitics and Financial Crisis: Transforming Russian-Turkish Relations From Geopolitical Rivalry to Strategic Cooperation", Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 12 (2), ss. 173-186.

KHOSLA, I. P. (2001), "Turkey: The Search for a Role", Strategic Analysis, 25 (3), ss. 343-369.

KİRİŞÇİ, K. (2004), "The Kurdish Question and Turkish Foreign Policy", Lenore G. Martin ve Dimitris Keridis (ed.), The Future of Turkish Foreign Policy, Cambridge: MIT Press, ss. 273-309.

KİRİŞÇİ, K. (2009), "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of the Trading State", New Perspectives on Turkey, 40, ss. 29-57.

322 Göktürk Tüysüzoğlu

LAÇİNER, S. (2004), "Özalism (Neo-Ottomanism): An Alternative in Turkish Foreign Policy?", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1 (1-2), ss. 161-202.

LARUELLE, M. (2008), "Russo-Turkish Rapprochement Through the Idea of Eurasia: Alexander Dugin's Networks in Turkey", The Jamestown Foundation.

MOROZOVA, N. (2009), "Geopolitics, Eurasianism and Russian Foreign Policy Under Putin", *Geopolitics*, 14 (4), ss. 667-686.

MURINSON, A. (2006), "The Strategic Depth Doctrine of Turkish Foreign Policy", *Middle Eastern Studies*, 42 (6), ss. 945-964.

NADER, A. (2011), "Arab Spring and Its Effect on Turkey's Regional Policy", *SETA Policy Debate*, 3.

OĞUZLU, T. (2008), "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate From the West?", *Turkish Studies*, 9 (1), ss. 3-20.

Oğuzlu, T. (2007), "Soft Power in Turkish Foreign Policy", *Australian Journal of International Affairs*, 61 (1), ss. 81-97.

Oğuzlu, T. (2012), "Turkey's Eroding Commitment to NATO: From Identity to Interests", *The Washington Quarterly*, 35 (3), ss. 153-164.

ONAR, N. F. (2009), "Neo-Ottomanism, Historical Legacies and Turkish Foreign Policy", *EDAM*, 3.

ÖNİŞ, Z. (2010), "Crises and Transformations in Turkish Political Economy", *Turkish Policy Quarterly* 9 (3), ss. 45-61.

ÖNİŞ, Z. (2012), "Turkey and the Arab Spring: Between Ethics and Self Interest", *Insight Turkey*, 14 (3), ss. 45-63.

PAPAVA, V. (2010), "Central Caucaso-Asia: From Imperial to Democratic Geopolitics", *Bulletin of the Georgian National Academy of Sciences*, 4 (1), 183-187.

SAKALLIOĞLU, Ü. C. ve ÇINAR, M.(2003), "Turkey 2002: Kemalism, Islamism and Politics in the Light of the February 28 Process", *The South Atlantic Quarterly*, 102 (2-3), ss. 309-332.

SHEKHOVTSOV, A. (2009), "Aleksandr Dugin's Neo-Eurasianism: The New Right a la Russé", *Religion Compass*, 3, ss. 697-716.

SHLAPENTOKH, D. (2008), "Alexander Dugin's Views on the Middle East", *Space and Polity*, 12 (2), ss. 251-268.

SHLAPENTOKH, D. (2009), "Russian Elit  Image of Iran: From the Late Soviet Era to the Present", *Strategic Studies Institute*.

SHLAPENTOKH, D. (2007), "Dugin Eurasianism: A Window on the Minds of the Russian Elite or an Intellectual Ploy?", *Stud East Eur Thought*, 59, ss. 215-236.

SMITH, M. A. (2013), "Russia and Multipolarity Since the End of the Cold War", *East European Politics*, 29 (1), ss. 36-51.

SOMUN, H. (2011), "Turkish Foreign Policy in the Balkans and Neo Ottomanism: A Personal Account", *Insight Turkey*, 13 (3), ss. 33-41.

S ZEN, A. (2010), "A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges", *Turkish Studies*, 11 (1), ss. 103-123.

TAŞPINAR, O. (2011), "The Three Strategic Visions of Turkey", *Brookings Institute, US-Europe Analysis Series*, 50.

TAŞPINAR,  . (2012), "Turkey's Strategic Vision and Syria", *The Washington Quarterly*, 35 (3), ss. 127-140.

TSYGANKOV, A. P. (1998), "Hard-Line Eurasianism and Russia's Contending Geopolitical Perspectives", *East European Quarterly*, 32 (3), ss. 315-334.

TSYGANKOV, A. P. (2003), "Mastering Space in Eurasia: Russia's Geopolitical Thinking After the Soviet Break-Up", *Communist and Post Communist Studies*, 36 (1), ss. 101-127.

TSYGANKOV, A. P. ve TSYGANKOV, P. A. (2010), "National Ideology and IR Theory: Three Incarnations of the Russian Idea", *European Journal of International Relations* 16 (4), ss. 663-686.

VINOKUROV, E. ve LIBMAN, A. (2012), "Eurasia and Eurasian Integration: Beyond the Post Soviet Borders", *EDB Eurasian Integration Yearbook*, ss. 81-87.

YAVUZ, M. H. (2005) "The Transformation of a Turkish Islamic Movement: From Identity Politics to Policy", *The American Journal of Islamic Social Sciences*, 22 (3), ss. 105-111.

TÜRKİYE İLE SURIYE ARASINDAKİ KRİZİN HATAY BÖLGESİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ *

Prof. Dr. Kamuran Reçber,* Doç. Dr. Veysel Ayhan **

ÖZET

2011 tarihinde başlayan rejim karşıtı gösteriler, Suriye'nin birliğini ve bütünlüğünü doğrudan etkilemiştir. Suriye'deki krizi bir iç mesele olarak tanımlayan Türkiye, iki taraf arasında doğrudan etnik, ekonomik, mezhep ve tarihsel bir ilişki kurmaktaydı. Suriye kendi içerisinde toplumsal düzeyde ayrışırken, bunun farklı şekillerde Türkiye'yi etkileyeceği öngörülmekteydi. Özellikle Türkiye ve Suriye arasındaki ekonomik yaptırımların Hatay ekonomisi üzerinde etkileri olabileceği ifade edilmekteydi. Bu kapsamda çalışmada, yaptırımların ve Suriye krizinin Hatay bölgesi üzerindeki etkileri ve krizden etkilenen kesimlerin talepleri irdelenecektir. Ayrıca, tarihsel olarak Hatay bölgesi ile Suriye arasında her zaman ticari ve toplumsal bir ilişki olduğunu da eklemek gerekir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye-Suriye Krizi, Hatay Bölgesi, Hatay Ekonomisi.

EFFECTS OF CRISIS BETWEEN TURKEY AND SYRIA ON HATAY REGION

ABSTRACT

An anti-regime demonstration in Syria started on 2011 March deeply impacted upon the unity of the country. Ankara's perception identifying domestic problems in Syria with Turkey's economic and political instability stems from the historical, economical, ethnical, sectional similarities within the two countries. The drastic dissolution of Syria due to the internal war occurring in the country directly impacts the stability of Turkey in different ways. The economic sanctions on Syria affects Hatay's economy dreadfully. In this context, the study evaluates how the effects of the sanctions on Syria impact Hatay region politically and economically and the demands of the people in Hatay dreadfully affected from this crisis . It needs to be noted that there has always been a commercial and social relationship between Hatay region and Syria in the history.

---

* Bu çalışma Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından KUAP(İ)-2012/34 numara ve "Türkiye ile Suriye Arasında Yaşanan Siyasi, Ekonomik ve Diplomatik Yaptırımların Hatay Ekonomisi Üzerindeki Olası Etkileri" isimli proje ile desteklenmiştir. Uludağ Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'ne teşekkür ederiz.

* Uludağ Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bursa

** Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Bolu,

Keywords: Turkey And Syria Crisis, Hatay Region, Economy on Hatay.

Giriş: Suriye Krizinden Hatay Krizine Mi?

Suriye krizinin farklı şekillerde Türkiye'ye etkisinin olabileceğine dönük Mart 2011'den itibaren analizler ve değerlendirmeler yapılmaktaydı. Nitekim ilk Suriyeli sığınmacıların Hatay'a gelmesinin ardından Suriye'deki iç savaşın daha da derinleşmesi ve karşılıklı ekonomik yaptırımlar, sınır bölgelerinin hem rejim hem de birbiriyle çatışan farklı grupların denetimi altına girmesi, etkinin beklenenden de büyük olacağını gözler önüne sermiştir. Bu kapsamda saha çalışmasına dayalı olarak gerçekleştirilen çalışmalarda krizin özellikle Hatay bölgesine etkisinin kamuoyunda öngörülenden farklı olduğu dikkat çekmiştir.

Türkiye-Suriye arasında yaşanan kriz, birçok açıdan Türkiye'nin özelde Suriye ile genelde de tüm Orta Doğu ve Batı ile olan ilişkisini etkilemiştir. Türkiye-Suriye arasındaki kriz, 2011 yılının Mart ayında Suriye'de Esad rejimi karşıtı başlayan gösterilerin ardından ortaya çıkmış ve zamanla doğrudan ekonomik, toplumsal, siyasal, askeri ve diplomatik açıdan etkisini her iki taraf üzerinde de hissettirmiş bir sorun haline dönüşmüştür. Bununla birlikte Türkiye-Suriye krizinden en fazla etkilenen yerleşim yerlerinin başında Hatay bölgesinin geldiğini belirtmek gerekir. Hatay, coğrafi konumu itibarıyla Türkiye ile Suriye arasındaki sınır şehri olmasının ötesinde, toplumsal ve ekonomik düzeyde Suriye ile yoğun bir etkileşim içerisinde olan bir şehirdir. Nitekim Suriye'deki iç savaşın ortaya çıkardığı en önemli sorunlardan biri olan sığınmacı-mülteci krizinin de doğrudan Hatay ilini etkilediği açıktır. Esasında Hatay'ın Suriye'deki krizden en fazla etkilenmesinin nedenleri arasında Hatay'ın tarihsel, coğrafi, toplumsal ve ekonomik açıdan Suriye ile yoğun bir ilişkisi olmasından kaynaklanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı sonrası Suriye içinde özerk bir bölge haline dönüşen Hatay, 1938'de bağımsız bir devlet olduktan bir yıl sonra da Türkiye'ye katılma kararı almıştır. Dolayısıyla bağımsız bir devlet statüsünde iken Türkiye'ye katılma kararı alan Hatay'ın 1938 öncesi dönemde Suriye ile farklı bir ilişki boyutuna sahip olduğunu belirtmek gerekir. Bu anlamda Türkiye ile Suriye arasındaki krizin Hatay üzerindeki etkisinin oldukça önemli olduğunu ve söz konusu etkinin mutlak suretle birçok boyutta irdelenmesi gerektiğini belirtmek gerekir.

Bu kapsamda etkinin birinci boyutunun toplumsal düzeyde olduğu açıktır. İkinci boyutta ise ekonomik etki gelebilir. Ancak ekonomik boyut veya olgu diğer hususlara göre ön sırada yer almamaktadır. Zira bu durum Hatay ilinde saha araştırması sırasında gerçekleştirilen toplantı ve görüşmelerin sonucunda farklı kesimler tarafından dile getirilmiştir. Nitekim Türkiye ile Suriye arasındaki krizin Hatay üzerindeki en önemli etkisi

toplumsal, güvenlik ve askeri anlamda yaşanan gerginlikler olduğu gözlemlenmiştir. Çalışma ekibinin bölgede gerçekleştirdiği farklı dönemlerdeki saha araştırmalarında da Suriye krizinin aynı zamanda küçük çaplı bir Hatay krizine dönüştüğü de tespit edilmiştir.

Konuya ilişkin olarak Türkiye ile Suriye arasındaki krizin Hatay bölgesi üzerindeki etkisini şu şekilde sıralamakta yarar vardır:

1. Hatay'ın toplumsal grupları arasında yaşanan güvensizlik ve gerginliklerin derinleşmesine yol açmıştır;
2. Hatay bölgesinde yaşanan farklı toplumsal gruplar arasında bir ayrışma ve ötekileştirme sürecini başlatmıştır;
3. Hatay sınırı boyunca kriz öncesi yaşanan legal ihracatın yerini kaçakçılık ekonomisine bırakmasına ve sınır ticaretinin getirdiği kayıt dışı ekonomi olgusunun ortaya çıkmasına yol açmıştır;
4. Bir güzergâh olarak Suriye üzerinden Hataylı firmalar tarafından Suriye ve Orta Doğu pazarlarına yapılan ihracatın zayıflamasına yol açmıştır;
5. Suriyeli sığınmacılardan kaynaklanan düşük ücretli yeni işgücü imkânı Hatay ekonomisi üzerinde farklı etkilere yol açmıştır;
6. Suriye'deki iç savaşın lojistik ve insan faktörü açısından doğrudan Hatay, Suriye krizinin bir parçası haline dönüşmüştür;
7. Suriyeli sığınmacılar ile yerel vatandaşlar arasında ortaya çıkan ideolojik, mezhepsel ve ekonomik sorunların bölgede toplumsal rahatsızlık nedeni olmasına yol açmıştır;
8. Turizm, sağlık gibi hususlarda karşılıklı ziyaret temelinde doğrudan küçük esnafı etkileyen ekonomik hareketliliğin zayıflamasına yol açmıştır;
9. Suriyeli sığınmacıların alt sektörlerde çalışması sonucu, bölgede yeni bir iş gücü olgusunun ortaya çıkmasının getirdiği toplumsal rahatsızlığın ortaya çıkmasına;
10. Muhalif güçlerin yerel ekonomiye temel ihtiyaçları bağlamında bıraktıkları katkıya yol açmıştır;
11. Ulusal ve uluslararası yardım kuruluşlarının bölgedeki insani faaliyetlerinden kaynaklanan ekonomik hareketliliğe neden olmuştur.¹

Proje kapsamında gerçekleştirilen saha çalışmalarında ve mülakatlarda Suriye ile yaşanan krizin yukarıda belirttiğimiz gibi en az 11 başlıkta Hatay bölgesini etkilediği gözlemlenmiştir. Ancak, bu kapsamda öne çıkan en önemli husus ise ilk başlarda ekonomik olarak ortaya çıkan durumun yerini toplumsal gerginlik ve çatışmaya bırakması şeklinde

---

¹ Hatay ve ilçelerinde gerçekleşen araştırma ve mülakatlar, Nisan-Mayıs 2013.

değerlendirilebilir. Hatay'ın toplumsal yapısının Suriye'dekine benzer olması, rejim karşıtları ve rejim taraftarlarının mezhepsel düzeyde savaşa yaklaşımı ve Hatay'da önemli oranda Arap kökenli Alevilerin yaşıyor olması, Suriye'de yaşanan askeri gelişmelerin doğrudan Hatay bölgesini etkilemesine yol açmıştır. Bu anlamda, güvenlik sorunlarının ve krizlerinin ortaya çıkmasının akabinde, ekonomik etkiler ikincil planda kalmıştır. Şehirde yaşanan tartışmaların başında, Suriye krizinin ekonomik etkilerinden ziyade toplumsal düzeyde yaşanan gerginlikler ve sığınmacıların getirdiği sorun ve imkânlar olmuştur.

Diğer yandan ekonomik açıdan bakıldığında ise Suriye'de yaşanan savaşın Hatay ekonomisinde ilk etapta bir daralmaya yol açtığı söylenebilir. Ancak, daha sonraki dönemlerde ise kayıt dışı ekonominin daha da güçlenmeye başladığı, sığınmacıların bir kısmının Hatay bölgesine yatırım yaptığı, sığınmacılardan kaynaklanan ucuz işgücü ve bölgede faaliyet gösteren uluslararası yardım kuruluşlarının faaliyetleri ve kayıt dışı sınır ticareti gibi birçok yeni unsurun Hatay bölgesindeki yerel ekonomiyi canlandığı ifade edilmektedir.² Özellikle sınır ticaretinin hacminde yaşanan genişleme yerel ekonomiye ekonomik açıdan farklı kaynakların girmesine yol açmış bulunmaktadır. Hatay üzerinden Türkiye'ye giriş yapan kayıt dışı petrol ürünleri Adana ve Mersin gibi yakın bölgelerde devletin vergi gelirlerini olumsuz etkilerken, bundan kazanç sağlayan yerel birimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.³ Bu durum kısa sürede bölgedeki ekonomik hareketliliğin artmasına yol açarken, diğer yandan toplumsal gerginliklerin derinleşmesine neden olmaktadır. Tartışmaların başında sınır ticaretinin mezhepsel ve etnik düzeyde belli gruplardan tarafından yapılması gelmektedir. Kriz öncesi dönemde Arap Alevilerinin etkin olduğu Suriye pazarından krizle birlikte çekildikleri ifade edilmektedir. Özellikle muhalif grupların yoğun baskıları sonucu ticaretin el değiştirdiği de gözlemlenmiştir. Araştırma ekibinin Cilvegözü sınır kapısında gerçekleştirdiği gözlemlerde sınırın Suriye tarafında özellikle Arap Alevilerinin geçemediği gözlemlenmiştir. Sınırın açık olmasına karşın, muhaliflerin baskılarının geçişleri engellediği saha araştırması sırasında gerçekleşen mülakatlarda ifade edilmiştir.⁴

Öneriler kısmında dile getirileceği üzere, kayıt dışı ekonomi ile etkin mücadelenin yanı sıra Türkiye-Suriye krizinin Hatay bölgesi üzerindeki etkisini sınırlandırmak için ekonomik paketlerin yanı sıra toplumsal gerginliği giderici siyasi açılımların da mutlak suretle ve kısa sürede hayata geçirilmesi oldukça önemlidir.

² Yerel iş adamları ile gerçekleşen mülakatlar, Nisan-Mayıs 2013.

³ Sınır bölgelerinde ve petrol satış bölgelerinde gerçekleşen gözlem ve mülakatları, Nisan-Mayıs 2013.

⁴ H.A., mülakat, Samandağı, Ağustos 2013.

Türkiye ile Suriye Arasındaki Krizin Hatay Bölgesi Ekonomisi Üzerindeki Etkisi

Hatay bölgesi ekonomisi coğrafi, kültürel ve toplumsal ilişkilerden dolayı doğrudan Suriye ile bağlantılıdır. Bu doğrultuda Türkiye ile Suriye arasındaki siyasi ilişkilerin zayıf olduğu dönemlerde bile Hatay ile Suriye arasındaki ticari ilişkiler, bölge ekonomisi açısından önemli olmuştur. Bu doğrultuda Hatay'dan Suriye'ye son üç yılda yapılan ihracatı karşılaştırmalı bir şekilde irdelemekte yarar vardır.

	2012	2011	2010
Ocak	4.784.608	7.512.980	10.369.045
Şubat	4.759.181	7.808.859	7.619.668
Mart	4.813.051	5.186.464	6.988.433
Nisan	5.504.694	6.136.822	3.748.946
Mayıs	5.599.372	4.510.198	3.316.851
Haziran	4.540.974	4.462.440	7.097.432
Temmuz	3.277.668	13.628.098	12.485.507
Ağustos	196.888	9.461.238	13.036.668
Eylül	1.740.509	8.067.133	7.653.216
Ekim	5.508.558	15.344.370	17.954.496
Kasım	7.569.185	10.070.933	13.159.212
Aralık	8.464.345	4.789.060	14.551.966
Toplam	56.759.033	96.978.595	117.981.440

* Hatay'dan Suriye İhracat (ABD Doları)

Rapor tarihi:10.06.2013

Yukarıdaki verilerden de anlaşıldığı üzere kriz öncesi dönemde Hatay'dan Suriye'ye yapılan ihracatın toplam miktarı yaklaşık 118 milyon Dolar iken bu rakam krizle birlikte ilk önce yaklaşık 97 milyon Dolara ve 2012'de de 56 milyon Dolara kadar gerilemiştir. Böylelikle iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde Hatay'dan Suriye'ye yapılan ihracatın yaklaşık %50 düştüğü gözlemlenmektedir. Hatay bölgesi açısından bakıldığında ekonomik ilişkilerin Suriye krizinden bağımsız olarak doğrudan iki devlet arasında alınan siyasi kararlardan daha fazla etkilendiği belirtilmektedir. Suriye'de iç çatışmalar 2012 yılı (kısmen 2013 yılı) içerisinde sürmesine rağmen bölgedeki ekonomik hareketliliğin sürdüğü görülmektedir. Ancak, 2012 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında sınır bölgesindeki ticari hareketlilik durma noktasına gelmiştir.

Diğer yandan Türkiye ile Suriye arasındaki krizin tırmandığı 2012 yılının ilk 8 ayında gerçekleşen ihracat daha önceki yıllarla karşılaştırıldığında ciddi bir düşüş göstermiştir. Hatay üzerinden Suriye'ye gerçekleştirilen ihracat 2010 yılında en yüksek değerine ulaştıktan sonra Suriye'de yaşanan krize bağlı olarak bu ihracat düşüş göstermeye başlamıştır. İstatistikî bilgiler dikkate alındığında 2012 yılının Temmuz ayı sonrasında Hatay üzerinden Suriye'ye yapılan doğrudan ve transit ihracatın minimum düzeye indiği görülmektedir. Bu konuda Halep'teki çatışmaların yoğunlaşmasının ve Cilvegözü sınır kapısında Türkiye Cumhuriyeti gerçek veya tüzel kişilerine ait 12 çekici aracın (TIR)⁵ yakılması etkili olmuştur. Bu bağlamda 2012 yılının Temmuz ayında Hatay'dan Suriye'ye gerçekleştirilen ihracat 3.333.272 Dolar olmuştur. Ağustos ayına gelindiğinde ise söz konusu ihracat 196 bin Dolara kadar gerileyerek son yılların en düşük rakamına ulaşmıştır. Oysa Haziran ayında bu rakam 4.559.990 Dolar olmuştu. Mayıs ayında ise bahsi geçen rakam 5.599.372 Dolar olarak gerçekleşmiştir. Karşılaştırmalı olarak bakıldığında 2011 yılının Ağustos ayında Suriye'ye gerçekleştirilen ihracatın 9.461 bin Dolar olduğu görülmektedir. Kriz öncesi dönemi kapsayan 2010 yılının Ağustos ayında ise söz konusu rakam 13.036 bin Dolarla oldukça yüksek bir değere ulaşmıştır.

Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Hatay'dan Suriye'ye gerçekleşen ihracat krizle birlikte gerilemeye başlamıştır. 2012 yılının Temmuz ayında Türkiye ile Suriye arasındaki sınırın fiili olarak kapatılması ile birlikte Hatay bölgesi ekonomik açıdan olumsuz etkilenmiştir. Ancak 2012 yılının Ağustos ayında Hatay ili ile Suriye arasındaki ekonomik ilişkilerde yeniden bir canlanma olmuş ve Hatay'dan Suriye'ye yapılan ihracatta da bir yükseliş yaşanmaya başlanmıştır. Bu kapsamda Hatay üzerinden gerçekleşen 2013 yılına ait ilk üç aylık ihracat rakamlarını değerlendirmeye almak uygun olacaktır.

Suriye'ye ilk 3 ay ihracatı	Toplam (Milyon Dolar)
Ocak-Mart 2013	34.179.532
Ocak-Mart 2012	14.356840
Ocak-Mart 2011	20.508.303
Ocak-Mart 2010	24.977.146

Tablo 1: 2011 İhracatı (USD Dolar)

Tablodan da anlaşıldığı üzere kriz öncesi dönemde Hatay'dan Suriye'ye yapılan ihracatın miktarı 20-25 milyon Dolar arası olmasına karşın, 2013 yılının ilk üç ayında söz

⁵ Genel mahiyette TIR olarak bilinen olgunun bir araç değil, bir taşıma sistemi olduğunu belirtmek gerekmektedir. Zira TIR kavramı Fransızcadaki şu tümcenin baş harflerinin kısaltılmasından oluşmaktadır: “*Transports Internationaux Routiers*”. Bu tümcenin anlamı Uluslararası Kara (Yolu) Taşımacılığı olmaktadır.

konusu rakamlar 34 milyon Dolara çıkmıştır. Oysa krizin silahlı çatışmalara dönüştüğü 2012 yılının ilk üç ayında ihracat rakamları 14 milyon Dolara kadar gerilemiştir. Dolayısıyla krizin üçüncü yılında Hatay'dan Suriye'ye yapılan ihracatta bir artış yaşanmaya başladığı gözlemlenmektedir.

Bu hususların yanı sıra, Suriye'deki krizden veya iç çatışmalardan kaynaklanan ve doğrudan yerel ekonomiyi etkileyen farklı nitelikteki ekonomik hareketliliğin de Hatay bölgesi ekonomisine sirayet ettiği saha çalışmalarında gözlemlenmiştir. Ulusal ve uluslararası yardım kuruluşlarının ağırlıklı olarak Hatay bölgesinde faaliyet yürütmelerinden kaynaklanan ekonomik bir hareketlilik, doğrudan Hatay ekonomisine dışarıdan bir nakit paranın girmesine yol açmıştır. Sığınmacı kampları için gerçekleşen satın almaların yanı sıra İHH, Kızılay, BM Mülteciler Yüksek Komiserliği, Danish Refugee Council⁶ gibi ulusal ve uluslararası yardım kuruluşlarının kamp dışında yaşayanlara sağladığı destekler de yerel ekonominin canlanmasına katkı sağlamıştır.

Ayrıca, mültecilerin de doğrudan yerel ekonominin canlanmasına katkı sağladığı tespit edilmiştir. Ucuz işgücü olarak çalışan sığınmacıların bir kısmı günlük 15 veya 20 TL'ye farklı iş kollarında istihdam edildiği saha araştırmasıyla gözlemlenmiştir.⁷ Kriz öncesi dönemde Şanlıurfa ve diğer doğu illerinden Hatay'daki tarlalarda çalışmaya gelenlerin yerini doğrudan Suriyeli mültecilerin aldığı ve daha düşük ücrete istihdam edildiklerini de belirtmek gerekir. Bu türden istihdam durumunun iç hukukumuzda uyarlı olarak yapılması önemlidir. Zira kaçak olarak çalıştırılan bu kişilere ilişkin doğabilecek sorunların hem hukuki hem de maddi boyutu bulunmaktadır. Bu konuda etkin denetimlerin sağlanmasında yarar vardır.

Yerel ekonominin canlanmasına yol açan bir diğer olgu da Hatay-Suriye sınırının illegal ticaret açısından daha yoğun bir dönem yaşamasıdır. Özellikle muhaliflerin Suriye'deki savaşı sürdürmek için gerekli olan gıda ve tıbbi ürünler başta olmak üzere temel ihtiyaçlarını karşılama yönünde yarattıkları ekonomik değerlerin doğrudan yerel ekonomiyi etkilediği gözlemlenmiştir. Yerel esnaflarla gerçekleştirilen görüşmelerde krizin ilk önceleri bir tedirginlik yarattığı, ancak daha sonraları muhaliflerin de ekonomiyi canlandırıcı satın alımlar gerçekleştirmeleriyle birlikte krizin kendine özgü bir ekonomik değer oluşturduğu vurgulanmıştır.⁸

Hatay'daki ekonomik hareketlilik açısından bakıldığında doğrudan kampların dışında yaşayanların yerel ekonomiye farklı açılardan bıraktıkları katkının bir ekonomik canlanmaya

⁶ <https://drc.dk/relief-work/where-we-work/middle-east/turkey/>

⁷ Proje kapsamında Hatay bölgesi yerel iş adamlarıyla gerçekleşen toplantıda dile getirilmiştir.

⁸ 2013, mülakatlar, Hatay.

yol açtığı gözlemlenmiştir. Ev kiralarında yaşanan artış, doğrudan ailelerin aylık gelirlerine ek bir katkı yapmış, temel tüketim mallarının yerel ekonomiye olumlu yansımaları olmuştur. Örneğin, Suriyeli mültecilerin ağırlıklı olarak yerleştiği sınır ilçelerinden Reyhanlı ve Altınözü'ünde ev kiralarının 1000 TL ve üstüne çıkması yerel ev ekonomisine olumlu bir katkı sağlamıştır.⁹

Diğer yandan Suriye'deki iç çatışmalardan dolayı Türkiye'ye çeşitli yollardan getirilen nakit paraların da yerel ekonomiyi canlandırdığı ifade edilmiştir. Yerel kaynaklara göre Hatay'daki bankalarda Suriyelilere ait döviz mevduatının 2-2,5 milyar Dolara ulaştığı ifade edilmektedir. Bunların yanı sıra Suriye'deki iç çatışmadan dolayı Halep'in ticaret merkezi olma özelliğini kaybetmesine paralel olarak Suriyeli iş adamlarının yatırımlarını Hatay bölgesine kaydırıldığı ifade edilmektedir. Bu kapsamda 2009 öncesinde dönemde 13 bin 300 olan aktif işyeri sayısının, 2012 yılı sonu itibariyle 19 bine ulaşması dikkat çekicidir. Kısa süre içerisinde aktif işyeri sayısında %41'lik bir artış yaşanması Suriyelilerin de ilk etapta Hatay bölgesinde ticarete başladıklarına işaret etmektedir. Suriyeliler yerel düzeyde restoran işletmeciliğinden büyük çaplı üretim yapan fabrikalara kadar geniş bir sektörde iş hayatına atılmış bulunmaktadır. Bu bağlamda Hatay'ın farklı devletlere yönelik ticaretinin de Suriyeli iş adamlarının etkisiyle değişim geçirdiği ifade edilmektedir.¹⁰ Nitekim istatistikî tablolar da saha araştırması sırasında ileri sürülen varsayımları destekler niteliktedir.

Aşağıda 2010 yılına ait göstergelere bakıldığında Hatay'ın ihracatında Suudi Arabistan birinci sırada yer alırken Suriye ise altıncı sırada yer almaktaydı. Mısır ve Irak ise sırasıyla iki ve üçüncü sıralarda bulunmaktaydı.

1. Suudi Arabistan	176.864.272
2. Mısır	149.578.410
3. Irak	130.786.531
4. Rusya Federasyonu	128.402.821
5. Romanya	118.153.141
6. Suriye	117.981.440
7. İtalya	109.101.936
8. Ürdün	63.359.647
9. Ukrayna	58.397.467
10. Lübnan	55.367.110

Hatay 2010 Yılı İhracatı

⁹ Altınözü'nde yerel ahali ile gerçekleşen derinlemesine mülakatlar.

¹⁰ Hataylı iş adamlarıyla gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar.

Krizin başlamasıyla birlikte 2011 yılında Hatay'ın dış ticaretinde Suriye dördüncü sıraya yerleşmesine karşın yıllık ihracat hacminde 21 milyon Dolarlık bir düşüş yaşanmıştır. Diğer yandan İtalya'ya yönelik gerçekleştirilen ticarete ise büyük bir artış olmuş ve İtalya 2011 yılında en fazla ihracat yapılan devlet sıralamasında birinci sıraya yerleşmiştir. Suriye ile paralel olarak Hatay'dan Mısır ve Ürdün'e yönelik ihracatta da bir azalma olmuştur. Bu dönemde Suriye pazarında yaşanan daralmaya karşın, Irak pazarında ise bir genişleme yaşanmıştır. Bunun temel nedeni Irak ile Suriye arasındaki ticaret hacminin azalmasıdır. (Khawaj/June 24, 2012)

1. İtalya	270.954.994
2. Irak	218.300.699
3. Suudi Arabistan	208.175.906
4. Suriye	96.978.595
5. Romanya	95.561.784
6. Mısır	70.342.903
7. Ukrayna	58.217.639
8. Ürdün	52.472.250
9. Almanya	41.743.357
10. İngiltere	39.171.988

Hatay 2011 Yılı İhracatı

2012 yılına bakıldığında ise Suriye krizinden dolayı Hatay'ın ihracat güzergâhının daha da belirginleştiği dikkat çekmektedir (TUIK, Rapor tarihi:17.06.2013). 2010 yılında Irak'a yapılan ihracat yaklaşık 131 milyon Dolar iken söz konusu rakamlar 2012 yılında 276 milyar Dolara çıkmıştır. Dolayısıyla Irak'a gerçekleştirilen ihracatın %100 artış gösterdiği dikkat çekmektedir. Aynı şekilde Arap devletlerine yönelik ihracatta da bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Özellikle Suriye sınırının kapanmasıyla birlikte Hatay'dan Orta Doğu devletlerine gerçekleştirilen ticaretin ciddi boyutlarda olumsuz etkileneceği daha önceden belirtilmekteydi. Ancak, 2012 yılına bakıldığında söz konusu ihracatın da artış gösterdiği dikkat çekmektedir. Ro-Ro seferlerinin başlamasına paralel olarak Suudi Arabistan, Mısır, Lübnan, İsrail gibi devletlere gerçekleşen ihracat rakamları dikkat çekmekteydi. Bu bağlamda en önemli olgu ise krizle birlikte İsrail ve Lübnan'a gerçekleşen ihracattır. Kriz öncesi dönemde İsrail'e yapılan ihracat ilk on devlet sıralamasında yer almaz iken 2012 yılında ise söz konusu ihracat Suriye'yi de aşarak yaklaşık 62 milyon Dolar seviyesine çıkmıştır. Dolayısıyla Suriye krizinden kaynaklanan bir daralma yerine yeni ihracat kanallarının açıldığı

333 Kamuran Reçber-Veysel Ayhan

gözlemlenmektedir. Nitekim saha araştırması sırasında belirtildiği üzere Suriye krizinin etkisiyle Suriye'nin ihracatından boşalan alanların bir kısmını Hataylılar gerçekleştirirken, Hatay'a gelen Suriyeli iş adamları da eski bağlantılarına Hatay üzerinden gerçekleştirdikleri üretimlerle de ihracatlarını sürdürmektedir.

1. Irak	276.872.005
2. Suudi Arabistan	254.428.406
3. Rusya Federasyonu	200.768.489
4. Mısır	162.680.550
5. Lübnan	126.045.512
6. Romanya	71.805.380
7. ABD	67.812.802
8. İsrail	61.775.218
9. Suriye	56.759.033
10. İtalya	56.036.121

Hatay 2012 Yılı İhracatı

Bu bağlamda 2013 yılının ilk 3 ayında Hatay'daki ihracatçı firmaların devlet ihracat performanslarına bakmakta yarar vardır. Aşağıda görüleceği üzere Hatay'dan 2013 yılında farklı devletlere de ihracat kanalları açılmıştır. 2012 yılında çok düşük ihracat gerçekleştirildiği veya ekonomik ilişkilerin olmadığı devletlere 2013 yılında önemli bir ihracatın gerçekleştirilmesinin doğrudan Suriye kriziyle ilişkili olduğu düşünülebilir.

1000 ABD Doları- Ülkeler	1-31.03.2012	1-31.03.2013	1 Ocak-31.03.2012	1 Ocak-31.03.2013
Hatay	173.114	221.320	483.340	618.29
Almanya	2.192	2.386	10.164	6.665
Birleşik Arap Emirlikleri	14.273	2.010	16.309	7.459
Birleşik Devletler	7.780	11.208	17.481	14.223
Birleşik Krallık	3.400	2.341	12.103	9.026
Cezayir	148	279	336	15.131
Çin Halk	717	5.225	2.596	11.230

Cumhuriyet				
Endonezya	0	11.275	2	11.275
Fas	2.254	7.342	2.782	7.678
Fransa	1.859	3.349	5.512	10.038
Irak	27.493	29.377	82.008	82.006
İsrail	6.103	6.438	22.824	30.192
İspanya	6.168	4.759	16.149	15.653
İtalya	15.112	13.469	19.599	39.211
Libya	660	4.367	4.054	9.139
Lübnan	4.238	7.975	24.393	15.986
Mısır	5.766	27.090	12.844	45.893
Romanya	10.211	6.166	25.911	19.607
Rusya Federasyonu	10.475	16.508	37.788	59.086
Suriye	4.832	11.119	15.033	35.057
Suudi Arabistan	19.913	20.083	64.673	64.268
Ukrayna	1.595	2.089	8.810	7.942
Urdun	3.652	4.237	9.234	9.676

31.03.2013 İhracatçı Firmaların Kanuni Merkezleri Bazında Ülke İhracat Performansı (1000 \$)

Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Hatay'ın Orta Doğu ve Suriye ile olan ticareti 2013 yılının ilk iki ayı itibarıyla gelişme göstermiştir. TUIK verileri arasında bazı farklı hesaplamalar olmasına karşın, Hatay'ın ihracatında Irak'ın önemli bir sırada yer almaya devam ettiği görülmektedir. Ayrıca, Hatay'ın ihracatında bazı yeni pazarların da oluşmaya başladığı gözlemlenmektedir.

	Ülke adı	Toplam İhracat Dolar
1.	Irak	77.292.443
2.	Rusya Federasyonu	62.632.609
3.	Suudi Arabistan	55.162.868
4.	Mısır	45.013.020
5.	İtalya	37.657.194
6.	Suriye	34.179.532
7.	İsrail	31.533.345
8.	Romanya	18.597.497
9.	Lübnan	16.657.580
10.	İspanya	15.420.832

11.	Belçika	14.538.910
12.	Cezayir	14.330.970
15.	ABD	14.223.396
16.	Tunus	8.648.553
17.	Libya	8.001.104

(TUIK-Rapor tarihi:17.06.2013, İl ve Devletlere göre 3 aylık dış ticaret)

Sonuç olarak ekonomik açıdan bakıldığında Suriye krizinin doğrudan Hatay bölgesi ekonomisi üzerinde olumsuz etkilere yol açmakla birlikte kısa sürede olumsuz etkilerin farklı ekonomik hareketlerle yerini yerel ekonomiyi canlandırıcı duruma bıraktığı hem saha çalışmaları hem de istatistikî verilerle ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, Suriye'deki iç çatışmaların, Hatay ilindeki taşımacılık sektörüne olumsuz etkisi olmuştur.

Türkiye'nin İstanbul'dan sonra ikinci büyük taşımacılık filosuna sahip olan Hatay, özellikle Orta Doğu devletlerine gerçekleştirilen karayolu ihracatında önemli bir konuma sahiptir. Arapça bilen kesimler tarafından ağırlıklı olarak gerçekleştirilen taşımacılık, krizle birlikte ekonomik bir daralma yaşamaya başlamıştır. Kriz öncesi yaklaşık 10.000 bin çekiciyle (TIR) Hatay, Türkiye'de uluslararası yük taşımacılığı yapan taşıtların yaklaşık % 11'ini bünyesinde barındırmıştır. Hatay, kayıtlı yaklaşık 10.000 adet araçla Türkiye'nin İstanbul'dan sonra ikinci büyük nakliye filosuna sahiptir. Arap devletlerine gerçekleştirilen taşımacılığın merkez noktası olan Hatay, Türkiye'nin ve yakın bölge devletlerinin Arap devletlerine açılan kapısı konumundadır.

Hatay'daki taşımacılık sektörü bir yandan bölgedeki yaş ve kuru yük taşımacılığının ana gövdesini oluştururken diğer yandan da yerel düzeyde de Hataylı sürücülerin/şoförlerin önemli bir geçim kaynağıydı. Sefer başı bölgeye göre değişmekle birlikte 500 ile 1500 Dolar arası gelir elde eden Hataylı sürücüler Lübnan'a günü birlik gidip gelebilmekteydi. Ancak, Ro-Ro seferleri hem zaman hem de maliyetlerin artmasına yol açarken ortaya çıkan yeni maliyetlerden doğrudan nakliyeciler ve sürücülerden ziyade deniz taşımacılığı yapan firmaların kazandığı ifade edilmektedir. Nakliyeciler, Lübnan'a yaklaşık 16-20 saat, Suudi Arabistan'a ise 40 saati aşan bir zaman dilimi içinde yük taşındığını belirtmektedirler. Aynı şekilde nakliyeciler, İsrail üzerinden Ürdün ve Orta Doğu'nun diğer devletlerine yük taşımacılığının ise daha zor koşullarda gerçekleştiğini vurgulamaktadırlar¹¹

¹¹ Hataylı Şoförlerle gerçekleştirilen mülakat ve görüşmeler, Şubat 2013.

Cilvegözü Sınır Kapısı	Eşya taşımali ve eşya dolu taşımacılık, araç sayısı
Temmuz 2010	15.000
Temmuz 2011	15.000
Aralık 2011	7.980
Temmuz 2012	3.023
Ağustos 2012	30
Eylül 2012	184
Ekim 2012	4793
Aralık 2012	4364
Ocak 2013	4355
Şubat 2013	4557
Nisan 2013	4355
Mayıs 2013	4364

Tablo 2: Taşımacılık ve Araç Sayısı

Yukarıdaki tablodan da anlaşıldığı üzere Hatay'ın Cilvegözü sınır kapısından Suriye ve Orta Doğu'da bulunan diğer Arap devletlerine geçiş yapan nakliye araçlarının sayısında Suriye'deki iç çatışmalarla birlikte oldukça önemli sayılabilecek değişiklikler yaşanmıştır. Cilvegözü'nden Suriye'ye 2010 yılının Temmuz ayından itibaren *eşya taşımali ve eşya dolu çıkış* yapan araç sayısı yaklaşık 15 bin olmuştur (<http://www.kugm.gov.tr/>). 2011 yılının Temmuz ayında da benzer rakamlara ulaşılmıştır. Ancak Suriye'ye yönelik yaptırım kararlarının alındığı 2011 yılının Aralık ayında ise söz konusu araç sayısında aniden %50 düşüş kaydedilmiştir. 2011 yılının Aralık ayında Hatay'da eşya taşımali çıkışlar 4,120 olurken eşya dolu araç çıkışı da 3,860 düşmüştür (<http://www.kugm.gov.tr/>). Araç sayılarındaki düşüş krize paralel olarak sürmüş ve 2012 yılının Temmuz ayına gelindiğinde ise eşya taşımali çıkışlar 1,611'e gerilerken eşya taşımali çıkışlarda 1,592'e düşmüştür. Ancak, 20 Temmuz 2012 tarihinde Suriye sınırında ve ara bölgede Türkiye Cumhuriyeti tabiiyetinde bulunan 12 çekicinin (TIR) yağmalanması ve yakılması ile sınırdan geçişler durma noktasına gelmiştir. Bu kapsamda 2012 yılının Ağustos ve Eylül aylarında Cilvegözü sınır kapısından geçişler oldukça azalmıştır. Ekonomik etkilerin ortaya çıkmaya başlayacağı Ekim ayında ise geçişler yeniden sınırlı düzeyde açılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda 2012 yılının Ekim ayında tekrar artış gösteren geçişlerin 2013 yılında da benzer rakamlarla sürmesi, söz konusu güzergâhta ve iş kolunda belli bir rahatlamanın yaşanmaya başladığına işaret etmektedir. (Ulaştırma Bakanlığı, Sınır Geçiş İstatistikleri, 2012, 2013 <http://www.ubak.gov.tr/>)

Kayıt Dışı Ekonomi ve Hatay'a Etkisi

Suriye krizinin Hatay'a etkisi analiz edilirken, kayıt dışı ekonomi üzerinde de durmakta yarar vardır. Kayıt dışı ekonomi iki açıdan birbiriyle çatışan bir özelliğe sahiptir. Her ne kadar literatürde kayıt dışı ekonominin nihai aşamada rekabetçiliği zayıflattığı ve uzun vadede ekonomik kayba yol açtığı ileri sürülse de, yerel düzeyde bakıldığında kayıt dışı ekonominin büyük bir ekonomik değer yarattığı dikkat çekmektedir. Suriye iç savaşı öncesinde de Hatay'da Suriye ile komşu olmanın getirdiği bir kayıt dışı ekonomi zaten bulunmaktaydı. Ancak, iç savaş ve Suriye devletinin sınırları ve sınırları üzerinde kontrolünü kaybetmesiyle çok daha büyük boyutlarda ve farklı kalemlerde kaçakçılık yapılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda Hatay'ın kayıt dışı ekonominin merkezi haline dönüşmeye başladığı gözlemlenmiştir. Hatay bölgesinde gerçekleşen toplantılar ve görüşmelerin sonucunda kayıt dışı ekonominin hem bireysel hem de örgütlü düzeyde gerçekleştirildiğine dikkat çekilmiştir. Sınır ticaretinin canlı hayvandan, şeker ve petrol ürünlerine kadar oldukça geniş bir alana yayıldığına dikkat çekilen görüşmelerde devletin tüm engellemelerine rağmen sınır ticaretinin önüne geçilemediği vurgulanmıştır.

Kayıt dışı ekonominin Hatay bölgesine bir diğer etkisi de gelirlerin el değiştirmesi olarak yaşanmaya başlamıştır. 2011 öncesi dönemde kayıt dışı ekonomi de birçok kesim gelir elde ederken, kriz ve muhaliflerin sınır bölgelerini ele geçirmesinden sonra Arap Alevilerin Suriye ticaretindeki rolleri zayıflamaya başlamıştır. Bu durum Hatay'daki zenginliğin de zamanla el değiştirmesine yol açabilir.

Diğer yandan kayıt dışı sınır ticaretinin muhalif güçlerin savaşı sürdürmeleri için ekonomik bir gelir haline dönüştüğü de ileri sürülmektedir. Muhalif grupların kontrolü altında bulunan bölgelerden Türkiye'ye getirilen ürünlerden muhalif grupların da belli bir ekonomik gelir elde ettiği ifade edilmektedir. Böylelikle sınır ticaretinin yalnızca Hataylılara değil aynı zamanda muhaliflere de savaşı sürdürmeleri için gerekli ekonomik kaynağı yarattığı vurgulanmaktadır.¹²

Öte yandan kriz öncesi dönemde sınır ticaretine konu olan malların başında kaçak sigara ve şeker gibi ürünler gelirken krizle birlikte petrol ürünleri daha fazla gelir getirdiği için daha fazla talep görmeye başlamıştır. Sınır ticaretinin yerel düzeyde ekonomiyi canlandırdığı dikkat çekerken Suriye içerisinde de bazı olumsuz yansımalarının olduğu ifade edilmiştir. Görüşmeler sırasında sınır ticareti nedeniyle Suriye'de canlı hayvan sıkıntısının baş gösterdiği ve bundan dolayı muhalif grupların bazı ürünlerin Türkiye'ye girişine izin vermediğinin belirtilmesi dikkat çekici olmuştur. Ancak iç savaşın getirmiş olduğu ekonomik

---

¹² Hatay-Suriye sınırında yerel aktörlerle gerçekleşen görüşmeler.

yükten dolayı sınır ticaretinin her geçen gün daha da büyüyerek genişlediği de vurgulanmıştır.¹³

İllegal sınır ticaretinin miktarı bilinmemekle birlikte petrol ticaretiyle birlikte milyar Dolara yaklaştığı farklı kesimler tarafından ifade edilmektedir. Ancak, ticaretin doğasından dolayı rakamların gerçekliği her zaman tartışmalı olmaya devam edecektir.

Sonuç ve Öneriler

Suriye’de yaşanan savaşın ekonomik etkilerinin olduğu kadar toplumsal etkilerinin de olduğu gözlemlenmektedir. Krizin Hatay’a etkisini sınırlamak için ilgililerin acil eylem planlarını hayata geçirmesi oldukça önemlidir. İlerleyen dönemlerde devreye girecek olan eylem planlarının krizin etkisini ortadan kaldıramayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda araştırma ekibinin ulaştığı sonuçlar üzerinden şu tespitler ve önerilerde bulunmak gerekmektedir.

1. Krizin ekonomik etkilerini dikkate alarak, acil bir eylem planı hazırlanmalı ve toplumsal düzeyde krizden etkilenen gruplara özel ekonomik destekler sunulmalıdır.
2. Suriye krizinden dolayı Hatay’a yerleşmiş bulunan sığınmacı-mültecilere gelir getirici meslek edinme kursları açılarak, bölgenin yeniden kalkınmasında yeni işgücünden yararlanılmalıdır.
3. Suriye devletinin sınırları ve sınırları üzerinde kontrolünü kaybetmesiyle çok daha büyük boyutlarda ve farklı kalemlerde gerçekleşen kaçakçılığa yönelik yeni yaptırımlar uygulanmalıdır. Hatay’ın kayıt dışı ekonominin merkezi haline dönüşmemesi için gerekli hukuki alt yapı hazırlanmalıdır.
4. Kayıt dışı ekonominin önüne geçilemediği takdirde devletin vergi kaybının önüne geçilmesi için geçici olmak koşuluyla bazı yeni düzenlemelerin yapılması tartışmaya açılabilir.
5. Hatay bölgesinde yaşanan farklı toplumsal gruplar arasında bir ayrışma ve ötekileştirme sürecinin yaşandığı dikkate alınarak, toplumsal barışı sağlayıcı girişimlere acil öncelik verilmelidir. STK’lerin desteğine bu konuda başvurulabilir.
6. İlk önce Suriye, ardından da Mısır üzerinden gerçekleşen ihracatın durma noktasına gelmesinden dolayı yaşanan maddi kayıpların giderilmesi için bir araştırma komitesi ve fonun oluşturulması gerekir.

---

¹³ Petrol ticaretinde Reyhanlı ve Altunözü’de yoğun bir ticareti hareketlilik olduğu, araştırma ekibi tarafından da tespit edilmiştir. Örneğin, Oğulpınar ve Beşaslan yerleşim birimlerinde kaçak mazot ve petrol ürünlerinde yoğun bir ticaret yaptığı yapıldığı görülmektedir.

7. Suriyeli sığınmacılardan kaynaklanan düşük ücretli yeni işgücü imkânının Hatay ekonomisi üzerinde olumlu etki yapabilmesi için yasal düzeyde çalışma hakkının kısa sürede tanınması gerekir.
8. Suriye'deki iç savaşın lojistik ve insan faktörü açısından doğrudan Hatay üzerindeki etkisini sınırlandırmak için bazı özel güvenlik ve istihbarat tedbirlerinin alınması gerekir.
9. Suriyeli sığınmacılar ile yerel vatandaşlar arasında ortaya çıkan ideolojik, mezhepsel ve ekonomik sorunların giderilmesi için sığınmacı kamplarının seçimlerinde birçok unsurun dikkate alınması gerekir.
10. Kamp dışında yaşayan sığınmacılara dönük bir takım ekonomik destek planlarının hayata geçirilerek yerel unsurlara yakınlaşmasının sağlanması gerekir.
11. Turizm, taşımacılık, sağlık, küçük esnafların krizden ekonomik etkilerini ortaya koymak için acilen bir komitenin kurulması ve vergi başta olmak üzere, söz konusu kesimlerin yaşadığı ekonomik sıkıntılara dönük bazı yeni düzenlemelerin gerçekleştirilmesi gerekir.
12. Suriyeli sığınmacıların alt sektörlerde çalışması sonucu, bölgede yeni bir iş gücü olgusunun ortaya çıkmasının getirdiği toplumsal rahatsızlığı gidermek için, mikro kredi sisteminin Hatay bölgesinde kesimlere uygulanmasına dönük bir fizibilite çalışmasının yapılması
13. Muhafif güçlerin şehir merkezlerindeki hareketliliğine yönelik bir takım güvenlik ve istihbarat düzenlemelerinin acilen hayata geçirilmesi gerekir. Böylelikle yerel halkta oluşan tedirginliğin giderilmesine katkı sağlanması sağlanmalıdır.
14. Ulusal ve uluslararası yardım kuruluşlarının bölgedeki insani faaliyetlerinden kaynaklanan ekonomik hareketliliğin devletin vergi kaybına yol açmaması için yalnızca güvenlik boyutuyla değil Çalışma Bakanlığı boyutuyla da takibinin yapılması gerekir.
15. Hatay bölgesindeki küçük ve orta ölçekli işletmeler için vergi ve banka kredilerine yönelik özel düzenlemelerin acilen hayata geçirilmesi gerekir.
16. Bankacılık sektörünün Suriye'de yaşanan krizle birlikte Hataylı firmaların kredi taleplerine yönelik farklı garantiler istemesinin hukuki altyapısının araştırılması ve doğrudan farklı uygulamalarda bulunan bankalara yönelik cezai tedbirlerin hayata geçirilmesi gerekir.
17. Ev kiralarında yaşanan artıştan dolayı bölgede çalışan memurlara yönelik geçici de olsa kira yardımının yapılması gerekir.

18. Sığınmacılar-mültecilerin yerel halkla kaynaşmasını sağlayıcı sosyo-kültürel aktivitelerin düzenlenmesi için ortak projelerin hayata geçirilmesi gerekir.
19. Arapça-Türkçe eğitim veren birinci ve ikinci basamak özel okulların kurulmasına yönelik yerel iş adamlarının teşvik edilmesi gerekir. Bunun için alt yapı hazır olduğunda Hatay'da bir "Türk-Arap Üniversitesi"nin açılması için ekonomik teşvik verilmesi faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

KUGM (2010),

http://www.kugm.gov.tr/BLSM_WIYS/KUGM/tr/Belgelik/sinir_gecis/2010/20110110_151928_2769_1_44520.pdf

KUGM (2011),

http://www.kugm.gov.tr/BLSM_WIYS/KUGM/tr/Belgelik/sinir_gecis/2011/20120103_085324_2769_1_64.pdf

Ulaştırma Bakanlığı (2013), Sınır Geçiş İstatistikleri, 2012, 2013 <http://www.ubak.gov.tr/>

Khawaja, Moign. (2012), "Iraq-Iran multi-billion trade compensates drop in trade with Syria" *Arabian Gazette*, June 24, 2012,

BOLU'DAKİ IRAKLI SIĞINMACILARIN SOSYAL VE EKONOMİK SORUNLARI: SAHA ÇALIŞMASINA DAYALI BİR ANALİZ*

*Mehmet Dalar **Nazlı Ayhan Algan, Ümit Algan***

Özet

Bu çalışmamızda Bolu'da sığınmacı durumundaki Iraklıların durumları ele alınarak, onların kamu hizmetlerine erişimi, mevzuatın kendilerine sağladığı haklardan ne derece yararlanabildikleri ve karşılaştıkları sorunların neler olduğu incelenmiş ve değerlendirmede bulunulmuştur. Iraklı sığınmacıların durumlarını incelemeye önce sığınmacılarla ilgili Türk ve uluslararası hukuk düzenlemelerinin neler içerdiğini, Türk mevzuatının uluslararası hukuk düzenlemeleri karşısındaki durumunu ve geçirdiği değişiklikleri ana hatlarıyla inceledik. Türkiye'de sığınmacıların genel sorunlarına da değinen bu çalışmada Bolu'daki Iraklı sığınmacıların kamu hizmetlerine erişimleri, karşılaştıkları ekonomik ve sosyal problemler Bolu'daki sığınmacılarla yüz yüze görüşülerek tespit edilmiş ve değerlendirmede bulunulmuştur.

Anahtar terimler: Sığınmacı, Iraklı sığınmacı, kamu hizmeti.

SOCIAL AND ECONOMIC PROBLEMS OF IRAQI REFUGEES IN BOLU: AN ANALYSIS BASING ON FIELD STUDY

Abstract

This study evaluates the conditions of Iraqi refugees in Bolu and their accession to public services. It examines to what extent the refugees benefit from the rights provided for them by Turkish legislation. The study, first, analyzes the content of provisions of international and Turkish legal documents on refugees briefly. Then, the next section analyses the status of refugees in Turkish legislation and their amendments on refugees towards those of international law provisions. The last part comprisez the economic and social problem encountered by Iraqi refugees in Bolu and evaluates the conditions of their accession to public services by means of face to face interviews with refugees living in Bolu.

Key Words: Refugee, Iraqi refugee, public service.

---

* Bu çalışma Abant İzzet Baysal Üniversitesi BOP ofisi Tarafından desteklenmiştir.

** Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi

*** Abant İzzet Baysal Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek lisans öğrencileri

Giriş

Irak'tan Türkiye'ye gelen ve özellikle Bolu'ya yerleştirilen sığınmacıların kamu hizmetlerine erişim aşamasında karşılaştıkları sıkıntıları temel alan bu çalışmanın amacı, Bolu'da yaşayan Iraklı yabancıların, -özellikle sağlık, sosyal hizmet ve güvenlik gibi alanlarda-, kamu hizmetlerine erişimini araştırmak, karşılaşılan sorunları belirlemek ve çözüm yolları önermektir. Yabancıların ve özellikle belli bölgelere yerleştirilen kesimlerin yerel düzeyde kamu hizmetlerine erişim noktasında ne gibi sorunlarla karşılaştıkları bilimsel yöntemlerle analiz edilmediği dikkat çekmektedir. Oysa Bolu'daki Iraklı yabancıların kamu hizmetlerinden yararlanma veya kamu hizmetlerine erişim konusunda kurumsal bir perspektifin geliştirilebilmesi için öncelikli olarak hem hizmeti talep eden hem de hizmeti sunan kesimlerle görüşmelerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amaçlarından ve ulaşmak istediği sonuçlardan biri de belli bölgelere yerleştirilen sığınmacıların kamu hizmetine erişim noktasında yaşadıkları sorunları ortaya koymaktır. Sorunların belirlenmesinin ardından yerel düzeyde yerleştirilen sığınmacıların kamu hizmetlerine erişimlerine yönelik kurumsal düzenlemeler geliştirilebilir. Bu çalışma özelde Bolu genelde de Türkiye çapında sığınmacıların kamu hizmetlerine erişimine yönelik uygulanabilir kurumsal düzenlemelerin belirlenmesine ve uygulanmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Dolayısıyla hedef kitle olarak belirlenen Iraklı sığınmacıların Bolu ilinde kamu hizmetleri alımında yaşadıkları sorunlar, birebir yapılan görüşmeler ile tespit edilerek, bu doğrultuda çözüm önerileri sunulmaktadır.

Bolu'da bulunan Iraklı sığınmacılardan aralarında öğretim üyelerinin de bulunduğu mühendis, ekonomist gibi ünvanlara sahip yüksek tahsil yapmış (beyaz yakalı), çoğunluğu erkek olan altmış civarında kişi ile 2013 yılının Ocak ayından Mayıs ayına kadar değişik tarihlerde görüşmelerde bulunulmuş ve araştırmamıza konu olan sorular sorulmuştur. Barınma, sağlık ve eğitim konuları başta olmak üzere sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının nasıl karşılandığını; mali sorunları, çalışma izni, bilgilendirilme ve güvenlik sorunlarının olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Yerel halkla, kamu otoriteleriyle ilişkilerinin nasıl olduğunu, şikâyetlerinin hangi konularda yoğunlaştığını, memnuniyet düzeylerini içeren sorular sorularak Bolu'da karşılaştıkları ekonomik ve sosyal sorunların neler olduğuna yönelik cevaplar alınmaya çalışılmıştır.

Çeşitli nedenlerle baskı ve ayrımcılığa uğrayan, can ve mal güvenliği ile ilgili sorunlar yaşayan kişilerin buldukları ülkeyi terk ederek güvenli olabileceklerini düşündükleri başka

ülkelere giderek sığınma aramaları, insan haklarının önemli konusunu oluşturmaktadır. Kimlerin sığınmacı olabileceği ve sığınmacı statüsü tanınmışsa ne gibi hak ve özgürlüklerden yararlanacağı konusunda gerek uluslararası hukuk belgeleri gerekse ulusal belgeler her zaman aynı paralelde hükümler içermeyebilmektedir. Sığınmacı kabul eden devlet, sığınma statüsü ile sağlanacak haklarda taraf olduğu uluslararası antlaşma veya ulusal mevzuatı çerçevesinde harekete etmektedir. Çeşitli uluslararası insan hakları ve sığınmacılarla ilgili sözleşmelere taraf olan Türkiye'nin bulunduğu bölge itibarıyla her zaman sığınmacı akımına uğrayacak bir ülke olması, Türkiye'nin sığınmacılarla ilgili ulusal mevzuat hükümleri ve bunların uygulanması önem taşımaktadır.

Uluslararası Hukukta Sığınma

Kişilerin uyuğunda bulunduğu veya ikamet ettiği devletin ülkesini çeşitli baskılar ya da ayrımcı yasal veya siyasal kovuşturmalar nedeniyle veya can güvenliğini sağlamak amacıyla terk ederek yabancı bir devlet ülkesine, diplomatik temsilciliğine, konsolosluk binalarına, savaş veya devlet gemilerine giriş yapmak suretiyle bu devletin korumasını isteme hakkına *sığınma* veya eski tabirle *iltica* denilmektedir (Pazarıcı, 2007, 210). Bu tanım çerçevesinde bireysel sığınma olabileceği gibi toplu sığınma da olabilmektedir. Daha iyi yaşam koşullarını elde etmek için gelenler ise sığınmacı statüsünde tanımlanmazlar. Bu bakımdan bazen *sığınmacı* ile *göçmen* karıştırılabilmektedir. Bu iki kavram hukuk yönünden birbirinden farklıdır. Sığınmacı özellikle siyasal, dinsel, kültürel, ideolojik gibi çeşitli baskılar nedeniyle başka bir ülkeye gelen kişi olarak tanımlanırken, göçmen ise daha çok iyi ekonomik yaşam koşullarını elde etmek amacıyla başka bir ülkeye giriş yapan kişi olarak tanımlanmaktadır (Aybay, 2007, 23). Başka ülkelere sığınmak ve oralarda yaşamak zorunda olan sığınmacılar diğer vatandaşların sahip oldukları iki olanaktan yoksundurlar: Biri hayatını, özgürlüğünü veya servetini tehlikeye koymadan vatandaşı olduğu devlete dönememek, diğeri de sığınmacının bulunduğu yabancı ülkede vatandaşı olduğu devletin diplomatik korumasından yararlanamamak. Devletleri tarafından vatandaşlıktan çıkarılmış olmaları da mümkündür. Ülkelerini iç ve dış savaş gibi siyasal silahlı çatışmalar nedeniyle terk etmek zorunda kalan kişiler kısa süreli sığınmacı olup, çatışma durumunun sona ermesi halinde ülkelerine dönebilmektedirler. Yaşadıkları devletin siyasal baskı ve ayrımcı yasal ve idari ayrımcılıkları nedeniyle ülkelerini terk ederek yabancı devletlere sığınan kişiler ise uzun süreli sığınmacı statüsünde değerlendirilmektedirler (Meray, 1968, 247).

10 Aralık 1948 tarihinde BM Genel Kurulunda kabul edilen *İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin* (TBMM, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>, E.T: 23/05/2013) 14. maddesi, sığınmacılıkla ilgili genel bir hüküm getirmiştir. Herkesin zulüm altında olduğu ülkeyi terk edip başka ülkelere sığınma hakkının olduğunu öngören Bildiri, bu haktan adi suçluların ve BM amacıyla ve ilkeleriyle bağdaşmayan eylemlerden dolayı arananların yararlanamayacağını hüküm altına almıştır. Hukuki anlamda bağlayıcılık getirmeyen bu Bildiri, gerek insan hakları konusunda gerekse sığınma konularında devletlerin konuyla ilgili bağlanacakları sözleşmeler için referans ilkelere yer vermektedir.

Sığınmacıların hukuki durumlarıyla ilgili 1951 yılında imzalanan Cenevre Sözleşmesi (T.C. Resmi Gazete, 1961, 5027-5034), Milletler Cemiyeti döneminde kabul edilen sözleşmelerde geçen sığınmacı tanımlarına da atıfta bulunarak, sözleşmenin 1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen vatandaşlığı yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan oraya dönemeyen veya korku nedeniyle dönmek istemeyen her kişiye uygulanacağını belirtmektedir (madde 1). Bu sözleşme, sığınma hakkını insan hakları çerçevesinde ele almasından ziyade, devletlerin sığınmacılara asgari olarak insan haklarından ne gibi hakları sağlayacağını düzenlemektedir.

1951 sözleşmesinin getirdiği tarih sınırlaması daha sonra yapılan 1967 tarihli protokolle kaldırılmıştır. Buna göre sözleşmenin getirdiği hükümler, hem 1951 tarihinden önce hem sonra ortaya çıkabilecek olaylar sonucunda sığınmacı olan kişilere uygulanacaktır (1967 protokolü için bkz. insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/, E.T: 23/05/2013). 1951 sözleşmesinin getirdiği tanımlama kuşkusuz dar çerçevede olup, devletlerin bazı sığınmacıları bu tanım dışında bırakma olanakları mümkün olabilmektedir. Savaş gibi kolektif tehlikelerden kaçan küçük ve büyük gruplar ile devlet dışındaki kişi ve kurumların zulmünden kaçanların sığınmacı tanımı kapsamı dışında değerlendirilmeleri söz konusu olabilmektedir. Avrupa insan hakları mahkemesinin 1977 yılında aldığı kararla kamu otoritelerinin dışındaki gruplarca yapılmış baskı ve zulümlerin de sığınmacı statüsünün belirlenmesinde dikkate alınması gerektiği öngörülmüştür (Bouchet-Saulnier, 2002, 251).

İnsan hakları teorisi açısından tartışmalı da olsa genel anlamda sığınma hakkı onu talep edenlerin haklarından ziyade bu hakları verecek olan devletlerin bu hakları tanıması

çerçevesinde şekillenmektedir. Sığınma hakkını insan hakları kapsamında değerlendirmek suretiyle 1960 yılında Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Komisyonu tarafından ulusal güvenlik, kamu düzeni ve halkın korunması gibi nedenler olmadıkça bir devletin sığınma talep eden kişileri kabul etmesinin görevi olduğunu öngören Sığınma Hakkı Bildirisi hazırlanmış olmakla birlikte bu bildiri BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmemiştir (Evans ve Newnham, 2007, 555). Uygulanan uluslararası hukuktaki temel ilkeye göre bir devletin yabancıların ülkesine girmesi ve ülkede kalması konusunda tek yetkili olduğu görülmektedir. Bu ilkeye uygun olarak devletin yabancılara sığınma hakkını tanıyıp tanınamaması o devletin uluslararası yükümlülükleri ve ulusal mevzuatı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Uluslararası Adalet Divanı'nın sığınma hakkı davasıyla ilgili verdiği 1950 tarihli kararı, bu değerlendirmeyi onaylar görünmektedir (Pazarcı, 1998, 206).

Devletin 1951 tarihli Cenevre sözleşmesine göre sığınmacı statüsünü tanıdığı kişilerle ilgili yükümlülüğü, ilgili kişilerin kaçtıkları devlete geri verilmemesinin (*iade edilmemesinin*) yanında bazı insan haklarını sağlaması gerektiği konulardadır. Dinsel ibadet ve çocukların dinsel eğitimi, fikri sınai mülkiyet hakkı, dava açma hakkı, sosyal yardım alma, çalışma hakkı ve sosyal güvenlikten yararlanma hakkı, ücretli bir işte çalışma hakkı, sendika ve dernek hakları, konut hakkı ve dokunulmazlığı, mülkiyet hakkı, ilk, orta ve yükseköğrenim görme hakkı, seyahat özgürlüğü, kişisel statünün korunması gibi sözleşmenin öngördüğü hakların devlet tarafından sığınmacılara sağlanması gerekir. Sözleşme, bu hakların asgari nitelikte olduğunu, taraf devletlerin bu haklardan daha fazlasını tanıyabileceğini hüküm altına almıştır. Sözleşme, sığınmacıların da buldukları devletin kamu düzenine aykırı hareket etmemeleri, o devletin mevzuat hükümlerine ve devletin alacağı diğer önlemlere uygun davranmaları gerektiği konusunda ödevlerinin olduğunu, bu ödevlere uymayan sığınmacıların kaçtıkları *devlete iade edilmemek* şartıyla konuk devletçe sınır dışı edilebileceğini hükme bağlamıştır (Pazarcı, 2007, 215-216).

Türk Hukukunda Sığınma

Sığınmacıların statülerini ve haklarını düzenleyen ve 1951 yılında yapılan “Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair” Cenevre Sözleşmesi Türkiye tarafından 26.08.1961 tarih ve 359 sayılı kanunla ve bazı çekincelerle kabul edilmiştir. Türkiye, koyduğu çekince ile sözleşmenin sığınmacı tanımlamasının yapılmasında dikkate aldığı Rus, Ermeni, Suriyeli ve Keldani sığınmacılarla ilgili düzenleme getiren 1926 ve 1928 tarihli sözleşmelerine taraf olmadığı için bu sözleşmeleri kabul etmediğini, sözleşmenin kimlerin sığınmacı olabileceği veya sığınma

hakkından faydalanacağıyla ilgili getirdiği tarihi kayıt olan 1 Ocak 1951 tarihinden önce ortaya çıkan olaylar ibaresini 1 Ocak 1951 tarihinden önce Avrupa’da çıkan olaylar olarak anladığını bir deklarasyonla bildirmiştir (bkz. T.C. Resmi Gazete,1961, s.5027-5034). 1951 tarihli sözleşmenin getirdiği 1 Ocak 1951 tarihinden önceki olaylar ibaresini kaldıran 1967 tarihli protokole de taraf olmuş olmakla birlikte Türkiye, coğrafi sınırlamayla ilgili çekincesini sürdürmüştür. Buna göre Türkiye, sığınmacılarla ilgili haklar getiren 1951 sözleşmesi ile 1967 protokol hükümlerini sadece Avrupa’dan gelen sığınmacılar için dikkate alacağını, diğer yerlerden gelen sığınmacılarla ilgili sözleşme ve protokol hükümlerini uygulamak zorunda olmadığını, bu konuda ulusal mevzuatının gerektirdiği şekilde davranabileceğini ifade etmiştir. Nitekim 30 Kasım 1994 tarihinde resmi gazetede yayınlanan yönetmelik (T.C. Resmi Gazete, 1968, s. 2; Aybay, 2007, 108) bu içerikte olup, 3. Maddesi itibarıyla Avrupa’dan gelenleri *mülteci*, Avrupa dışından gelenleri *sığınmacı* statüsünde kabul ederek, aynı anlama gelen *sığınmacı* ve *mülteci* arasında sözleşmenin sağladığı haklar bakımından farklılık getirdiği anlaşılmaktadır.

Sığınma veya iltica konusunda ortaya çıkan yeni gelişmeler, mevcut mevzuat hükümlerinin değiştirilmesi gereğini beraberinde getirmiştir. Bulunduğu coğrafi konum ile çatışma bölgelerine yakınlığı itibarıyla yoğun göç ve sığınma akınına uğrayan Türkiye’nin yeni koşullara göre mevzuat değişikliğine gitmesi ve bu konuda kurumsal düzenlemeleri gerçekleştirmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu doğrultuda 04.04.2013 tarihli 6458 sayılı kanun yayınlanmıştır (T.C. Resmi Gazete, 2013, s. 27-79). Yabancıların ülkeye girişleri, statüleri, hak ve yükümlülükleri ve yapılacak işlemler gibi hususlarda Türkiye’nin konuyla ilgili taraf olduğu uluslararası sözleşmelere büyük ölçüde paralellik arz eden *Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu* adıyla yayınlanan 6458 sayılı kanun, İçişleri Bakanlığına bağlı *Göç İdaresi Genel Müdürlüğü*’nü kurmanın yanında Türkiye’nin konuyla ilgili mevzuat eksikliklerini giderme ve önemli değişiklikleri getirme bakımından önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

Yeni kanun uluslararası koruma çeşitleri olarak *mülteci*, *şartlı mülteci*, *ikincil koruma* ve *geçici koruma* terimlerini getirmiştir. Sığınma tanımı ve kapsamını tanımlayan Yeni kanun, eski mevzuatın getirdiği Avrupa’dan gelenleri “*mülteci*” tanımlayan kavramı benimsemiştir (madde 61). Avrupa dışından gelenleri “*sığınmacı*” olarak tanımlayan eski mevzuattan farklı olarak yeni kanun bu sığınmacılar için “*şartlı mülteci*” kavramını kullanmaktadır. *Şartlı mülteciler* üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar Türkiye’de kalmalarına izin verilmektedir (madde 62). Farklı bir adlandırma altında da olsa yeni kanun, eski mevzuatın getirdiği coğrafi kriteri koruduğu görülmektedir. Eski mevzuatın düzenlemediği *ikincil koruma* statüsü yeni

kanun tarafından getirilmiştir. Buna göre “mülteci veya şartlı mülteci olarak nitelendirilemeyen, ancak menşe ülkesine veya ikamet ülkesine geri gönderildiği takdirde; Ölüm cezasına mahkûm olacak veya ölüm cezası infaz edilecek, işkenceye, insanlık dışı ya da onur kırıcı ceza veya muameleye maruz kalacak uluslararası veya ülke genelindeki silahlı çatışma durumlarında, ayırım gözetmeyen şiddet hareketleri nedeniyle şahsına yönelik ciddi tehditle karşılaşacak olması nedeniyle menşe ülkesinin veya ikamet ülkesinin korumasından yararlanamayan veya söz konusu tehdit nedeniyle yararlanmak istemeyen yabancı ya da vatansız kişiye, statü belirleme işlemleri sonrasında ikincil koruma statüsü verilir” (madde 63). Suriye gibi iç savaşın ve çatışmaların olduğu yerlerden kitlesel olarak gelenlerle ilgili yeni kanun *Geçici Koruma* kavramını kullanmaktadır. Buna göre ülkesinden ayrılmaya zorlanmış, ayrıldığı ülkeye geri dönemeyen, acil ve geçici koruma bulmak amacıyla kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya sınırlarımızı geçen yabancılara geçici koruma sağlanabilmektedir (madde 91/1). Bu kişilerin Türkiye’ye kabulü, Türkiye’de kalışı, hak ve yükümlülükleri, Türkiye’den çıkışlarında yapılacak işlemler, kitlesel hareketlere karşı alınacak tedbirlerle ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasındaki iş birliği ve koordinasyon, merkez ve taşrada görev alacak kurum ve kuruluşların görev ve yetkilerinin belirlenmesi, Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılacak yönetmelikle düzenleneceği öngörülmüştür (91/2).

Sığınma Başvurusu ve Türkiye’de Sığınmacıların Genel Sorunları

Sığınma başvurusunda bulunmak isteyen yabancıları *mülteci*, *şartlı mülteci*, *ikincil koruma* ve *geçici koruma* kategorilerinde *uluslararası koruma* statüsünde değerlendiren 6658 sayılı yasa, uluslararası koruma başvurularının bizzat valiliklere yapılacağını öngörmektedir (T.C. Resmi Gazete, 2013, s. 27-79). Avrupa ülkeleri dışından Türkiye’ye yasal veya yasa dışı yollardan gelip de sığınmacı statüsünü elde etmek isteyen yabancılar, BMMYK (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği)’ne yaptıkları başvurunun sonuçlanmasına kadar Türkiye’de kalmak için resmi makamlara *geçici sığınma* başvurusunda bulunmaları gerekir. Sığınmacı statüsünü kazanmak isteyen kişiler BMMYK ofisine başvurup kayıt yaptırmaları gerekmektedir. Kayıt yapıldıktan sonra BMMYK tarafından yabancıların konuşabileceği bir dille yapılan mülakat sonucunda sığınmacı hakkında karar verilmektedir. Bu karar bazı araştırmaların yapılmasının gerekli görülmesi nedeniyle bir yıl veya bir yıldan fazla bir sürede alınabilmektedir. Yapılan görüşme ve araştırma sonucunda durumları 1951 sözleşmesine uygun olduğuna karar verilenler için uluslararası hukuk anlamında “*sığınmacı*” statüsü tanınmakta ve kendilerine *BMMYK mülteci belgesi* verilmektedir. Bu durumda BMMYK, sığınmacı olarak

tanınan kişileri ABD, Kanada, Avustralya gibi devletlere gidebilmeleri için o devletlerin büyükelçilerine yönlendirebilmektedir. Türkiye’de sığınmacılara kimliklerini belirleyen *sığınmacı tanıtım kartı* ile *ikamet izin belgesi* verilmektedir. İkamet izin belgeleri altı ay süreyle verilmektedir. Süre bitiminde altı aya kadar uzatılması mümkün olabilmektedir. Bir yıllık süre sonunda sığınmacının BMMYK’ya yaptığı başvuru henüz sonuçlanmamışsa ikamet izin süresi yeniden uzatılabilir. Ayrıca emniyet makamlarınca sığınmacının yönlendirildiği ilde yaşaması ve izinsiz başka bir yere gitmemesi gerekmektedir. Sığınmacının başka bir ilde gitmesi için o ilde birinci derecede akrabalarının olması veya bulunduğu ilde hastalığının tedavi edilmesi imkânının olmaması gerekir (Eşsiz ve Günel, 2013). Bu arada İçişleri Bakanlığı’nca 13 Temmuz 2011 tarihinde yayınlanan genelgeye göre, ‘mülteci ve sığınmacı statü belirleme yetkisi’ yedi ildeki valiliklere devredilmiştir. Ayrıca sığınmacıların zorunlu ikamete tâbi tutulduğu uydu kentlerin sayısı da 51’e yükseltilmiştir. Bu düzenlemeler, sığınma prosedürüne erişimin bürokratik engelleri aşarak daha kolay sağlanacağına dair umutları artırmakla birlikte, uygulamanın hangi yönde ilerleyeceği konusunda bazı şüpheleri beraberinde getirmektedir. Uydu kentlerin sayısındaki belirgin artış sevindirici bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Bununla beraber bu kentlerde sığınmacıların kaldıkları yerlerin fiziki koşullarının uluslararası standartlar düzeyinde iyileştirilmesi ve sığınmacıların temel insani ihtiyaçlarının karşılanabilmesi çok daha önemli bir husus olarak görülmektedir. İdari makamların sığınma başvurularını daha hızlı bir şekilde sonuçlandırmaya çalışırken, sığınma hukukunun temel ilkelerine titizlikle uymaları gerekmektedir (İHAD, 2012, 8). Sığınmacılardan alınan ikamet harcıyla ilgili bazı değişiklikler de yapılmıştır. İçişleri Bakanlığı’nın 19.03.2010 tarih ve 2010/19 sayılı genelgesine göre sığınmacıların ikamet harcını ödemeye mali durumlarının yeterli olmadığını belirtmeleri üzerine ikamet harcı alınmayacaktır. Öğrencilere de ikamet harcı muafiyetini getiren genelge, maddi durumu yeterli olmayanlardan daha önce istenen ikamet harcını da kaldırmıştır. Altı ay ve daha fazla ikamet izni verilecek sığınmacı ve mültecilerin ikamet izinleri düzenlenirken aynı anda yabancı numarasının da ikamet tezkeresine yazılması öngörülmüştür (Mülteci Der, 2010, 33-34).

Yukarıda verilen prosedürler çerçevesinde 2008 yılı itibarıyla BMMYK Türkiye Temsilciliği’nin verdiği bilgilere göre resmi kurumlar ve komiserlik tarafından “sığınmacı” olarak kabul edilmiş ve koruma altındaki kişi sayısı 322’dir. Fakat sığınma talebinde bulunmuş olup durumları farklı aşamalarda seyreden ve başvurularının sonucunu beklemekte olan kişi sayısı 12 bin 750’dir. Sığınma başvurusu yapan bu kişilerin sayısı dikkate alındığında sığınma başvurusu kabul edilmiş 322 kişinin çok küçük bir azınlığı oluşturduğu görülmektedir. 2008

yılında BMMYK gözetiminde buldukları halde 14 sığınmacı kendi ülkelerine geri gönderilmiştir. 51 sığınmacı ise Türkiye’den diğer ülkelere (İran, Irak, Suriye) sınır dışı edilmişlerdir. Yine BMMYK’ya kayıtlı oldukları halde ve geri gönderilmeme ilkesine rağmen 13 sığınmacı geldikleri ülkelere sınır dışı edilmişlerdir. Bu sığınmacıların üçüncü bir ülkeye gönderilmeleri süreci ve bu ülkelerde sağlanacak koruma koşulları Hükümet tarafından dikkate alınmadığına dikkat çekilmektedir (İHAD, 2009, 10). Mart 2013 yılı itibarıyla Türkiye’ye İran, Irak, Afganistan, Somali gibi ülkelere gelen sığınmacı sayısının 34 bin 576 kişi olduğu BMMYK kayıtlarından anlaşılmaktadır. Türkiye’nin geçici koruma sağladığı Suriyeli sığınmacılar ise bu sayıya dâhil değildir(UNCHR, http://www.unhcr.org.tr/uploads/root/istatistik_mart_tr.pdf, E.T: 04.05.2013).

Sığınmacıların Türkiye’de genel olarak karşılaştıkları sorunlara gelince; Türkiye’nin coğrafi sınırlama bağlamında getirdiği sığınmacı statüsünün verilmesine bağlı olarak BMMYK ile paralel yürütülmek zorunda olunan sığınma prosedürü, BMMYK’daki işlemlerin uzamasına bağlı olarak uzun sürelerle yayılmakta ve sığınmacılar hakkındaki kararlar geç çıkmaktadır. Uzman personel ile tarafsız çevirmenlerin bulunmaması veya yetersiz olması sığınmacıların zamanında işlerin sonuçlanmasını önlemektedir. Sığınmacıların uydu kentler dâhilinde serbest ikamete tâbi tutulmaları doğru kabul edilse bile sığınmacıların dinsel, etnik, cinsel kimlik gibi yönelimleri dikkate alınarak isabetli yerleştirmeler yapılamamaktadır. Barınma sorunu gibi sığınmacıların temel insani ihtiyaçlarının karşılanmasında yetersizliklerle karşılaşmaktadır. Sığınmacıların çalışma haklarıyla ilgili mevzuatta düzenleme olmasına rağmen uygulamada çalışma izni alamamaları, sığınmacıların kendi geçimlerini sağlamada istismara açık zeminlerin oluşmasına yol açmaktadır. Yapılan yasal değişikliklerle sığınmacılar genel sağlık sigortası kapsamına alınmasına rağmen birçok ilde tedavi olamadıkları yönünde şikâyetler bildirilmiştir. Uydu kentlerde serbestçe ikamet etmelerine izin verilen sığınmacılar için otomatik olarak işleyen bir barınma ve diğer sosyal yardım mekanizmaları bulunmamaktadır. Genelde ev, otel ve pansiyon gibi yerlerde sağlıklı olmayan ortamlarda yaşamaktadırlar. Uzun yıllar alan sığınma sürecinde karşılaştıkları sorunlar yanında sığınmacılar, evlenme, boşanma gibi medeni ihtiyaçlarını gidermelerinde de sorunlar yaşamaktadırlar. Türkiye’de anne ve babası ile birlikte olmayan küçük yaşta çocukların barınması ve diğer sosyal sorunları ciddi ölçüde olup, çocuk esirgeme kurumları gibi resmi makamların sağladıkları imkânlar deneyimsiz personel nedeniyle sınırlı düzeydedir. Yalnız veya eşiyile yaşayan kadın sığınmacılar sığınma sürecinde her türlü istismara maruz kalabilmektedirler. Onları koruyucu etkin ve güçlü mekanizmalar

mevcut değildir. Farklı cinsel eğilime sahip olan sığınmacılar bazı yerlerde şiddete ve ayrımcılığa uğramaktadırlar (Mülteci Der, 2010, 65-67).

Bolu'daki Sığınmacılar

Son yapılan yasal değişiklikle Türkiye'ye gelen sığınmacılara “şartlı mülteci” denilerek “sığınmacı” ile “mülteci” arasındaki hukuksal bağlamda anlam farkı ortadan kaldırılmakla birlikte coğrafi kısıtlama halen devam etmektedir. Ancak, buna rağmen BMMYK nezdinde söz konusu kesimlerden bazılarının sığınmacılıkları kabul edilmekte ve durumlarına uygun üçüncü bir ülkeye gidişlerine kadar Türkiye'de ikamet etmelerine izin verilmektedir. Bu kapsamda içişleri bakanlığının 24/12/2010 tarihli ve B.05.1 EGM ...216840 sayılı genelgesi doğrultusunda Bolu il Emniyet Müdürlüğü, 31.03.2011 tarihinden itibaren ülkeye sığınma talebinde bulunan yabancıların Bolu iline müracaatlarını kabul etmiştir. Öncelikle 345 sığınmacı Bolu'ya yerleştirilmiş fakat farklı aralıklarla ülkeye gelen sığınmacıların Bolu'ya yönlendirilmesiyle birlikte bu sayıda ciddi artış olduğu gözlemlenmekte ve nitekim 2012'nin Mayıs ayı itibariyle bu sayının 800'lere ulaştığı bilinmektedir. Ancak, sayının sürekli değişiklik gösterdiğini 2013 yılı itibariyle bu sayıda bir düşüş olduğunu belirtmek gerekir.

Yerel Otoritelerin Sığınmacılara Yönelik Girişimleri

Bu kapsamda, Bolu il sınırları içindeki sığınmacıların durumlarını araştırma amaçlı Bolu Valiliği, Emniyet Müdürlüğü, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı ve Belediye yetkilileriyle görüşmeler yapılmış ve ilgili birimlerden bir takım veriler temin edilmiştir. Bu kapsamda Bolu Valiliği yetkili mercileriyle yapılan görüşmelerde, içinde bulunulan dönem itibariyle devletin Bolu'daki sığınmacılara 75 bin TL yardımda bulunduğunu ve bu yardımının ihtiyaç sahibi sığınmacılara belli şartları taşımaları koşuluyla aylık olarak düzenli bir şekilde dağıttığı ifade edilmiştir.

Yapılan yardımlar kapsamında sığınmacılarla daha kolay iletişim kurabilmek için Bolu Müftülüğünden Arapça bilen imam, müezzin ve memurların temin edildiği belirtilmiştir. Arapça bilen tercümanlarla ilgili aşağıda belirtilecek bazı öneriler bulunmasına karşın, uygulamanın başlatılması önemlidir. Öte yandan çocukların eğitimi konusunda bazı okullarla ortak çalışmalar yapıldığı ve eğitime devam edebilmelerine yardımcı oldukları belirtilmiştir. Ayrıca sığınmacılardan Türkçe öğrenmek isteyenler için Bolu Halk Eğitim Merkezinde dil kursu açıldığı ifade edilmiştir. Sağlık konusunda devlet hastanelerinden ücretsiz olarak yararlandıklarını ifade eden yetkili, gıda yardımı konusunda Belediyenin ilk altı ay boyunca

günlük bir öğün (Öğle) olmak üzere yardımda bulunduğu fakat bunun daha sonra kesildiğini belirtmiştir. Yaklaşık iki senedir belirli şartları taşıyan sığınmacılara yardımların yapıldığını fakat son dönemlerde devletten gelen yardımların azaldığını, dolayısıyla da verilen yardımlarda aksamalar olduğunu sözlerine eklemiştir. (Söz konusu yardımların, ev kirası, gıda, ısınma vb. ihtiyaçların giderilmesine yönelik aylık 400 TL olduğunu, fakat bu rakamın değişebildiğini ifade etmiştir. Ayrıca gerekli şartları taşıyan ailelere kış aylarında kömür yardımı yapıldığını sözlerine eklemiştir.)

Bolu idari ve güvenlik birimleriyle yapılan görüşmeler sonucunda, **şehirde bulunan sığınmacıların eğitim, sağlık, barınma, gıda, ekonomik gelir, tercümanlık, kamu kurumları ile iletişim, vb. hem genelde hem de özelde sorunlarının neler olduğunu ortaya çıkarmaya yönelik sorular hazırlanmış ve görüşmeler esnasında sorular duruma göre detaylandırılmış ve ekstra sorularla desteklenmiştir.** Soruların hazırlanması hem genel durumu ortaya çıkarmak hem de detaylandırılmış sorularla da spesifik sorunların ortaya çıkarılmasını sağlamaya dönük olmuştur.

Sığınmacılarla yapılan görüşmeler bağlamında sığınmacıların kamu hizmetlerine erişimi noktasında karşılaştıkları temel sorunların neler olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunlar, aşağıda ilgili başlıklar altında detaylandırılmıştır.

Eğitim İle İlgili Sorunlar;

Bolu'ya sığınmacıların kabul edilmesiyle birlikte gelenlerin hem topluma adapte olabilmeleri hem de normal yaşamlarını sürdürebilmeleri adına idari amirlerin aldığı önlemlerden biri, çocukların eğitim hayatlarını sürdürebilmelerine olanak sağlamak, yetişkinlerin de hem resmi işlemlerini yaparken hem de halka iletişim kurarken yaşadıkları iletişim sorununu ortadan kaldırabilmek gibi bir takım önlemler almak olmuştur. Çocukların seçilen bir okulda (Atatürk İlköğretim Okulu) eğitim görmeleri sağlanmış, yetişkinlerin de Halk Eğitim Merkezi aracılığıyla açılan Türkçe kurslarından yararlanmaları sağlanmıştır. Genel olarak eğitim başlığı altında yapılan bu düzenlemelerden sığınmacıların memnun olduklarını söylemek mümkün. Fakat beklentilerin karşılandığı veya istenilen düzeyde olmadığı yönünde şikâyetleri olanlar da mevcuttur. Özellikle kendi ülkesinde üniversite okumuş ve burada devam etmek isteyenlerin veya üniversite okuyabilecek düzeyde bir eğitim kurumundan mezun olmuş gençlerin Türkiye'de eğitimlerine devam etmek istedikleri yönünde taleplerini dile getirmektedirler.

Öte yandan Mülteciler tarafından gündeme getirilen diğer şikâyet ve talepler ise şu şekildedir:

- Kendi ülkesinde üst sınıflarda okuyan çocukların daha alt düzeyde eğitim hayatlarını sürdürmek zorunda bırakılmaları,
- Kendi ana dillerinde eğitim görebilecekleri sınıfların oluşturulması,
- Özellikle ilköğretim kademesindeki öğrencilerin sürece uyum sağlayabilmeleri için psikolojik destek ve danışmanlık hizmetinin verilmesi,
- Lisans ve lisansüstü eğitim görmek isteyenlerin önündeki engellerin kaldırılması,(Aralarında kendi ülkelerinde İngilizce öğretmenliği, makine mühendisliği, inşaat mühendisliği, uzay bilimleri, radyo-televizyonculuk, iletişim vb. bölümlerden mezun olanların genel isteği burada eğitimlerine devam edebilmeleri yönündedir. Aralarında Profesörlerin de olduğu aile bireyleri çocuklarının durumunun kendilerini çok üzdüğünü, çünkü çocuklarının nitelikli bireyler olduklarını ve burada hiçbir şey yapmadan öylece beklemelerinin insanlık onuru ve şahsiyet haklarıyla uyuşmadığını ifade etmişlerdir. İçinde oldukları durumun açık hava hapishanesinden bir farkı olmadığını, dolayısıyla da çocuklarının verimli yaşlarını bu şekilde hiçbir işe yaramadan geçiriyor olmalarının kendilerini çok üzdüğünü ve bu konuda kendilerine yardımcı olmalarını istediler.)
- Daha önce de değinildiği üzere şehre aralıklarla sığınmacılar gönderilmekte ve şehirden ayrılanlar olmaktadır. Dolayısıyla da şehirde bulunanlar zamanla değişmekte, ilk başlarda verilen dil kurslarının son dönemlerde verilmediği yönünde şikayetler görülmüştür.
- Bazıları da Türkçenin yanında İngilizce kursunun da açılmasını talep etmektedir.
- Arapça eğitim verilmemesi durumunda, yabancı dilde eğitimle hayatlarını sürdürmelerine yol açacak özel eğitim birimlerinin olmasını talep etmektedirler.
- Mültecilerin çocuklarının eğitim sorunlarının giderilmesi gerektiği; Bolulu olan öğrencilerle aynı sınıfta ve aynı dersleri almalarının toplumsal düzeyde çocuklarının başarı durumunu ve hayata bağlılıklarını da etkilediği belirtilmektedir.

Sağlık İle İlgili Sorunlar,

Gelen sığınmacıların devletin yaptığı yardımlardan yararlanabilmeleri için öncelikli olarak geçici oturma izni almaları gerekmektedir. Sağlıkla ilgili devletin sağladığı imkânlardan

yararlanabilmeleri için oturma izinlerinin olması gerekmektedir. Oturma izin kartı kendilerinin kamu kurumları ile yaptıkları işlemlerde kullandıkları kimlik kartıdır. Devlet kimlik kartına sahip sığınmacıların sağlıkla ilgili yaşadıkları problemlerde devlet hastanelerinden ücretsiz faydalanabilmelerini sağlamış, fakat özellikle şeker hastalığı, kalp hastalıkları vb. bazı kronik ve sürekli olan hastalıklarda bazı sıkıntılar yaşanmaktadır. Özellikle ameliyat ihtiyacı olan hastaların devlet hastanesinde imkânların elverişli olmaması veya farklı sebeplerden dolayı üniversite veya başka hastanelere yönlendirmeleri hem maddi hem de bu hastanelere ulaşmaları konusunda sorunlar mevcuttur. Yaşanılan sorunlar şunlardır;

- Devlet hastanelerinin ücretsiz olmasından memnun olan sığınmacılar, bu hastanelerde tedavi edilmesi uygun olmayan hastalıklar nedeniyle üniversite hastanesine yönlendirilmeleri ve ücretli olması,
- Sığınmacılardan bazılarının ciddi sağlık problemleri bulunmaktadır. Ameliyat gerektiren bazı hastaların Bolu'da ameliyat olmak istememeleri ve İstanbul veya Ankara gibi şehirlerde daha teşekküllü hastanelerde tedavi olmak istemeleri ve bu yöndeki engellerin kaldırılması, (Sığınmacıların şehir dışına çıkmaları yasak, ancak alınan özel izinle çıkabildiklerini, bununda çok zor olduğunu ifade ettiler.)
- Tıpkı devlet hastanelerinde tedavinin ücretsiz olduğu gibi ilaçların da ücretsiz olması, (Valilik zor durumda olanlara bu yönde yardımlar yapmakta. Fakat bireyin ihtiyaç sahibi olup olmadığını belirlenmesinin çok uzun sürdüğünü belirtmektedir.)
- Özellikle kronik hastalıklarının hem tedavisinin sorun olduğu hem de ilaçların maliyetinin yüksek olması,
- Ayrıca hastanede iletişim kurmakta zorlandığı, vücut diliyle anlaşmak zorunda kalanların olduğu dolayısıyla bir tercümanın olması,
- Bunların dışında ilk hastane tedavisinin ardından başka birimlere sevk edilmeleri durumunda (özel birimlere, tahlil vs) ücret taleplerini karşılamaları istenmektedir.

Bilgilendirme ve Güvenlik İle İlgili Sorunlar

Sığınmacılarla yapılan görüşmelerde özellikle içinde buldukları durumla ilgili sahip oldukları hakların neler olduğu ve benzer konularda herhangi bir bilgilendirme yapıp yapılmadığı özellikle sorulmuştur. Çünkü uluslararası hukuk ve iç hukuk bağlamında hangi haklara sahip oldukları konusunda bilgilendirilmeleri hem sorumluluklarını bilmeleri ve yerine getirmeleri hem de yerine getirmediğinde ne gibi durumlarla karşılaşacaklarını bilmeleri

açısından son derece önemlidir. Yaptığımız görüşmeler neticesinde ne bireysel ne toplu olarak kendilerine böyle bir bilgilendirmenin yapılmadığını görmüş olduk. Bilgilendirme konusunda önemli sorunlar yaşayan sığınmacılar özellikle BMMYK'den ve Emniyet Müdürlüğünden şikâyetçiler. Çünkü Türkiye'ye girdikleri andan Bolu'ya yerleşmelerine kadarki süreçte sadece kayıt işlemleriyle ilgili kendileriyle görüştiklerini ve işlemlerin de çok uzun sürdüğünü belirttiler. Özellikle Emniyette çok fazla sıkıntı yaşadıklarını ifade eden sığınmacılar, hem kurumdaki yetkililerle anlaşma konusunda hem de geçici oturma izni alma konusunda önemli sıkıntılar yaşadıklarını söylediler. Dolayısıyla özellikle kentte yerleşinceye kadarki süreçte her şeyi kendi başlarına halletmek zorunda kalan sığınmacılar, ilk günden sonraki süreçte kendilerinden önce şehre yerleşmiş sığınmacılardan destek görmekte ve işlemlerini onların deneyimleri doğrultusunda gerçekleştirmektedirler. Güvenlik konusuna gelince görüştüğümüz sığınmacıların ve çevresindeki sığınmacıların herhangi bir problem yaşamadıklarını öğreniyoruz. Kendilerinin herhangi bir adli vakaya karışmadıklarını veya karışan birini duymadıklarını dolayısıyla da olası bir durumda ne tür bir işleme maruz kalacaklarını bilmediklerini ifade ettiler. Halkla ilişkilerinin çok iyi olduğunu ifade eden sığınmacıların Bolu halkından kendilerine yönelik herhangi bir olumsuz davranışla karşılaşmadıklarını ifade ettiler. Dolayısıyla bu konuda yaşadıkları sorunları sıralayacak olursak;

- Temel hakları hakkında bireysel veya gruplar halinde bilgilendirilmeleri, özellikle Emniyet Müdürlüğünde yetkililerle sağlıklı iletişimin kurulabilmesi için bir tercümanın tahsis edilmesi,
- BMMYK veya Valilik bünyesinde psikolojik sorunlarının giderilmesi yönünde kendilerine yardımcı olabilecek bir psikolojik danışman, (birçoğu ülkesindeki ölüm tehditleri almasından dolayı ailesinden bireyleri ülkede bırakarak Türkiye'ye sığınmış dolayısıyla aileleriyle ilgili ciddi endişeleri bulunmakta. Özellikle bu konuda kendilerine hem psikolojik hem de aile bireylerinin de Türkiye'ye getirilmesi konusunda yardımcı olmalarını istemektedirler.)

Bilgilendirilme konusu sığınmacıların karşılaştıkları sorunların temelini oluşturmaktadır. Özellikle BMMYK'den Emniyet Müdürlüğüyle iletişime geçmelerine kadarki süreçte sağlıklı bir bilgilendirme yapılmadığı için sığınmacılar kendi kaderlerine terk edilmiş durumdadırlar. Karşılaştıkları sorunları çözme konusunda danışmanlıklarını idari kurumların yerine şehre daha önce gelen sığınmacılar yapmaktadır. Bu da yeni gelenlerin eskilerin insafına kaldıklarına işaret etmektedir. Yeni gelenlerden bazıları eskilerin anlattıklarından yola çıkarak

olası yardımlara bile başvurmak istemiyor veya birçoğu daha bankalarda hesap açıp açamayacaklarını bile bilmiyor ve bunlara benzer örnekleri çoğaltmak mümkün. Ayrıca yeni gelenlerin daha öncekilerin insafına bırakılması ve yapılan yardımların belli bir standardının olması sığınmacıların kendi aralarında da farklı hesaplamalar yapmalarına neden olmaktadır. Özellikle son dönemlerde yapılan yardımların ciddi oranda azalması daha önce gelen sığınmacıların yenileri farklı yönlendirmelerine de sebep olabilmektedir. Bu noktadan hareketle idari yetkililerin yapacağı bilgilendirmeler ve yönlendirmelerin önemi ortaya çıkmaktadır.

BMMYK, Emniyet Müdürlüğü Ve Valilikle İlgili Sorunlar

Bu kurumların bilgilendirme ve güvenlik ile ilgili sorunlarına kısaca değinilmiştir. Fakat sığınmacıların bu kurumlarla ilgili yaşadıkları sorunların başında, söz konusu kurumlardaki işlemlerin çok uzun zaman alması ve işlemlerin çok ağır ilerlemesi yer almaktadır. Özellikle görüşme yaptığımız kişilerin tümünün aynı görüşte olması ve sığınmacıların özellikle bu konudan muzdarip olmaları dikkat çekiciydi. Nitekim aralarında iki yıla yakındır beklemekte olanlar vardı ve birçoğu uzun zamandır beklemektedir. Özellikle BMMYK ile beklentilerin çok yüksek olduğu fakat çoğunun uzun süre beklemesinden, kendileriyle ilgilenilmediğinden, evrak işlemlerinin çok uzun sürmesinden dolayı umutsuz oldukları gözlenmiştir. Bu kurumların elde olmayan nedenlerden ötürü bir takım aksaklıkların olabileceğini göz ardı etmeksizin, sığınmacıların farklı düşüncelerinden ve beklentilerinden yola çıkacak olursak;

- Özellikle BMMYK’de evrak işlemlerinin çok uzun sürmesi, kayıt esnasında saatlerce bekleyenlerin olduğu ve bu süre zarfında herhangi bir bilgilendirmenin yapılmadığı ve uzun süren bekleyişten sonra sadece pasaport kayıtlarının alındığı ve birkaç doküman verilip Bolu’ya gönderildikleri yönündeki sıkıntılar,
- Ayrıca Bolu’ya geçildikten sonraki aşamada BMMYK’nin kendileriyle yapacakları görüşmelerin çok geç bir tarihe verilmesi,
- Özellikle maddi anlamda zorluk çekenlerin BMMYK ve Türkiye devletinin katkılarıyla sığınmacılara yönelik bir kamp kurulması,
- İltica etmek istedikleri ülkeleri kendilerinin seçemedikleri dolayısıyla BMMYK’nin kendileri adına seçtikleri ülkelerin şartlarının bazılarının kendilerine uygun olmadığı (zorunlu askerlik vb.)
- Maddi anlamda BMMYK’nin herhangi bir desteğinin olmaması,
- Emniyet Müdürlüğündeki tercüman sıkıntısı,

- Emniyet Müdürlüğünün adres beyan etmeyinceye kadar kendilerine kimlik kartlarının verilmemesi, bu kartların ücretli olması,
- Şehir dışına çıkmalarına izin verilmemesi, özellikle bekârların her gün imza atmak zorunda olması,
- Valilikçe verilen yardımların aksaması, son zamanlarda çok zor verilmesi ve verilinceye kadarki sürecin çok uzun olması,

Çalışma İzni Ve Mali Sorunlar

Görüşme yaptığımız sığınmacıların hepsi mali anlamda sıkıntı yaşamakta olduklarını ifade ettiler. Özellikle çok uzun süre kentte yaşadıklarını ve yapılan yardımların da yetersiz olduğunu göz önüne alacak olursak çalışabilmelerine olanak sağlanmasının hayati bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Sığınmacıların çoğu ailelerinden gelen yardımlarla hayatlarını ikame etmektedirler, yapılan yardımların yetersiz olduğu giderlerinin çok az bir kısmının karşılandığını, dolayısıyla çalışmalarına izin verilmemesi durumunda bu şekilde daha fazla geçinemeyeceklerini belirttiler. Özellikle kiralardan çok yüksek olmasından şikayetçi olan sığınmacılar, gıda, elektrik, su, ısınma vb giderlerin eklenmesiyle masrafların karşılayamayacakları boyutlara ulaştığını, dolayısıyla birkaç ailenin aynı evi paylaştıklarını, bazı evlerde yaşayan bireylerin sayısının on beşi geçtiğini söylediler. Gençlerin ise durumunun daha da vahim olduğunu ifade eden sığınmacılar, çoğunun ailelerinden yardım alamadıklarını, çünkü ailelerin de zor durumda olduklarını, dolayısıyla da zor şartlar altında geçindiklerini, hatta çoğu zaman kendi aralarında para biriktirip gençlere verdiklerini veya birilerinden borç aldıklarını açıkladılar. Yapılan görüşmeler esnasında bu tür olaylar spontane olarak gelişmiş ve bunlara şahit olunmuştur. Mültecilerin ekonomik koşullardan son derece rahatsız oldukları ve eğer çalışma izinleri olursa çalışmaktan hiçbir zaman çekinmeyeceklerini, dolayısıyla ülkeden ayrılacakları süreye kadar en azından temel ihtiyaçlarını karşılamak için bir şeyler yapmak istediklerini ifade ettiler. Nitekim yetkililerle yaptığımız görüşmelerde ülkedeki sığınmacıların çalışmalarının önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik birtakım çalışmalar yapıldığını ve bunu en kısa zamanda hayata geçirmeye çalışacakları yönünde çabaları olduğunu öğrendik.

Bunlara ilaveten yapılan görüşmeler esnasında sığınmacıların ekonomik durumlarının birbirinden farklı olduğu bazıların durumlarının gerçekten çok kötü olduğu, bazıların normal ve bazıların da normalin üstünde olduğu gözlemlenmiştir. Fakat şu bir gerçek ki bu insanlar çok uzun süredir bu şehirde yaşamaktadırlar. Kimisi yurt dışındaki akrabalarından destek görmekte, kimisi kaçak olarak çalışmakta, kimisi de yurttaşlarından aldığı borçlarla

geçimini sağlamaktadır. Fakat hepsinin ortak noktası ne zamana kadar bu şekilde hayatlarını sürdürecekleri olduğu yönündedir. Çünkü ailelerin ve arkadaşlarının bir yere kadar kendilerine yardım edebilecekleri daha sonra onların da yardım etmekten vazgeçeceğini veya bakacak durumlarının olmayacağını belirtmektedirler. Nitekim kendilerinin de bu durumdan rahatsız olduklarını başkalarından maddi destek istemenin gururlarına dokunduğunu, izin verilmesi durumunda kendi ekmeklerini kazanabileceklerini ifade etmektedirler. Hatta bu noktada çok çarpıcı ifadeler kullananlardan bazıları; “bizi burada sessiz bir ölüme terk ediyorlar”, “Açık bir hapisanede hiç bir şey yapamadan ölümü bekliyoruz” şeklinde duygularını açıklamaktadırlar.

Değerlendirme Ve Sonuç

Yukarıda da değinildiği gibi Bolu’da yaşayan Iraklı sığınmacıların kamu hizmetlerine erişimleri, sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması bakımından halen sorunlarla karşı karşıya oldukları, açık hapisane koşulları olarak adlandırdıkları tecrit koşullarından kurtarılmalarını bekledikleri, çalışma izinleri, eğitim sorunları ve sağlık sorunları başta olmak üzere çeşitli konulardaki sorunlarının çözümünde beklenti içinde oldukları yapılan görüşmelerden anlaşılmaktadır. İşlemlerini geç sonuçlandıran BMMYK’den yana şikayetler de öne çıkmaktadır. Bununla birlikte yapılan görüşmelerde halkla iletişim konusunda pek sıkıntı yaşamadıkları, halktan yana sıkıntılarının olmadıkları görülmüştür. Kamusal anlamda bazı ihtiyaçlarının sağlandığı, nakdi bazı yardımların yapıldığı konusunda çalışmalar olmakla birlikte yeterli düzeyde olmayıp, sığınmacıları tatmin etmekten uzaktır.

Sığınmacıların beklentilerinin karşılanması açısından aşağıdaki önlemlerin alınmasının gerekli olduğunu düşünmekteyiz:

BM organları gibi uluslararası kuruluşlarla veya ulusal kuruluşlarla olan ilişkilerinde evrak işlemlerinin ve diğer işlemlerinin süratle sonuçlandırılması, gecikme olacaksa bunun nedenleri konusunda kendilerinin bilgilendirilmeleri gerekir. 2013 yılında çıkarılan ve yukarıda değinilen yabancılar ve uluslararası koruma kanunu hükümleri de dikkate alınarak sığınmacıların sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. Maddi yönden zorluk çeken sığınmacılara ulusal ve uluslararası kuruluşların katkılarının ulaştırılması, sığınmak istedikleri ülkeleri kendilerinin seçmeleriyle ilgili imkanların tanınması, tercüman sıkıntılarının giderilerek iletişim sorunlarının giderilmesi, çalışmak isteyen sığınmacılara çalışma izninin verilmesi, şehir dışına kontrollü de olsa çıkışlarının sağlanması, eğitim, öğrenim ve sağlık gibi konularda karşılaştıkları sorunların giderilmesi gerekir.

KAYNAKÇA

Aybay, Rona (2007), **Yabancılar Hukuku**, İstanbul Bilgi Üniversitesi y., İstanbul.

Bouchet-Saulnier, Françoise (2002) , *İnsancıl Hukuk Sözlüğü*, çeviren Selahattin Bağdatlı, İletişim yayınları, İstanbul.

Meray,.Seha L. (1968), *Devletler Hukukuna Giriş*, Birinci Cilt, Ankara Üniversitesi SBF yayınları, no. 237, Ankara.

Pazarıcı, Hüseyin (2007), **Uluslararası Hukuk**, Turhan kitabevi, Ankara.

Pazarıcı, Hüseyin (1998), **Uluslararası Hukuk Dersleri, II. Kitap**, Turhan kitabevi, Ankara..

Eşsiz, Veysel ve Günel, Gökçe (2013) “Uydu Kentlerde Mülteciler: Yerel STK'lar için bir eğitim programı”, <http://www.hyad.org.tr/multecielkitabi/>, E.T. 04.05.2013

Evans, Graham ve Newhnam, Jeffrey, (2007), **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**,çev: H.Ahsen Utku, Gökkuşbu y., İstanbul.

İHAD (İnsan Hakları Araştırma Derneği) (2012), 2011 Yılı Türkiye İltica ve Sığınma Hakkı İzleme Raporu, Şubat, 2012, <http://www.ihad.org.tr/> E.T: 09/05/2013.

İHAD (İnsan Hakları Araştırma Derneği) (2019), Türkiye İltica ve Sığınma Hakkı 2008 İzleme Raporu, Şubat 2009, <http://www.ihad.org.tr/> E.T: 09/05/2013.

insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/. E.T: 23/05/2013

Mülteci Der, İltica ve Göç Alanındaki Gelişmelere Genel Bakış, İzmir, 2010, s. 33-34, www.multeci.org.tr, E.T. 06/05/2013.

TBMM, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/203-208.pdf>E.T: 23/05/2013.

T.C. Resmi Gazete (1961), 05.09.1961, sayı 10898, ss.5027-5034.

T.C. Resmi Gazete (1968), 14.10.1968, sayı 13026, s.2.

T.C. Resmi Gazete, 11 Nisan 2013, sayı 28615, ss.27-79

UNCHR, http://www.unhcr.org.tr/uploads/root/istatistik_mart_tr.pdfE.T: 04.05.2013

alternatif politika

Alternatif Politika Dergisi, bir grup akademisyen tarafından; disiplinler arası çalışmalara ilişkin süreli yayınların azlığı nedeniyle doğan ihtiyacı karşılamak üzere oluşturulmuş, dört ayda bir yayınlanan hakemli bir dergidir. Siyaset bilimini merkez alarak, kültürel çalışmalar, medya, uluslararası ilişkiler, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi politik ve antropoloji gibi disiplinleri de kapsayan yayınlar yapmayı amaçlayan dergi, adı geçen alanların her boyutuyla ilgili kuramsal ve analitik çalışmaların yanı sıra, kitap incelemelerine de yer vermektedir.

Alternatif Politika Dergisi'nin amacı, yayınladığı konularda hem bilimsel çalışmalar için akademik zemin hazırlamak, hem de söz konusu görüşlerin paylaşılmasını sağlayarak yeni açılımlar yaratmaktır. Bu bağlamda, teorik çalışmalara olduğu kadar, alan çalışmalarına da yer vermek amacındadır. Çalışmalarınızı Alternatif Politika'ya bekliyoruz.

Alternatif Politika; Worldwide Political Science Abstracts, Scientific Publications Index, Scientific Resources Database, Recent Science Index, Scholarly Journals Index, Directory of Academic Resources, Elite Scientific Journals Archive, Current Index to Scholarly Journals, Digital Journals Database, Academic Papers Database, Contemporary Research Index, Ebscohost, Index Copernicus ve Asos Index'de taranmaktadır.

Danışma Kurulu (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof. Dr. Ayşe Kadioğlu (Sabancı Üniversitesi)
Prof. Dr. Bogdan Szajkowski (The Maria Curie-Skłodowska University, Lublin)
Prof. Dr. Füsün Arsava (Atılım Üniversitesi)
Prof. Dr. Mithat Sancar (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Tayyar Arı (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Tim Niblock (University of Exeter)
Prof. Dr. Ümit Cizre (İstanbul Şehir Üniversitesi)
Prof. Dr. Aylin Özman (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Sibel Kalaycıoğlu (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. İnci Özkan Kerestecioğlu (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Rubba Salih (University of Exeter)

Yayın Kurulu (Alfabetik Sıraya Göre)

Prof. Dr. Bruno S. Sergi (Messina University)
Prof. Dr. Darko Marinkovic (Megatrend University of Applied Sciences)
Prof. Dr. Edward L. Zammit (Malta University)
Doç. Dr. Aksu Bora (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Berna Turam (Hampshire College)
Doç. Dr. Esra Hatipoğlu (Marmara Üniversitesi)
Doç. Dr. Filiz Başkan (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Doç. Dr. Hamit Coşkun (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. Kamer Kasım (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Prof. Dr. M. Kemal Öke (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Burak Arıkan (Sabancı Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Defne Karaosmanoğlu (Bahçeşehir Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Fatih Konur (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Maya Arakon (Yeditepe Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Nilay Ulusoy Onbayrak (Bahçeşehir Üniversitesi)
Doç. Dr. Pınar Enneli (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Doç. Dr. Veysel Ayhan (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Dr. Elçin Aktoprak (Ankara Üniversitesi)
Dr. Evgina Kermeli (Bilkent Üniversitesi)
Dr. Ipek Eren (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Dr. Şener Aktürk (Koç Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Gökhan Telatar (Ankara Üniversitesi)
Avukat Ebru Sargıcı

Editöryal Kadro

Editör: Rasim Özgür Dönmez
Asistan Editör: Çağla Pınar Tuncer